

T A R T A L O M

▶	3	SZŐCS GÉZA	Hajónapló, Az Úristen fórt ad mindenkinek, Péntek, mielőtt, Péntek Kolozsvárott, A vadember, Új név, A Sziget, A Szamos-parti fáraó, Kolozsvári varázsigék, Ahab Melville-ékről, Búcsú Kolozsvártól, Reményik Sándor, Búcsú az énekesnőtől, Búcsú a hársfa alatt, Lányom (versek)
▶	10	KULCSÁR FERENC	Balassi Bálint utolsó éneke (vers)
▶	13	GÖMÖRI GYÖRGY	Hajnali gondolatok, Kinn zúg a szél... (versek)
▶	14	DEMÉNY PÉTER	Verdes a pacsirta (regényrészlet)
▶	19	VILLÁNYI LÁSZLÓ	Karika, Kórus (versek)
▶	20	SASS ERVIN	riadó, kórusban, a hűség, a szó, az élet (versek)
▶	23	BECSY ANDRÁS	Pereg (vers)
▶	24	CSOBÁNKA ZSUZSA EMESE	Órák, A szarvas, Színkör (versek)
▶	28	SZILÁGYI-NAGY ILDIKÓ	Pályaudvar, Altató, Koszorú, Óvodások (versek)
▶	30	MOLNÁR LAJOS	Arcok Csudaballáról (elbeszélések)
▶	34	RÉKASY ILDIKÓ	Curriculum vitae, Egyszer eljön, De hát minek? (versek)
▶	36	SZILÁGYI ANDRÁS	Lehet, Arcodon égve, Múteremsziget, Hígítva sem oldott (versek)
▶	38	BOGDÁN LÁSZLÓ	Vaszilij Bogdanov verseiből (versek)
▶	43	ZALÁN TIBOR	Elengedve élni (vers)

MŰHELY

25 évvel ezelőtt

47

HERCZEG TAMÁS

A rendszerváltozás és előzményei... az én történetem (esszé)

52

POCSAY GÁBOR

Szétmállott a rendszer (esszé)

58

KUKORELLY ENDRE

666. Naplótöredékek 1990-ből (esszé)

63

BAKÓ ZSUZSANNA

Történelem másképp – Az 1848-as tematika megjelenése Munkácsy Mihály életképfestészetében (tanulmány)

68

GYARMATI GABRIELLA

A Munkácsy–Jantyk problematika a magyar Parlamentben (tanulmány)

73

BASICS BEATRIX

Egy naptár az öröklétnék – Gyarmati Gabriella: Munkácsy-öröknaptár (kritika)

75

BOROS JUDIT

Munkácsy Gyulán – Czeglédi Imre: „Nem szeretne festő lenni?” (kritika)

SZÍNHÁZ

77

BAJI LÁZÁR IMRE

Aki a küzdelmét nyilvánossá teszi, az egészségest is gyógyítja

Előszó a Karkithemia című monodrámához

81

PETHŐ SÁNDOR–ZELEI MIKLÓS

Karkithemia (Zsákomban a rákom: 13 rekeszben)

FIGYELŐ

95

KORPA TAMÁS

„Szereped van itt...»” – Kovács András Ferenc: York napsütése (kritika)

99

TARJÁN TAMÁS

Alkimméa – Villányi László: Kimméria (kritika)

102

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

Mezítláb – Iancu Laura: Míg kabátot cserél Isten (kritika)

105

MOHÁCSI BALÁZS

Nem ugyanaz – Jenei Gyula: Mintha ugyanaz (kritika)

108

SZILÁGYI ALADÁR

De mennyire sötét? – Molnár Gusztáv: Alternatívák könyve III. – Összmagyar alternatíva (kritika)

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

Hajónapló

... és ma is rám tört hirtelen
míg snöbliztunk a kapitányal:

Az a tekintet. Az a nevetés.
Az a kisafogó Kolozsváron.
Az a tekintet. Attól kéken
a nevetésén a nevetésén.

„TUDOD, AHAB – MONDTAM A KAPITÁNYNAK –
VOLT LENT A SZAMOS-PARTON
EGY HÁRSFAM KOLOZSVÁROTT.
FEHÉR VOLT, MINT EGY ANGYAL:
EGY HAVAS HÁRSFA VOLT OTT
S EGY SZOPRÁN, MIT A SÍRÁS
SÖTÉTLŐ ALTBA OLDOTT.

NEM TUDOM, HOGY ODAJÁRT-E
WALTER VON DER VOGELWEIDE –
ÉN CSAK AZT TUDOM, KAPITÁNYOM
HOGY ODA FOLYTON VISSZAVAGYOM.”

„– Nekem is van egy hársfám, Piztek.
Magam baa hordom azt a képet:
Hársfám alatt egy kislány várna
egy kislány vagy egy fehér malac.”

hős ffa

Az Úristen fórt ad mindenkinek

*(Péntek sakkozni tanul Robinsontól
Anglia felé a hajón)*

Ha az Isten úgy akarja,
mérhetetlen fórt is adhat,
hogyha éppen úgy akarja:
tekintetét eltakarva.

Nincsen lova, nincs huszárja.
Csak gyalogok. S van királya.
Nincs vezére, nincs huszárja.
Csak egy angyal lézeng arra,
ki a bábukat s a táblát
majd a fiókjába zárja.

Bástya sincsen. Nincsen futó,
mégis mindig nyer az Isten,
mert az Isten: Mindentudó.

De ha Ő a Mindentudó,
hogyha Ő a Mindenható:

mért túri, hogy káromolják?
Matrózok
 meg Belzebúbok
 s Gyilkosok
 meg Minden Tahó!!?

Péntek, mielőtt

Péntek, mielőtt hajóra szálltál,
a csónakban még így beszéltél:
*Velük vitáztam egész éjjel,
a Should I Go-val,
 s a Should I Stay-jel...*

Péntek Kolozsvárott

Ma megérkeztünk Kolozsvárra
és bár a szívünk ki volt tárva
a Nagytemplom most be volt zárva.

És az a helyzet Kolozsváron:
hol vár volt, ott most már csak várrom.

Ám szikrázik mint fehér freskó
a Házsongárdra hulló friss hó.

A Nagytemplom meg be van zárva.
Igaz, a szívünk ki van tárva.

Estére látogatók jöttek,
eljöttek hozzám a bennszülöttek.
A fogadóban fogadtam őket.

A vadember

Beszélgettem egy utazóval,
kinek a neve igen fényes.
Míg engem úgy hívnak, hogy Péntek,
őt úgy hívják, hogy Tariménes.

Új név

Ma családnévvel is gazdagodtam.

Weisz Péntek? mit szóltok? Szabó Péntek?
Erdélyi Péntek? hogy hangzik? Kovács Péntek?

Azt mondták, nagy vagyok.
Így lettem Nagy Péntek.

Végül nevet cseréltünk a vademberrel:
azt mondtuk, én leszek Tariménes
meg azt is mondtuk, hogy ő lesz Péntek.

A Sziget

Kolozsvári asszonykák
azt mesélik, azt mondják:

van egy lakatlan szigetük.
A szőke Szamos öleli körbe.

Kérdeztem, kik élnek e lakatlan szigeten.
Faggattam őket: kik élnek ott.

Azt mondták: Péntek,
azt a lakatlan szigetet
nem mások lakják, mint a lakatlanok.

A Szamos-parti fáraó

Faraway, mondta a fáraó
eljött az embermidnight, hahó!
Jöjjön el mélykék uralkodása,
beszéljen ő, az emberben lakó
árnyék, kinek beszéde
csak napfogyatkozáskor
vagy még akkor sem hallható.

Kolozsvári varázsigék

Szórj nekem, szórj nekem
abrakot a padra.
Nyiss reám ablakot,
ablakot a rabra.

Szív a szívre.
Szárny a szárnyra.
Abrak a padra,
ablak a rabra.

Ahab Melville-ékről

Van egy barátom, Melville-nek hívják.
Feleségét elvinném,
legyen az én Melville-ném:

Olivia de Overseas,
Giulia Luce di Mezzanotte.

Tegnap is Melville-lel álmodtam hosszan.
Áteveztünk
a tejfehér Laptjev-tengeren.*
Szenderegtek a szamojédok,
aluszkááltak a csukcsok is.
Intettem feléjük nevetve:

Csókoljátok meg Ahab seggét
még ha karóba húztok is

** Itt nyilvánvaló prekognícióval van dolgunk.
Dmitrij és Hariton Laptjev expedíciója több mint
száz évvel Robinson és Péntek kora után térképezte
fel a szibériai peremtengert, amely ma a két hajós
nevét viseli. Ahab egy napon a következő sorokat
jegyezte be Péntek hajónaplójába:*

*Volt ott egy katlan-szerű tölcsér,
egy víztölcsér a hullámok közt
ez lehetne a trónom – álmodoztam –
ez lenne az én vízkatlan trónom*

Búcsú Kolozsvártól

Habár előre vitt a szánunk,
valahogy visszavitt a szív.
Úgy éreztem: ez húz előre,
az visszahív és visszaszív.

A Szamos visszafelé folyt
és visszafelé dobogott
mellkasunkban a Vissza-Szív.

Reményik Sándor

Egy majdani költő, hallom,
ezt fogja írni Kolozsvárról:

*A Szamos, ez az egyetlen folyó.
A Szamos, ez a megfordított Léthe...
Mondják, ki belekóstolt vizébe
Az felejteni nem tud sohasem.*

Búcsú az énekesnőtől

Ez hát a búcsúm tőled,
utánad vetett lasszóm.
ez hát levelem hozzád,
vágyódó fajdkakas-szóm.

(Vagy ugyanaz magázódva:)

Én így látom ezt, kérem
a saját szintemen,
Hogy szinte megismertem
és szinte-szinte nem.

Búcsú a hársfa alatt

Most is hallom,
mint mondja ő,
mint sírja ő:
Oh, mon Dieu
Oh, mon Dieu...

„Egy délben legnagyobb megdöbbenésemre egy mezítelen emberi lábnyomot pillantottam meg. Egészen világosan rajzolódott ki a nedves homokban. Szó nem jött a torkomra, olyan voltam, mint akit villám sújtott, vagy mint aki megfejthetetlen rémlátomásba ütközött.

A legkuszább gondolatokkal és teljesen megzavarodva tértem haza. Lépten-nyomon hátrafordultam, minden bokrot, fát, minden fatuskót embernek véltem.

Házamba úgy surrantam be, mint aki valamilyen borzalmas veszedelem elől lopakodik. A megriasztott nyúl vagy róka nem menekül rémültebben vackába, mint ahogy én lopóztam vissza házamba.

Arra jutottam, hogy a lábnyom csakis a távoli szárazföldről ideérkezett vademberek egyikétől származhat. Csónakjukat csalfa tengeráramlás vagy kedvezőtlen szél sodorhatta szigetemre, partraszálltak, de visszamentek, mert nem volt kedvük időzni ezen az elhagyott szigeten.

Milyen szerencsém volt, hogy éppen akkor nem jártam a tengerparton és a vadak nem látták meg a csónakomat, hiszen rögtön keresésemre indultak volna, látván, hogy valaki lakik a szigeten. De hátha mégis megtalálták a csónakomat és már itt is leselkednek rám a közelben. Talán elmentek, de csak hogy annál többen jöjjenek vissza hogy megegyenek.

Napok óta rágódtam már, amikor eszembe ötlött, hátha csupán a képzelet játéka volt az egész látomás, hátha a saját lábnyomomat láttam és attól ijedtem meg ennyire. Lehet, hogy akkor keletkezett ez a lábnyom, amikor csónakomból partra szálltam. Ez a gondolat kissé megnyugtató. Miért ne volna lehetséges, hogy valóban a saját lábnyomomat láttam, miért ne léphettem volna ki a csónakból éppen azon a helyen? Hiszen nem is tudok pontosan visszaemlékezni, hová léptem akkor és hová nem.

Bátorítottam magam: valóban csak a saját lábnyomomról lehet szó, nem szabad megijednem a saját árnyékomtól. Így végül mégiscsak kimerészkedtem. Minden harmadik-negyedik lépésnél hátratekintettem, sokszor már-már ledobtam hátamról a kosarat, hogy berohanjak az erdőbe elrejtőzni. Mint aki valami nagy bűnt követ el és nem talál nyugtot lelkiismerete elől.

De amikor végre erőt vettem rossz érzéseimen és lementem a partra, az első dolog, amit mindennél világosabban megállapítottam: hogy amikor annak idején csónakomból kiszálltam, bárhol másutt kiléphettem belőle, csak éppen itt nem, a partnak ezen a részén. Összemerem a magam lábát a még mindig tisztán kirajzolódó másik lábnyommal. Világos volt, hogy az én lábam jóval kisebb annál. A hideg rázott, mint akit láz gyötör. A szigeten másvalaki is van rajtam kívül.

Első gondolatom az volt, hogy lerombolom építményeimet, és kecskéimet visszazavarom az erdőbe, hogy az idegenek ne jöjjenek rá, hogy valaki lakik a szigeten. Felásom a gabonaföldemet, nehogy megtalálják. Lebontom a házamat és sátram is, hogy még csak nyoma se legyen, hogy itt valaki lakik és ne is kutassanak utánam.”

(Defoe: Robinson. Részletek az *Idegen lábnyom a szigeten!* c. fejezetből)

Lábnyom

Szemlélődtem szobrokon,
kerteken és lányokon.

És a Főtér közepén
ottfeledtem lábnyomom.

*

Szeresd jóbarátaid:
magam erre nevelem.
Drága jóbarátaim,
vegyétek hát levelem:
KOLOZSVÁRIAK! NE FÉLJETEK!

NE FOSSATOK! NE RESZKESSETEK!

Balassi Bálint utolsó éneke

Nyitván fák rügeit
szép pünkösöd közelít –
szüvem, jaj, vért virít,

míg ínségben írom,
ha adatik bírnom,
szerteágzó kínom.

Fene ötte sebem
teelődbe teszem,
adj gyógyírt, Istenem:

igen nagy hatalmú,
végtelen irgalmú,
ragadj ki az bajból.

Amíg ló, jó agár
csatákban körbejárt,
én lelkem velek szállt:

Uram, nehéz sorban
te katonád voltam,
lábadozom omoltam,

gyakran éhen, lázban
seregedben jártam –
ügyedet szolgáltam.

Szerelmes vitéz úr:
harcoltam vitézül,
jó hazámnak ékül,

s terheltetvén bajjal,
sötét holló hajjal
szálltam, miként karvaly:

tusakodás szíta,
villongás szoríta,
háború boríta –

irtóztató döggel,
varkocsos törökkel,
birkóztam ördöggel:

pokolban nagy kányák
szüvem tépték, rágták,
hordtam fátum átkát.

*

Szabadság, szerelem
gyógyírja s rejtelem
angyala járt velem –

sas voltam, szárnyaim
repíték álmaim,
nagy, erős vágyaim.

Júlia szép kegye,
örömmel tengere
rám törvén elnye:

vágyva égő ajkát,
a könnyeim hajták
szerelemnek malmát –

az ő édes képe,
gyönyörű beszéde
holtig elkisére,

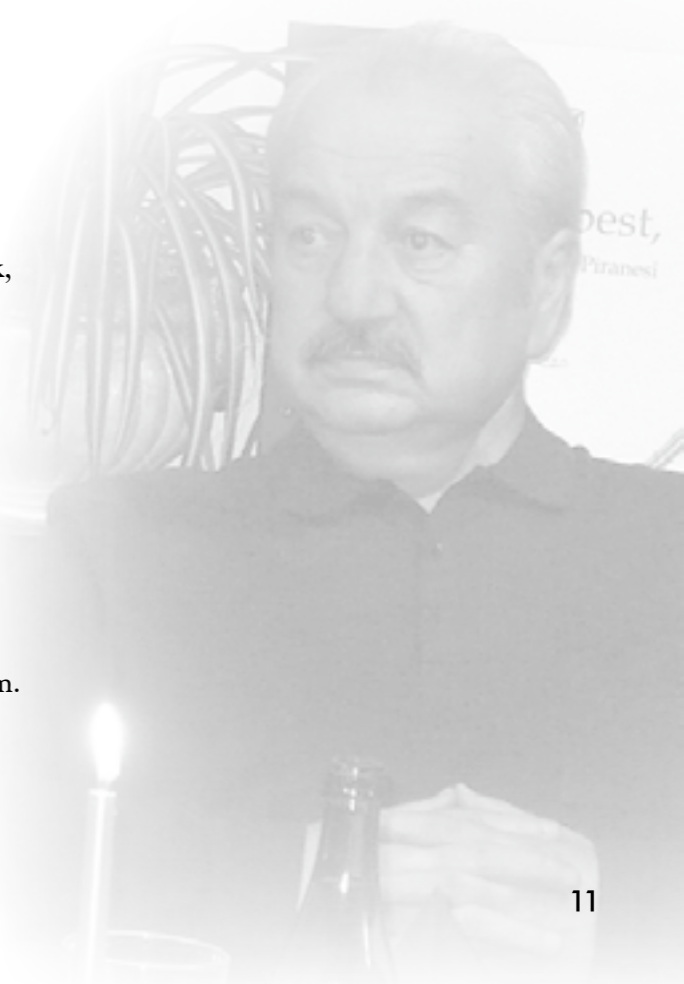
s gyúlván bennem ének,
mint pokol tüzének,
nem ért soha véget.

*

Égi-földi fényből,
épültem reményből,
magyar éggett kőből:

bátor szív, tudomány
élesíté pennám,
derék kardom, szablyám.

Cselédet, kisdedet,
főúrt, pórt, szenteket,
becsültem rendeket,

s vitettem fény felé,
szépség s Isten elé,
ki röptöm engedé.

*

Ó, én édes hazám,
csuda évek során
perpatvarban, csatán

űzött engem kétség,
álnok rókanépség,
ördög, bú, szegénység.

Istennel pörölvén,
könnyeim törölvén
lerántott az örvény:

lettem kivert kufár,
versárus, lócsiszár –
elkevert nagy viszály.

Ím szívemben hordom
sok veszendő dolgom,
földönfutó voltom:

Esztergom falánál
érezem, halál vár rám,
szólítalak árván:

ígéret tavaszán,
virágos hold haván
Isten hozzád, hazám,

kérvén kéri szolgálát:
legyen eggyé orcád,
Erdély, Magyarország.

*

Apadván már kincsem,
foghatatlan Isten,
hozzád kell sietnem,

szánd keserves fejem,
fene ötte sebem,
elmenő életem:

*legyen nyugovásom,
földbe leszállásom,
fel is támadásom.*

1594. május 25.

Hajnali gondolatok

Évszázadonként egyszer-kétszer
felgyorsul az idő. Nagy háborúk
kora ez, meg forradalmaké.
Mintha egy világméretű erőmű
központjában szenttelen démonok
olajoznák (vérrel) a Tér-Idő gépezet
roppant lendkerekeit. Ilyenkor régi
birodalmak arra ébrednek, nincs többé,
mi összetartsa őket, ropogva
szétrepednek, míg végül
úgy dőlnek össze, hogy romjaikon
kutyatejként baljós mítoszok
kezdenek buján sarjadozni.
Visszatérne a megszokott idő?
Csak azért, hogy újabb 30-40 évvel
később jöjjön egy újabb földindulás:
érvényes térképek újrarájzolása.
Már megszoktuk: ez a harc sem lesz a végső.
És minden béke újabb háborúra vár.

Kinn zúg a szél...

Kinn zúg a szél Félelmetes
ősi kottából énekel
vérben fuldoklik fél a nép
Párizsban Közél-keleten
Halált-sóvárgó gyilkosok
osztanak váratlan halált
fekete zászlójuk lobog
elpusztul aki ellenállt
Mi ehhez képest Drakula
Néro vagy Caligula
nincsen sok új a nap alatt –
Istent hiába szólongat
akit sátáni tette szít
a benne fortyogó harag

Verdes a pacsirta¹

Amikor akarod, akkor már azt is tudod, az kell, éppen az, és nem más, akkor már fikarcnyi kétséged sincs afelől, mi az, ami kell, és az emberben megszületik az önzőség, ez is csak egy szó, még hozzá milyen komor szó, olyan, akár egy elégedetlen rendfőnök, aki önző, az folyamatosan magára gondol, kizárólag magára, senki másra, milyen egyszerű meghatározás, mint a rendfőnökök minden meghatározása, apámnak volt egy rendfőnök barátja vagy mije, mindenesetre gyakran járt hozzánk, és apám szívesen borozgatott vele, már nem is emlékszem a nevére, magas, tohonya férfi volt, a legcsikorgóbb téiben is izzadt, szakadt róla a víz, a bibliája ázott valósággal, mert azt mindig magával hordta, és nem elég, hogy magával, hanem mindig a kezében tartotta, és teljesen váratlanul idézett belőle, és ha idézett, akkor hirtelen megállt, akárhol lett légyen is, lépcsőn, folyosón, bolthajtás alatt, bárhol, a *Példabeszédek könyve* volt a kedvence, „Fiam, ha a bűnösök el akarnak csábítani téged: ne fogadd beszédöket”, citálta, enyhén pöszén ejtette a szavakat, de tökéletesen artikulált, és látszott rajta, annyira büszke erre a tökéletességre, hogy valósággal nem bír magával, úgy gondolhatta, hogy a szép kiejtés a hit alapköve vagy mestergerendája, szegény jámbor marha, „Fiam, ne járj ezekkel, tartóztasd meg lábaidat ösvényüktől”, mondta elborult tekintettel és olyan hosszú ő-vel, mintha az egész golyóbist körül akarta volna fonni vele, egyszer majdnem a nyakába hulltam, éppen a várkapolnába igyekeztünk, a reggeli utáni áhítatot semmi szín alatt nem hagyhattam ki, és olykor ez a tapír tartotta, a hit viceházmestere, és ahogy az ebédlőből lefelé indultunk, valószínűleg megérezhette belső ellenállásomat, és leckét akart nekem adni, egyszer s mindenkorra leszögezni, hogy ami történik, az jó, és így jó, nem másképp, legelő a szüleim haladtak, közvetlenül előttem Péter Rogerius, akit Odile-lal Pater Brouillard-nak nevezünk el, bár apám szerint, aki egyszer rajtakapott, hogy így beszélünk róla, inkább Pater Nuit-nek kellett volna neveznünk, Odile mögöttem jött, nem is annyira kötelességből, a szüleimen látszott, hogy semmiért nem mernék megróni, bemutatkozása elég egyénire, következőképpen szabadra sikeredett, mint inkább azért, mert teljes szívéből nevetett ezen a meggyőződéses hülyén, Pater Brouillard a hátában érezhette kételyeim tüzes lehelletét, és ezért olyan váratlanul állt meg, hogy majdnem keresztülbukdácsoltam rajta, alig bírtam visszatartani magam, hogy le ne bukfecezzem a lépcsőkön, Odile felvinnogott, ám ez a csekélység meg sem érinthette őszentségét, „Meggondolás örökösödik feletted, értelem őriz téged”, szavalt felemelt mutatóujjal, és akkor vettem észre, hogy a mutatóujja jóval hosszabb a középsőnél, legalább egy fél arasszal, vakmerő ostobasággal tört az ég felé, ezen nekem is fel kellett vihognom, a páter hagyta, visszhangozzanak szavai, egy percig állt, megsűrűsödött a csend, a szüleim tátott szájjal figyeltek, végül kegyesen leengedte Isten növelte ujját, megfordult, mehettünk tovább, „ez meg... őrizne téged”, suttogta a fülembe Odile, és felneveztünk, ennyi kereszténységet nem lehet komoly arccal elviselni, Pater Brouillard-nak bizonyára lenne egy-két keresetlen szava vagy passzusa az önzőségről, de mint annyiszor, most sem lenne igaza, a szerelem nagyon is önző, nem is tud más lenni, csak önző, nem is lehet más, mikor végre az életed része lett valami, amit nem is reméltél, akkor nem legyinthetsz rá, ehhez nem is szentnek kellene lenni, hanem valami jóval többnek és embertelenebbnek.

Ez után az eset után még kevésbé hallgattam Kőd testvérré, mint ez előtt, ha egyáltalán létezik *kevésbé*, valahogy mindig fontos volt nekem az okosság és a nyíltság, a hitelesség, vagy hogy nevezem a képmutatás ellentétét, azt, hogy valaki nem a formák, a hagyomány és más ilyen szorítások kedvéért mondja, amit mond, és viselkedik úgy, ahogy viselkedik, hanem egyszerűen azért, mert tényleg hiszi

is, és ami még sokkal fontosabb, érzi, belülről mondja, és nem eljártssza ezt a *belülről*, hanem látom az arcán, a szemén, az egész lényén, hogy úgy gondolja valóban, ez a csodálatos a szerelemben, hogy miközben kételyek morzsolnak, kételyek már csak azért is, mert a váratlan szerencse felkaparó gyötrellemmel is jár, meddig tart vajon, miért szeretted belém, érdemem-e én ezt, és ha igen, hagyják-e, hogy érdemljem, aki szeret, az mintha folyton egy olyan hintó után szaladna, mely előtte száguld, ő meg egy ideig bírja az iramot, a lelkét is odaadná, hogy ne maradjon le, de trappolnak a lovak, dübögnek a paták, dobog az egész világ, mint egy egyre elkeseredettebb szív, és végül minden igyekezete ellenére mégis lemarad, *postakocsi*, ez az, nem hintó, az túl exkluzív és elegáns, holott a szerelemben mindig van valami közönséges, amilyen csodálatos, annyira nem teszi a kezét a szája elé, amikor a fogpiszkálót használja, olykor mindent látsz, de ezt is szeretted, soha így nem láttál, és ezt is neki köszönheted, mármint a szerelemnek, és rajta keresztül annak, aki elhozta életedbe a szerelmet, pedig ő tulajdonképpen ártatlan, ugyanolyan gyanútlanul tette a dolgát, mint addig, ugyanúgy felkelt reggel, és lefeküdt este, ugyanúgy mosdott, reggelizett és indult, amerre indulnia kellett, vagy amerre az élet vitte, ő, az élet, az nagyon tudja vinni az embert, olykor azt hiszed, soha többé nem fog történni semmi, neked már szíved sincs, csak valami szerv, amelyik elhitheti veled, hogy élsz, Odile-nak erről is megvolt a véleménye, *l'amour*, mondta gyorsat sóhajtván, mintha legyintene, *l'amour* olyan, mint a pacsirta, mikor ezt mondta, már megtanult néhány szót az anyanyelvemen, *berepül, kirepül, nem számít a fenétre*, mondta kedves franciásságával, és én aztán meg is éltem, mennyire nem számít, a szerelem beront, és te hiába szaladnál rémülten az ablakhoz, a szerelem megmutatja, hogy tele vagy sebbel, de semminek nem örülsz jobban, mint a sebednek, nem akarod óvni magad, nem és nem, ha fáj, akkor érzed, hogy élsz, és nem is érted, mit nevezél életnek addig.

Mindent értettél, Odile!, kiáltok fel olykor magamban, olykor meg nemcsak magamban, három éve, mióta a pacsirta kiszállt az életemből, pedig azt hittem, jobb ablak nincs a világon, mint az én szerelmem, a szerelmem, mellyel mindent odaadok annak, akit szeretek, és nem is gondolok arra, hogy mindent, mert nem alkudozni akarok, nem azért adok, hogy maradjon, ez csak utólag fordult meg a fejemben, vagy inkább csapott belé, hogy minden agytekevénységem szétsült, milyen hamar megromlik a szerelem, ezt sem értem, valami, ami olyan gyönyörű volt tegnap, hogyan lesz mára nyúlós, penészes és bűdös, hogy aztán, ha elég idő eltelt a csalódással, ha már úgy élsz vele, mint egy boldog, mert szenvedélytelen házasságban, akkor ismét visszatérjen a gyönyörűsége, csak valahogy passzívan, mint valami csendélet, mintha a tél behavazta ágakat néznéd hosszán az ablakból, számbavennél minden jégvirágot, minden fehér törzset, a csupasz koronákat, ó, szép a fájdalom, ha már nincs remény, boldogság ez is, boldogság, hogy megélted, hogy már nem élheted meg, már nincs, amit féltened, már csak az emlékek vannak, azok meg nem szaladnak el, sőt, bizonyos értelemben úgy alakítod őket, ahogy akarod, három éve tehát előbb hazarepültem a szüleimhez, megértettem, hogy velük kapcsolatban éppúgy tévedtem, mint Diegót illetően, ez persze alig vigasztalt, a szerelem nem arra van, hogy vigasztaljon, nagyon nem, amíg van, addig édig érnek benned a fák, mikor elmúlik, akkor meg térdre roskadnak, ennyi, semmi több, engem sem vigasztalt semmi, egy hónapot töltöttem a Héttoronyban, aztán elutaztam ide, ahol ezeket a sorokat írom, szegény anyám és apám könnyezve integettek, de egyetlen szóval sem marasztaltak, és ez ismét dicséretükre válik, megértették, hogy nincs szó, mely jó lehetne, és hogy nem az a lényeg, hogy ők most az aggódó szülőket játsszák, akkor láttam őket utoljára, fél év múlva mindketten meghaltak, előbb apám, aztán anyám is, apámat a szívroham vitte el, anyám meg másnap arzént ivott, miért késik minden, miért érkezik minden túl későn, vagy ha idejében, miért tart olyan keveset, ezt mindenesetre meg kell kérdeznem Istentől, ha találkozom vele, szóval három éve itt lakom szüleim távoli birtokán, Casa del Pasadónak neveztem el ezt a kastélyt, hogy ezzel is imádoztam Diegómra emlékezhessenem, és hát valóban, mi más lehetne egy olyan ember otthona, aki mindenről lemondott már, a múlt háza lehet csak, itt bolyongok az emlékeim között, olykor megcirógatom őket, máskor pedig megcibálom a copfjukat, mert az emlékek nőneműek, huncut kislányok, olyankor is vihognak, ha valósággal tépem a hajukat, aztán durcásan elvonulnak, hiába csalogatnám őket elő különféle fortélyokkal, megsértődtek, nem a fájdalomtól, hanem azért, mert nem értik, hogy tehettem ezt velük, és igazuk van, ők nem hibásak azért, hogy az történt, ami történt, és úgy, ahogyan, nem az emlékek csaptak be engem, de most,

¹ Részlet a *Vadkanragyogás* című készülő regényből.

amikor nem repülök már egyáltalán, valahogy le kell vezetnem a dühömet, a keserűségemet, a csalódottságomat, milyen jól élhetnék a mai napig a szerelemben, milyen boldogan fogadnám öleléseit, csókjait, simogatásait, pimasz meghajlását a tánc előtt és a tánc végén, milyen gyönyör lenne, ha látnám, ahogy kedvenc vörösborra végigcsillan az ajkain, milyen végtelen odaadással tárulkoznék ki neki – – ezt se lehet már.

Semmit nem lehet, semmit, semmit, és hogy nem lehet, attól üvöltöni tudnék, miközben nagyon jól tudom, hogy nincs kihez, nincs miért, ha van Isten, akkor is akad jobb dolga, mint az én szerelmi bánatomat kezelni, bár persze ez nem szerelmi bánat, hanem az életem, nem egy tüzelő szuka kínjai, hanem hogy véget ért, nincs többé, nem lehet, már nem élek, már csak vegetálok, eszem és iszom, mosdom és lefekszem, mert így illik, mert így tanultam, de legfőképpen azért, mert nincs erőm meghalni, nincs bátorságom a halálhoz, mint ahogy szegény anyámban volt, és milyen halálhoz, láttam már embert arzéntől elpusztulni, és annak sem kellemes, aki életben marad, engem azonban nem az arzén görcei ráznak, én az emlékekhez fordulok minden nap segítségért, és azért akaszodom a fűrtjeikbe időnként, mert rájövök, hogy nem segítenek, látszatsegítséget nyújtanak csupán, mindent újraélek, és ez persze nagyon jó, igen ám, de újraélem a csalódást is, és ahhoz képest, hogy múlt, ezerszeres erővel, amikor megtörténik, akkor még reménykedsz, és ez elhitei veled, hogy élsz, mire megikrásodik, mint a méz, addigra már minden reményed elfogyott, és te ott állsz szerelemvágy és szerelemvég között, mindkettő visszavonhatatlan, egyikkel sem lehet alkudozni, és ennél szörnyűbb dolog nincs a világon.

A szerelem különben is a legnagyobb szörnyűségek közé tartozik, hiszen nem tudunk még egy olyan érzelmet mondani, mely csak simogatni vagy ütni képes, és azért képes csak erre, mert mindkettőt nagyon, a simogatásai egy másik világot teremtenek, mely egyetlen pillanat alatt érvényteleníti az előzőt, amiről azt hitted, végképp az otthonod lett, az ütései nyomát életed végéig viseled, és talán nincs még egy olyan valami, legyen bár jelenség, folyamat, állapot vagy érzélem, melyből ennyire keveset tanul az ember, pontosabban ennyire semmit, melyet úgy kezdesz el mindig, mintha nem lett volna korábbi, amiből legalább annyit megtanulhattál volna, hogy jól túlságosan is ritkán végződik, a szomjúságot majdnem lehetetlen végig és kölcsönösen fenntartani, miközben szeretnél megfelekedni róla, és meggyőződ magad, hogy el is feledkeztél róla már, aközben az előző világ kéri a jussát, követeli vadul, és mire igazán megéled, igazán beleéled magad, a szerelemnek vége is, nem volt nekem túl sok tapasztalatom ezen a téren, és most már nem is lesz, de Odile annyira felszabadított, hogy hirtelen azon vettem észre magam, hogy szerelmes vagyok a lovászfúba, Hans pedig viszonzta érzelmeimet, olyan könnyen találtunk egymásra, ahogy az igazi szerelmesek mindig, egy alkalommal, amikor ismét lovagolni vitt, mint nyolcéves korom óta hetente kétszer mindig, egy ideig a lovászmester jött velem, egy nagy, mogorva férfiú, Friedrichnek hívták, már a neve is recsegett, „jöjjön, kisasszonyka”, mondta kedvesnek szánt szavakkal, de akkorát sóhajtott közben, mintha az egész világ gondja az ő vállát nyomta volna, és ebben a nyomásban alkalmatlankodom én, amikor a megváltás múlhat az ő hozzájárulásán, és Hans-szal való szerelmem idején megértettem ezt a bánatot, a szüleim arcán ugyanezt a bánatot láttam gyakran, akkoriban nem értettem, és mikor megértettem, gőgösen elbiggyesztettem az ajkamat, de ma már a szívemmel is megértem, nemcsak az eszemmel, hogy nehéz lehet elviselni a saját gyermeked élesen elütő másságát, Hans éppúgy egyetlen fia volt a szüleinek, ahogy én egyetlen lánya az enyéimnek, tehát még az a vigasz sem adatott meg nekik, hogy a két gyerek közül csak az egyik nem az övék lelkileg, nem, nekik is, apáméknak is meg kellett küzdeniük azzal a borzadállyal, hogy életet adtak egy idegennek, aki annyira nem érti, hogy nem is szeretheti őket, és Hansnak nem adatott meg az a szerencse, ami nekem, hogy ha már nem értettek, akkor elkeseredtek, megrémültek ugyan, de békén hagytak, Hans szülei, legalábbis az apja, hiszen ebben a savanyú korban, amikor a férfiak tanítanak, a férfiak háborúznak, a férfiak kereskednek, a férfiak tartják a misét, akkor ki másnak kell a gyermek életét tönkretenni, ha nem a férfiaknak, saját gyermekük tönkretevése pedig egyenesen kötelessége egy jó apának, és mi lenne a legfőbb feladat, ha nem normálissá tenni azt, aki nem normális, és ezt minden normális látja, a tekintetük meg rá, a szülőre hullik vissza, őt ítéli el mindenki, hogy a gyermeke nem normális, hiszen nem lehet abban ártatlan valaki, hogy a leszámazottja milyen

lesz, Friedrich így fogta fel a dolgot, bár nem állítom, hogy mindezt végiggondolta volna, és ahogy megértette, a maga módján azonnal reagált, méghozzá egy lovász alaposságával, minden vasárnap alaposan elnadrágotta Hansot, nagyon vallásos ember volt, mindig üveges szemmel hallgatta a misét, szinte hallatszott, ahogy a lelke eresztékei recsegnek és ropognak, azt mondogatta olyankor, „az Úr megpihent vasárnap, neki azonban normális fiút adott a sors”, nem volt dühös, nem kiabált, csak ütött, nem szomorúan, hanem egyenesen vigasztalanul, valahol mélyen nagyon is jól tudta, hogy minden hiába, akin nem múlik, abból nem lehet kiverni, és Hans sem szaladt el, nem sírt, nem ütött vissza, engedelmesen meggörnyedt, belátta, hogy nem normális, és nem volt biztos benne, hogy nem tehet róla, egy idő után összenövünk a sorsunkkal, majdnem felnevettem, amikor Hans megismételte ezt a mondatot, majdnem elkezdtem magyarázni, milyen időbeli különbség tátong a teremtés és Jézus születése között, nem beszélve arról, mennyire volt Jézus normális, ahogy én látom, semennyire, egy normális ember nem mondja, hogy boldogok, akik sírnak, vagy hogy az vesse rá az első követ, aki büntelen közületek, egy normális ember nem ront be a templomba, hogy korbáccsal essen a kufároknak, ellenkezőleg, a normális emberek ott árulnak azok között a kufárok között, akiket Jézus elüldözött Isten házából, de szerencsére visszatartottam magam, ott, a Holdtej tisztáson, szerelmünk legszebb zugában, arisztokrata gögnek tűnhetett volna ez a magyarázat, és szinte biztos vagyok benne, hogy Hans úgymint értette, nélkülem, az én deákos okoskodásom nélkül is, neki nem kellett elmagyarázni, őt csak megsebezni lehetett.

Ő tizenhat éves volt, én egy évvel fiatalabb, amikor eljött a pillanat, a szerelem tényleg olyan, mint a pacsirta, akárhol vagy, hallod a szárnya csapkodását, ha itt az ideje, Hans egész nap szótlán volt, amúgy apjának szöges ellentéte, víg kedélyű, jó humorú, nagyokat nevető fiú, akin hirtelen vett erőt a szomorúság, vagy inkább hirtelen öntötte el, végigömlött rajta, mint a genny, szlávok zöld szeme váratlanul elmélyült, s azontúl nem lehetett szavát venni, csak hallgatott és hallgatott, olykor úgy lovagoltunk vissza az istállóhoz, mint egy kétszemélyes gyászmenet, olykor pedig az instrukciók között tört rá a roham, „lefelé a sarkokat, Katerina, a hátat egyenesen tartani, Katerina”, ez is érdekes, ő sohasem szólított kisasszonynak, és nem azért, mintha nem akarta volna elismerni a közöttünk levő rangbeli különbséget, hanem egyszerűen azért, mert számára kezdettől *valaki* voltam, egy személy, egy egyéniség, nem egy státusz, az utasításokat sorolta hát, és egyik pillanatról a másikra elhallgatott, a mondat közepén akár, akkoriban azt hittem, a nevelő célzatú verések következménye ez, melyeket az apjától kap, azok hatnak rá így, azok szabdalják fel az életét, jóval később derült ki, mekkorát tévedtem, kezdetben próbálkoztam, megpróbáltam szóra bírni, később azonban rájöttem, minden hiába, sőt, ártalmas a jóindulatom, mert kiszakítja abból a némaságból, melyre feltétlenül szüksége van, és *akkor* van szüksége rá, nem máskor, a szerelem viszont úgy tudja elrendezni maga körül a dolgokat, hogy békén hagyják, amikor berepül, hővérű nyári nap volt, augusztus közepe, amikor kilovagoltunk, és szokatlanul messzire mentünk, később jöttem rá, hogy valahová a Holdtej tisztás közelében lehetünk, Hans régen felfedezte és megszerette már, „lazán a kezét, Katerina, ne feszüljön a csukló”, mondogatta olykor, és közben lovagoltunk, a hatalmas bükkfák sötét árnyékot vontak körénk, órák telhettek el a tanítással, de érződött valami feszültség a levegőben, és ahogy Villám baktatott velem, rájöttem, hogy a feszültség Hansból árad, érdekes volt, mert el lehetett választani az állapotait, valósággal kerítést lehetett volna ácsolni közéjük, a nyugodt kedélyesség és a tengerfenéki hallgatás közé, ez azonban a kedélyesség mögött húzódtott valahol, a kedélyességben is benne lüktetett, hallgattam, de vártam, mi fog történni, mert valahogy megéreztem, hogy történni fog valami, és történt is, akkor már visszafelé lovagoltunk, ahogy a fák közül kiértünk, látszott, vihar közeledik, bár, hogy mikor tör ki, azt a felhők gomolygásából megállapítani nem lehetett, és én egészen váratlanul leejtettem a lovaglóstoromat, Hans leugrott, felvette, és láttam a szemén, hogy örül ennek az apró balesetnek, tudtam, most lesz az, amire egész nap vártam, felvette, „kértelek, hogy figyelj oda”, mondta, és a tegezéssel jelezte, átlépett egy határt, az egyéniségét ismerve pedig tisztában voltam vele, hogy ezzel több határt is átlépett, és nem tévedtem, a következő pillanatban mellém ugrott a nyeregbe, és átölelte a derekam, gyönyörű lipicai szürke ménjének, Alkonynak intett, jöjjön csak egyedül tovább, én belevágtam a sarkantyúmat a Villám vékonyába, az arabs telivér kilőtt valósággal, mint a muskétából a golyó, száguldottunk várunk felé,

karja a derekamon, éreztem lovaglónadrágját feszülni, a karja maga volt a szerelem, azt se bántam volna, ha a vihar felkap és elvisz, ki a világból, és csupán akkor fogtam vissza Villámot, amikor már a legtávolabbi torony is látszott.

Az apja mégis megérezhetett valamit, és ezt mindenesetre a javára kell írnom, zárt mogorvaságán mégiscsak lehettek nyílások, sebek, érzékenységek, Hans másnap dupla adag verést kapott, de ez annyira sem érdekelte, mint az addigiak, most már nem magáért szenvedett, hanem a szerelemért, az ilyen szenvedésnek pedig pokoli ereje van, ráadásul viszonzott szerelemért, melynek még paradicsomi ereje is, úgyhogy kedden és szombaton a Villámon lovagoltunk mindketten, karja egyre szorosabban fonódott körém, már nagyon vágytam, hogy szembefordulhassak vele, és amikor három hét múlva a tarkómba csókolt, éreztem, ennél több nem kell, ez minden, amit kaphatok, miközben hol volt még a minden!, és a szerelem örök törvénye szerint idővel a tűzzel is játszani kezdtünk, egyre később és később ült át a lovára, egyre hosszabbak lettek a lovaglólecek, már apámék is gyanakodva néztek, csak Odile mosolygott mindentudó bájjal, míg egy alkalommal, amikor éppen a földrajzot magyarázta, azt mondta, „a Himalája a világ legmagasabb csúcsa, de bennünk magasabbak a csúcsok, és olykor *pas de neige*”, és ránevettem, mert úgy vártam a beleegyezését, mintha nem tudtam volna, hogy megadja.

Munkácsy Mihály: Regélő honvéd (1863; a kép forrása: Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. II. tábla 5. kép; fotó: Mester Tibor)

Karika

Bármerre indult, minden egyes városban, valamelyik hídon, utcán, villamoson, buszon, bizonyosan rálelt egy kulcsra, rá várakoztak, hogy sorjában elhelyezze őket a karikán, ahogy telnek az évek, egyre otthonosabban mozog az idegen lakások szobáiban, ismeri lakóik megrögzött szokásait, mit reggeliznek, ki mos reggelente haját, ki tusol, s ki szeret kádba merülve tisztálkodni, betéve tudja az elhallgatott vagy visszatérő mondatokat, az ingek és szoknyák kedvelt színeit, hallja az álomban elsuttogott kérést, látja az egyetlen éjszaka alatt megszülető csontkinövést, nem lankadó kíváncsisággal bolyong a meg nem élt életek labirintusában.

Kórus

Minden szépség mögött szellemet akart látni, szándékai hatéves korától fogva komolyak voltak, azonnal hosszú távra tervezett, gondolatban már megkérte a kóristalány kezét, akit öntudatlanul is legérzékenyebb pontján szólított meg kezével, csókolózva az utca közepén, a folyó partján, s miközben kórusban kuruttyoltak a békák, a finom ujjak lázasan keresték, miként gombolódik nadrágja, s a száj leleményesen találta meg a legmélyebb utat, odaadóan szeretett, később szemérmesen elárulva, nem is olyan régen még a tejet se tudta meginni, egymás gyönyöréhez nem kellett keresniük a kulcsot, ám egy gyermekeire füstöt eregető anya nem illett a képbe, azóta lelkesen artikulál minden leánykarban, énekel az összes kórusban, veszettül vonzó a templomok karzatán.

riadó

a vers azt mondja itt vagyok
ne csodálkozz hogy hallgatok
ha megírtál minden jól van
mit szeretnél tudni jobban
lehet hogy nincs rá felelet
a vers meghal ha kérdezed

ha a barát el sem olvas
azt sem tudja vers te hol vagy
merre jártál a világban
mire mondod azt hogy láttam
a gonosz megöli a jót
kiabálj te is riadót

kórusban

a hazám itt ez az utca
aki itt megy érte tudja
magyarázza hogy az emlék
holnapután is az lesz még
ha elmondod hogyan is volt
mint gyorsvonal úgy zakatolt

amikor majd azt meséled
mit dalol egy régi ének
orgonaszó is jön vele
földöntúli lesz a zene
újra élnek régmúlt dalok
kórusban zengjük itt vagyok

a hűség

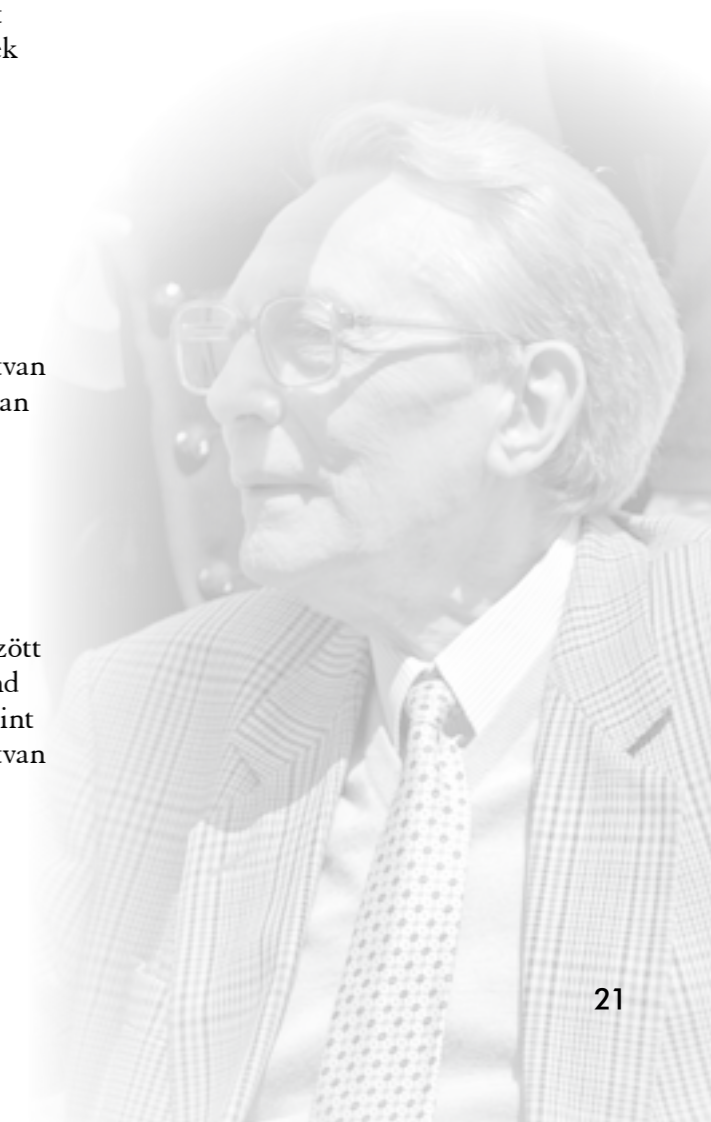
fejét félrehajtva figyel
nem cserélne el senkivel
vigyázz még rám kéri szótlán
megígéred jól van jól van
hogy talán lesznek még csodák
élet is lesz tovább tovább

valaki azt mondja jönnek
követei az örömnök
nem kérnek érte aranyat
csak biztató kis szavakat
a csodák ha így történnek
a hűségről szól az ének

a szó

a versben ötven vagy hatvan
kimondott és kimondatlan
ismerős és ismeretlen
szó lakik egy üzenetben
titkos szavak is lehetnek
ékkövei esti csendnek

lehetnek díszbe öltözött
bajnok szavak bénák között
lehetne álmok álma mind
ha búcsúzik majd visszaint
a versben ötven vagy hatvan
szó jelenti itt maradtam

az élet

élni segít a vers ma még
 hogy holnap is tudja meg az ég
 szavakból épült palota
 üres szobákban kis csoda
 az ablakon ömlik a fény
 az élet nem több mint remény

leírja a szép szavakat
 róluk szól minden pillanat
 a vers ha élni megtanít
 a gonosztól megszabadít
 csillagporos útra vezet
 királyod az emlékezet

Munkácsy Mihály: Honvéd újoncozás. Metszet a Honvédalbumban (1868; fotó: Mester Tibor)

Pereg

Pereg már nyírünk levele,
 Kupacba rakni kellene,
 De
 Hogy ott egye meg a fene,
 Eltört lombgereblyénk nyele.

Zátonyra ment rozsdás hajó
 A kába avartakaró,
 Jó,
 Legyen a fa meg csak karó,
 A télhez ez megy, ez való.

Harsány hó-abrosz, az talán
 Mutatna portánk asztalán,
 Ám
 Ez egy mindig nyirkos karám,
 Kapuját nyitja épp apám.

Hátra sem néz, csak megy kife-
 Le,
 Nem szól utána senki se.

*

Pereg már nyírünk levele,
 Fentről a földre lefele,
 A kert agyaggá vert gyepe
 Avarkupaccal van tele.

Harsány hó-abrosz kellene
 Subába bújít fákkal tele,
 De nincs más, csak a fekete
 Pocsolyává lett sár leve.

Apám hideg már két hete,
 Pereg a földről felfele,
 Amije volt, nem ment vele,
 Hagyta, hogy az agyag egye,

Nem is maradt más egyebe,
 Csak a mindenség melege.

Órák

Az ágak között elvesző szelíd testre
valaki távolról karcol derengésféle fényt.
Egy másik gyöngélkedő
önmagára ismer benne,
holdvatta itatja fel a szétfolyó repkényt.

A szarvas elhagyja értem az erdőt.
Tisztáson billegő köveken lépdél,
patái alatt porzik a néhai tenger,
kettéváló vörös színében
miféle sereget szűrnek át?
A túlpárt zúgását elnyomják a benti zajok.
Csörömpölésre ébredek, mélykék nappalok

méhébe nem hordhatsz követ,
tanulj szeretni, mint a tékozló apák.
A lányok térdei összerogynak,
rorátéra harangoznak,
most borul lángba az erdő.
Micsoda farkasvakság.

Az évek alatt elmeszesedő agancsok
kibogozhatatlan titkait lesd el újra.
Nézd a teliholdat,
egy időss asszony kezére barnás foltokat éget.
Belekövült, míg nyújtózkodott, hátha eléri.
Csiszolatlan gyémánt az égre meredve -
hát téged mi lelt, kérdi.

*Szememben szitává száradó szivárvány,
minden kihullik, pedig mozdulatlan vártam.
Csatangoló fák helyére gondoltam
ágot, lombot, törzset.
Legalább egy lenne a világon,
akit hazavárnak.
Istenem, ha vagy, csak békülni engedj.*

Kósza útján járna oda-vissza,
elfeledkezne magáról.
Ha kérdeznék, merre járt,
nem beszélne. Apálykor érkezne,
majd vitorlát bontana dagálykor.
Más idővel mérik őt az égi ujjak,
mutatóik tartják mozdulatlan
bolygók között fonnyadó testét.
Ágakká szelídül, távolról agancsá,
belül üres és egyetlen,
ki benne hazaér.
Időtlen idők óta nézem,
eldönthetetlen.
Melyik a kilincs,
és melyik a keze, ami hozzáér?

A szarvas

A folyosón utoljára
letakart szemmel halad.
Haza vakon talál,
így számolja ki a halottakat.

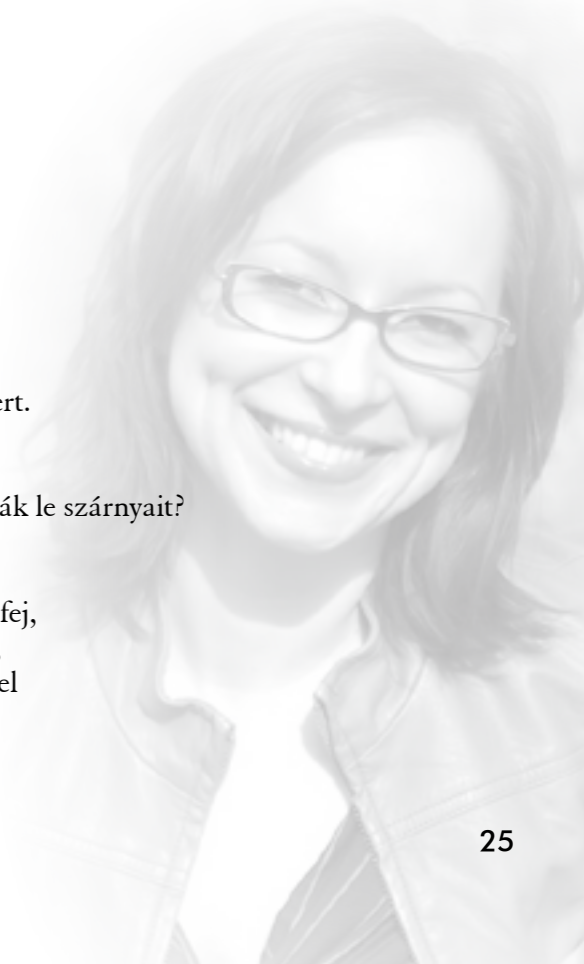
Ha mégis eltévedne,
nincs élő, aki bánja,
visszafelé csak a tó van
és egy kápolna néma kálváriája:

a befagyott hangok,
a harang üresen kongó teste.
Darvakat hajtogat lapokból,
aztán franciakockás madárból embert.

Angyalt mégis túlzás lenne.
Ki hinné el, hogy az élek nem húzzák le szárnyait?

És a kitömött állatok,
a levágott, valaha annyit simogatott fej,
mit válaszolna, ha rákérdezne Isten,
elmondaná-e, a folyosón minden éjjel

botorkál egy ember,
kulcsait zörgeti,

tele van félelemmel,
pedig repes a szíve,

látom ezt is, biztosan –
Istenem, tehát ha van,
az embernek boldogsága
csak félelembe oltotta.

Emlékezik, és mindig elvétí
a neved. Kerül majd fölé csillag,
falnaptár szembe vele,
naponta hajthassa át,

azt remélve, halad.
De a számok mögött a darvak tolla mozdul,
éjfél után rugaszkodik el,
ezer daru röppen fel kockástul.

Felnéz rájuk, mintha csak egy füzet lenne,
karácsonyi gömbökben véli felfedezni,
önmaga torz képe lenne bár elviselhetetlen,
nem emberi – de már nem bánja, csak nézi.

Nem akarja megváltoztatni. Csak nézni.
Hazáig mormolta a saját nevét,
hátha nem botlik bele a nyelve, kívülről tudja majd.
De hazaérve a folyosón végül egyedül a szarvashoz ért.

Észrevetted, Isten, hogy kinyíltak a tükrök?

Színkör

Vond ki a színeket,
fehérben találjon rád a gyász.
Hajtogasd, a télnek nincs szeme,
a hó szemfényvesztés és ráadás,
a test rebbenő emlékezete.
Nézd, hogyan ül le melléd,
billen a ladik, szemében ébrenlét
köröz, egy másik reggel rajzol
combjára többsávós utat,
gyorsabban érij haza.

A széttartó pályákról visszatéved,
halott városban lesi meg az öröklétet.
Legszebb a háta.
Angyalt álmodik maga köré,
egynek sincs ilyen glóriája.
A sziréneket magában hordja,
kikötve, feszítve, oldva és bogozva
nincs rajta kívül senki. Az utolsó hullámból
jósolja meg, mekkora vásznat hazudva várják otthon.
Lehetne majd, hogy nem fordulsz vissza?
Görgetek neked arcot hóból.
Megtennéd, hogy ha olvad is, éber maradsz,
gázló lábaiddal nem taposol el másikat?
Elég volt már a vérből.
És ne sírj, higgy magadnak,
hatalmas árnyékok és díszeid
hiába üvöltenek a sarkokban,
több kötelet nem old le rólad a szél.
Szélmalom legyél, forogj úgy,
mint a tőkesúly soha,
nem kell megölnöd,
szelídítsd meg sárkányaidat.
Kívülről fújják rengeteg erdőd,
ahogy a Holdra mutatsz.

Pályaudvar

Ma késve indul a vágányzár.
A párkányon sünök szenderegnek,
kifordított fakírok lógnak
a felsővezetékről, mindig van
víz és zabfalatok nálad,
hátha a MÁV-ra támad egy
állat, bőszen sünök kalauzt
sütnek, a peronon valahol
megint ugatnak,
de a vonatfüttynek
hiába lenne száz keze,
nem a füttytől lesz testté az ige.

Altató

Behálózza a kertet a pók,
ragacsos fonala takar minden
szemet, vetett ágyat kutat, takarók
sikítva bomlanak, ha eligazítja
a vágyat egy tétova szándék.
Lebomlik és elmállik
a szándéktalanság, a nappal rozoga
sufni, pók szövö a szemeket. Újra
győznek a fénytelen álmok.

Koszorú

Szakad a parttalan köd,
kitépi a tollukat a fecskék,
de egy toll nem csinál
tágasságot a fotókartonon.
Sötét zsákok, lompos emberek,
tréfálkozva húzzák
a hűtőházba. Rád melegszik
a zakó, a kabát, bár hideg
csontváz a memento mori,
a dombormű a ravatalon
unottan közli, hogy a koszorúban
minden virág titkos féreg,
rajta saját foga rág.

Óvodások

Síppal jönnek és furcsa hangszerekkel,
nájlonfodrokban, dömperek között,
dobhártyát szaggató rikácsolással
követelik, hogy a szelektív szemétdomb
az övék, és a tegnapi
maradt kakaós csiga, az összes
legó, meg a nagymama műfoga. Fojtogatja
torkodat a jövő, harminckét
zombi jut egy csoportba, és te egyedül
állsz, lélegzedet menedékébe
rágószag vegyül.
Piros nyelvű tört híz elő a mikulásnak
öltözött óvodás, nyakadnak feszíti a késélt.
Nincs, és nem is kell több élet.

Arcok Csudaballáról

Bacsa Vendel elnemt

Az augusztus eleji tűző napon a csorda a kiszikkadt legelőn zöld füvet keresett, itt-ott, a mélyebb részeken találhatott még cigánybúzát, bodorkát. Bacsa Vendel bácsival az árokparton, a fűzfák árnyékában ültünk, a levegőben seregélyrajra lettem figyelmes, azon járt az eszem, vajon mit kereshetnek a legelőn? A madarak mögött biciklijével feltűnt Kovács Pista, kopaszra nyírva, félmeztelen, mezítláb tekerte anyja valaha piros biciklijét, már alig látszott rajta a festék nyoma. Elújságolta, Pozsárék tehenek ellik, de Széplaki, az állatorvos nem boldogul vele, és kéri, hogy Vendel bácsi segítsen rajtuk, a jószágot ne kelljen kényszervágásra vinni.

- Mond meg, hogy rögtön ott leszek – adta meg a rövid választ az öreg.
- Maradj itt a tehenekkel! – ezt meg nekem mondta.

Közelebb ment a jószágokhoz, botját a földbe szúrta, és azt balról megkerülve körbejárta az egész csordát, nem egyszer, hanem – megszámláltam – pontosan hétszer. Aztán elindult a falu felé, de alig tett néhány lépést, alakja eltűnt a szemem elől.

Gyerekkoromban csodálója voltam Bacsa Vendelnek. Hétköznap is úgy öltözött, mint más férfiak vasárnap templomba menet, pitykés fekete mellénye alatt fehér inget hordott, felette pedig zsinóros, fekete kabátot. Fejéről sohasem maradt el a tűzoktollas kalap. Nekem különösen tetszetek mellényén a pitykék. Bojtár névre hallgató fekete, rövid szőrű kutyájával a falu csordása volt.

A reggeli kihajtást és a hazaérkezését úgy néztem, mint egy szertartást. A háziasszonyok a kapun kicsapták a teheneket, azok a többiekkel együtt, gazda nélkül mentek a Gerencsér-kocsmáig, Vendel bácsi ott várta őket. A jószágok kora este nehéz tőggel jöttek haza, már nyitott kapu várta őket, és mentek az istállóba, hogy a gazdasszony végre megfesse őket. Ha a kaput elfelejtették kinyitni, a tehenek elnyújtott bőgéssel jelezték érkezésüket.

Már gyerekkoromban is szerettem szabad ég alatt lenni, ahol elláthatok messzire, tekintetem nem ütközik falakba. Édesanyám megengedte, hogy néha Vendel bácsival menjek, és ezt az öreg se bánta.

Hogy Pozsárék tehenistállójában mi történt, ezt már másnap tudta az egész falu. A gondot az okozta, hogy a borjú keresztfekvésben volt a tehénben. Vendel bácsi kérte, hogy öt kiló vöröshagymát pucoljanak meg, és egy tálba aprítsák össze. Ekkor mindenkit kiküldött az ólból. A vöröshagymát megetette a tehénnek, és az nagyot sóhajtott. Ekkor hátulról belenyúlt a jószágba, és megtalálta a borjú vállát. A zsebéből elővett egy vékony lenkötelet, arra hurkot tett, azt a kezével bevezette a tehénbe, a borjú állkapcsára tette a hurkot, és a kötélnél fogva szép lassan a jövevényt kihúzta az anyjából.

Széplaki a bíróságon feljelentette, hogy az állatorvosok ellen hangolja a falut, ezért nyolcnapos elzárást kapott, ezután Vendel bácsi több elletést nem vállalt.

Este, mielőtt a csordát hazahajtotta, volt egy szertartása, három tehénből keveset fejt egy rozsdás, hetylyukú patkóra. A legelőn először a tehén homlokát simogatta meg, majd az oldalát, így nyugtatta meg a jószágot, majd az hagyta, hogy néhány csurranásnyit fejjen a patkóra. A varázslat hatására a kiégett legelőről a tehenek nehéz tőggel mentek haza.

A következő évben kihajtáskor Vendel bácsi nagyot nézett, sárgálló, új akácoszlopokkal egy karámot talált a legelő közepén. Nem tudta, hogyan került az oda, bement a tanácsházára, és ott indulatatosan magyarázta Szabó Jánosnak, a nagydarab, pocakos tanácselnöknek, neki nem kell karám

ahhoz, hogy a jószágokat megőrizze. Az előjáró elmagyarázta, új vb-titkár került a faluba, és a karám építésével csak az ő munkáján akart könnyíteni. Az öreg visszament a legelőre, szerszámosládájából harapófogót vett elő. A karám sarkán az akácoszlopról levágta az odadrótozott vízszintes dorongokat. Az így már egyedül álló akácoszlopot erősen megrángatta, majd kiemelte a földből, a gyorsabb munka érdekében most már ezt vette kézbe. A következő oszlopnál már ezzel sújtott a drótozásra, ettől az elpattant, és sorban hulltak le a dorongok. Izmainak jólesett a kemény munka, hamar melege lett, kabátját a fűre ledobva az áprilisi napsütésben mellényben folytatta a munkát. Mikor az utolsó akácoszlop sem állt már, akkor megkönnyebbült, mint aki szűk mellényét vetette le.

Ezután a tehenes gazdasszonyok arra a panaszkodtak, hogy nyár végén, mire lesül a legelő, a tehenek már kevesebb tejet adnak. És Vendel bácsi szótlan lett, nem némult meg, csak már senkihez sem szólt, így többé én se jártam ki hozzá a legelőre.

Dalolás Jani

Amikor Dalolás Jani vasárnapi istentisztelet előtt a templomban meglátta Zsuzsit, érezte, ettől megváltozik az élete. Akkoriban vasárnaponként még mindenki templomba járt, a református templom fehér falai megtisztították a lelkeket. Akkor az életnek még rendje volt, férfiak és nők nem keveredtek a templomban, külön kapun léptek Isten házába, a férfiaké volt a keleti és a nőké a nyugati kapu, és külön oldalon is ültek le, a gyerekek helye a karzaton volt.

Csudaballán kérges a föld, nyáron száraz rögök csörögnek a kapa alatt, egy bőségesebb eső után pedig megáll rajta a víz. Ha sokat esik, két hét után a vízben megindul a nád, mert a föld emlékezik rá, hogy ez valaha a Köröse volt. Tavaszonként a folyó áradása termékenyítette meg a földet, a rétek bőséges legelőt adtak, nagy ménese, gulyája volt a falunak, pákászok szedték össze a madarak tojásait, az öregek szerint, ha szigonyt döftek a Körösbe, hal akadt rá. Akármilyen tikkasztó aszály volt, minden hajnalban bőséges harmat üdítette fel a tájat, mióta gátak közé szorították a Köröst, olyan száraz a levegő, mint a tapló. Telenként ezt a kérges földet ássa Dalolás Jani bácsi, szívesen vállal ásást mindenkinek.

Mindez ma reggel jutott az eszembe, amikor munkába mentem. Még sötét volt, az utca még aludt a frissen hullott hó alatt, és a csend olyan sűrű volt, hogy harapni lehetett, csak csizmám alatt a hó ropogását hallottam. Majd egy másik hangra figyeltem föl. Dalolás Jani bácsit munkától fényes ásjával láttam, baktatott fekete csizmanadrágban, szürke rövid kabátban. Ahogy a lámpa gyér fénye alatt haladt a járdán, fölötte kéklő jégmadár körözött. Jani bácsi már kilencvenéves is elmúlt, de még mindig jó erőben van, alacsony természetével és vékony alakjával még mindig kertet ás. Ő sohasem fárad el, csak tízévente cseréli az elkopott ásót. Munka közben dalol, ezért kapta a becenevét.

Istentisztelet előtt Jani érkezett elsőnek, hogy a lányokat jól szemügyre vehesse, így akadt meg a szeme Zsuzsin. Először a lány mosolygós arca, jókedve tűnt fel neki, minden porcikája duzzadt az élettől. Alig tudta levenni a szemét darázsvékony derekáról és formás csípőjéről. Eldöntötte, ez a lány kell neki.

A farsangi bálban Rózsa Bálint játszott, pontosabban nem ő, csak a dudája szegre akasztva, ő Bodó Katit forgatta. A termet négy petróleumlámpa világította meg, azokat a falra akasztották. A lámpák körül szúnyogok és lepkék köröztek, amelyik vakmerőségében túl közel merészkedett a forró lámpaüveghez, az csöndben lepotyogott a földes padlóra. Zsuzsi ügyesen mozgott, különösen jól állt neki a tánc, a fiúk egymástól kérték le. Jani forgatóst táncolt vele, Zsuzsi zöld szemével végig mosolygott rá. Jani nem volt ügyes táncos, de a lánnyal különösen jól érezte magát. A bál végén Zsuzsi azt is megengedte, hogy hazakísérje.

A kutyák elnyújtott ugatásukkal egymásnak feleltek a szikrázó csillagok alatt. Hosszú volt az útjuk, Zsuzsi a falu szélén lakott. Jani mindig zavarban volt, ha lányokkal kellett beszélgetnie. Hogy a kényelmetlen csendet elkerülje, inkább a lányt kérdezte, ő pedig szívesen beszélt és közben végig mosolygott. Janinak nagyon tetszett a lány hangja, zenének érezte, és mosolyától neki is jókedve lett. A kapuban puszival búcsúzott el Zsuzsi, később már mindegyik bál után Jani kísérte haza.

A fiú ivóvízért ment az artézi kútra, két alumíniumkannát vitt. A kútnál találkozott Róza nénivel, ő épp akkor merítette kannáit.

– Hallom, Zsuzsit kísérgeted – kezdte a beszélgetést az idős, madárcsontvázú asszony.

– Igen, tetszik a lány – felelt Jani.

– Vigyázz vele, mert azt beszélük, az anyjával boszorkányok – figyelmeztette.

Janit megzavarta a hír, ugyan hallott már boszorkányokról, hogy Zsuzsi is boszorkány, ezt nem tudta elhinni, ugyanakkor óvatlan sem akart lenni. Nem tudta, mit tegyen. Akkor cselédként Vas-Marton Zsiga bácsi tanyáján dolgozott, a jószágokat kellett ellátnia, csak vasárnap ment haza tisztálkodni, a templomba misére és este a bálba. Már kisgyermekkora óta itt dolgozott, Zsiga bátyja szigorú, de jószágos gazda volt, tőle tanulta meg a munka fogásait, úgy tekintett rá, mint a nevelő-apjára. A nagydarab, erős idős ember azt tanácsolta neki, hogy tettesse magát részegnek, aludjon el náluk, akkor talán elárulják magukat, és megtudhatja az igazságot. Tanácsát megfogadta, a következő vasárnap délután otthon ivott egy pohár pálinkát, hogy érezzék rajta az ital szagát, és úgy ment el Zsuzsihoz.

Az a vasárnap épp József-napra esett, az aranyeső és a korai barack már mutatta virágját, színt vitt a csudaballai tájba. Jani sohasem értett a színészkedéshez, félt a lebukástól, ezért ahogy a verandáról benyitott Zsuzsiék konyhájába, rövid tántorgás után azonnal bezuhant a földes padlóra, és ájultnak tette magát. A lány és az anyja nagyot nézett, néhány pillanat kellett nekik, hogy felfogják a történeteket, ahogy felocsúdtak, Janit megfogták a hóna alatt, és a szobában az egyik ágyba fektették, csíkos rongypokrócot húztak a fejére.

A fiú a jobb oldalára fordult, úgy lesett ki a pokróc alól. A lány és az anyja sugdolóztak valamit, ebből Jani annyit vett ki, hogy mennek zöld szilvát enni, legalábbis erről beszéltek. Majd hirtelen mindketten meztelenre vetkőztek.

Már ruha nélkül a konyha sparhertjén egy fazékban vizet forraltak, majd egy lábasba száraz füvet tettek, és azt leforrázták. Ezzel a főzettel meztelenül lemosták egymást, majd ruhátlanul kiléptek az ajtón a márciusi hűs levegőre.

Jani kiugrott az ágyból, a konyhába lépve orrát megcsapta a főzet rothadt hagymára emlékeztető szaga, jobbnak látta, ha elhagyja a házat. Többé sohasem kérte fel Zsuzsit táncolni, és a lány sem faggatózott, hogy miért változott meg a viselkedése. A fiú sokáig szomorú volt, mintha meg nem született gyermekét veszítette volna el. Bánatában dalolással vigasztalta magát, azt mondta, az énekszó összeköti az éggel.

Az elhagyott ház

Te még nem tudod, a falak magukba szívják az időt, így emlékeznek. Csudaballán, a Rákóczi utca 48. szám alatt évek óta üresen áll egy ház. Vályogfala fölvezesedett, alul mállik róla a tapasztás, a vályogtéglák porladnak. Két ablaka néz az utcára, a jobb oldali alsó keretéből már kitört az üveg. Baka Mihály bácsi volt a ház utolsó lakója.

Ha belépsz, a folyosón a talpad alatt billegnek a mozaikok, már meglazultak. Ha benyitasz a konyhaajtón, nehéz dohszag csapja meg az orrod. A konyha üres, a bal oldali sarokban levert zománcú lábas és lavór. A szoba padlóján három rongydarab szanaszét, valaha talán pulóverek voltak, de a kosztól ez már alig kivehető. Ahol valaha az ágy állott, ott most a kirohadt padlón keresztül följött a vakondtúrás, mellette két magas csorbóka nő.

Ha csendben vagy, a falakra figyelsz és megszabadulsz minden más gondolatodtól, akkor a falak megéreztetik veled a ház történetét. A házhoz a vályogot Baka Mihály dédapja nősülés előtt álló Mihály fiával vetette ki a gödrök közén, nyáron, tűző napsütésben, hogy az száradjon. A falu szélén a bányagödrökből szedték ki kubikos talicskába a sárga földet, egy gödörbe borították, hintettek rá töreket és pelyvát, majd vizet hordtak rá, ezeket taposással összekeverték, majd deszkából összeszegelt formába öntötték. Homlokukról hullott rá a veríték, kézfejükkel le se törölték, fölösleges lett volna. A vályog első emléke a talpak simogatása és a veríték sója.

A tetőhöz a nádat télen vágják Bak-zugban, a Körös levágott kanyarulatában. A befagyott vízen maguk előtt tolták a nádvágó vízszintes pengéjét.

A dédapa bátyja, József értett legjobban a fal rakásához, a család többi tagja a keze alá hordta a vályogot és a sarat. A tetőszerkezet összeállításához és a nádazáshoz egyik ismerősüket, Nagy Sándort hívták el, ő értett a nádveréshez. Baka Mihály nagyapja nagyon szépen tapasztott, egyenesek lettek a falak.

Mihály bácsi felesége korán meghalt, a két lánya elkerült a faluból, magára maradt. Nem sokat mozgott ki a házból, legfeljebb a sarki boltban vett ennivalót, a kocsmában megivott egy kávét. A ruháit nem váltogatta gyakran, piszokfoltok tarkállottak rajta. Fekete-fehér foltos, keverék kutyája Dominó névre hallgatott. Felesége halála után cudar tél következett, először akkor engedte be a kutyát a lakásba, aztán ez megszokássá vált, az ágya mellett, a szőnyegen aludt. Patkányokat fedezett fel a házban, hol itt, hol ott surrantak el a fal tövében, remélte, Dominó majd elfogja őket, de tapasztalnia kellett, hogy a kutya rájuk se hederít. Mikor a szekrényben tiszta lepedőt keresett, két lepedő között alvó patkányt talált.

Halála előtt nyáron jártam nála, a háza körül galambcsapat repkedett, néha leszálltak az óltető gerincére. Mihály bácsi az ól padlásán galambokat tartott. Érkezésemkor épp gyümölcsfákat szemzett. Azt tapasztalta, a csudaballai szikes földben a sárgabarack ringlő, a cseresznye pedig Pándy-meggy alanyban fakad meg leginkább. A kertje tele volt gyümölcsfákkal és szőlővel, valamennyinek a tővén galambtrágya. A fák tündére meghálálta a gondoskodást, az ágakat óriási almák, körték, szilvák húzták le, a szőlőlugason is kilónyi fürtök csüngtek.

A diófa alatt Mihály bácsi arról beszélt, hogy nagyon kíváncsi a halálára, nem tudja, mi jön azután. A tél el is vitte. A ház falába fölshivárgó nedvességtől tovább mállik a vályog, a falak majd összedőlnek, és rázuhan a tető is. A ledőlő falak majd eggyé válnak a földdel, oda viszik le az emléküket ezer és ezer más emlék közé.

Curriculum vitae

Születésemre nem emlékszem,
én, úgy tetszik, mindig megvoltam.
Majd többen lettünk, s nem firtattam,
ha egy-egy elmaradt, hogy hol van.

És nőtt a világ körülöttünk,
csak kisujjnyi, később arasznyi:
dagad a hold s oly észrevétlen
kezd fogyni! Késő észbe kapni.

Szeretteim elfogytak. Élek,
eljegyzett társként a halállal.
Megnyugtat, hogy nem kap meg senkit
már se előttem, se utánam.

Egyszer eljön

Egyszer eljön az az idő,
amitől a legjobban félünk,
nem úgy, mint egy váratlan sorscsapástól,
a génekbe kódolt betegségtől,
nem, mint egy váratlan balesettől,
valami elképzelt veszteségtől;
álmunkban is, és ébren is,
tudat alatt is mindig ettől,
amikor nincs már mód
bármilyen új értelmet találni:
kifogytunk minden lehetőségből,
de az élet tovább tart.

De hát minek?

Mindig ugyanaz, boldogtalan ébredésem,
a létezés, akár a fogfájás, de meghalni mégsem,
visszatartanám, mint a lélegzetet,
ezt a célja vesztett, kiürült életet,
de hát minek?

Tárgyakhoz ragaszkodom, nincs rájuk semmi szükségem,
elárvulásuk bánt, mikor majd nekem is végem,
visszatartanám, mint a lélegzetet,
fakuló, elszálló emlékeimet,
de hát minek?

És mentenék, milyen oktalan szenvedély ez,
mindent, ami szép volt, de majdan semmivé lesz,
s adnám annak hálásan, szeretettel,
aki méltón szeretné, amit én szerettem,
de hát kinek?

Lehet

Lehet hogy csak kép vagyok
mind azok vagyunk
festett másik
mégsem egyformák.

Arcodon égve

F. Chopin: Fantasic-Improptu

Felkent sorsom
mészfehér
halottak csontjában
őrzött

Átjárt bennünk
pigmentek pora
szétkent életünk
bíbor alkony

Hiába festettem
takarót télre
a hó betakart
feketét hagyott
arcodon égve.

Műteremsziget

Váli Dezső képe alá

képen
a szín
halvány tért jelöl
benne testem
az egyetlen cella
mint mélyről bújt hulló
krétával borzolva
fény rácsán
kúszott életem
elkoszolva.

csak szék
csak ágy a leltár
örökké EGY a tájon
festett tónusok
a változó arányon.

rajta tenger
a pokróc
csupa derengés
elmúlás álom
utolsó sziget
e hontalan
határon.

Hígítva sem oldott

árnyékod vastag lazúr
hígítva sem oldott
mint szivaccsal
törölt idő fakul
s ha átnéz rajtunk a nap
festék áramlása gyorsul
a végtelen árnyékvilágba.

Vaszilij Bogdanov verseiből

Emigránsok XXI. Vaszilij Kandinszkij

Az ünnepezt, népszerű mester, a Lúdláb királynőben, tán a bordói hatására felengedett, feldobhatták a régen látott ismerősök is, Kuprin, Bunyin, Malevics, Hodaszevics, Bergyajev, Sztravinszkij. Nem volt olyan merev, mint a háború első évében, amikor Malevics társaságában megismertem. Akkor alig beszélt, maga elé nézett, nem is ivott, sóhajtozott, hamar el is ment. Most teljesen más volt, vidám, szeszélyesen csapongó történeteiben veszett el. Igaz, azóta eltelt néhány furcsa év, Párizsba ragadt, nem mehetett szeretett Münchenjébe, ezért 1918-ban, a legnehezebb időkben, amikor már megtehetette, hazament. Próbálta szervezni az orosz kultúrát, létrehozta a művészeti akadémiát, de sokat támadták, gáncsoskodtak, féltékenykedtek, akadályozták, megunta, kapóra jött Gropius meghívása, a Bauhaus terve, örökre eljött, s minket is őszintén lebeszél arról, hogy visszamenjünk. Ki kell várni a kísérlet végét. De ő nem hisz a bolsevizmusban, ami egyelőre csak a söpredék rémuralmát hozta el, a régen várt megváltás helyett. Hodaszevics A kék lovasról faggatta. Nevetett. „Franz Marc-kal üldögélünk – mesélte, poharából kortyolva. – A sindelsdorfi kiskocsmá árnyas lugasában találtuk ki, mindketten szerettük a kék színt, Marc – a lovakat, én a – lovast. Így született a név magától. És Marc asszony mesés kávéja még jobban megoldotta fantáziánkat.” És a kék lovas átügetett a kocsmán. „És absztrakt képei?” – érdeklődött Bergyajev kedvesen, neki nem kellett mesélni a bolsevik rémálomról, nemrég jött el ő is, eltanácsolták hazájából. – „Egyszer láttam egy csodálatos képet, színek,

árnyékok, formátlan formák, megejtett, csak sokára jöttem rá, hogy saját, fejjel lefelé fordított képemet nézem, elbűvölt az áradó szépség és festeni kezdtem A kozákokat. Ez, tudjátok, még csak fél-absztrakt, az első változatban még nem tudtam, nem mertem dönteni, de aztán pörögni kezdett minden, forgattak a körhinta-évek, rájöttem csak az igazán művészi lényeg maradandó, mely a testben (forma) lélekkel (tartalom) rendelkezik. Ha kedvenc tárgyainkat nézegetjük az asztalon (legyen az akárcsak egy cigarettavég is) azonnal ugyanezt a két hatást észlelhetjük. Legyünk bárhol és bármikor (utcán, templomban, égen, vízben, istállóban, vagy erdőben) ez a két hatás mindenütt megnyilvánul, és a belső csengés mindenütt független lesz a külső értelemtől. A világ cseng, a világnak hangzása van – amint te azt – nézett kíváncsian az ámuló Sztravinszkijre – pontosan tudod. A világ kozmosza a szellemileg ható lényeknek. Így hát a holt anyag – élő szellem.” És elhallgatott, mindnyájan hallgattunk, csak Bill improvizált valami kis, futó dallamot a zongorán.

+ Amint a húszas évek végén, a harmincas évek elején írott vers is bizonyítja, nagyapám otthon, csüggedten, kedvetlenül, a közlés legcsekélyebb esélye nélkül, az íróasztalfiókjának, önmagának, de tovább írta fiatalon kezdett Emigránsok ciklusát, nagyhírű művészbáratairól, különcökről, csellengőkről. Kandinszkijt, amint a versben is utal rá, kiutazása után ismerte meg, még 1914-ben. Akkoriban Münchenben élt, de a háború miatt Párizsban maradt, aztán hazatért, de négy év küzdelem után (megpróbálta újjá szervezni az orosz művészi életet, tanított is a főiskolán etc.) kiábrándultan újra eljött és a Bauhaus tanára lett. Nagyapám egy Amerikában írott versében utal rá, hogy talán az ő sugalmazására, Gropius és Moholy Nagy László őt is meghívták a Bauhaus tanárána, de nem ment, a szabadság helyett a hazatérést választotta. Kandinszkij soha nem tért haza, noha a csodálatos Bauhaus-évek után, Hitler hatalomra kerülésével, végleg eltávozott Németországból is. Soha többé nem látta viszont imádott Münchenjét. Párizsban halt meg, a háború végén.
– Tatjana Bogdanova

Emigránsok XXII. Eliezer Kamenezky

Kóválygunk az években. Fák, bokrok között bujkálunk. Keressük elmúlt fiatal arcunk. Kígyós kocsmacégér tűnik fel. Lépcsőkön ereszkedünk alá egy kocsmába. Ilyen lehet az alvilág. A holtak birodalma. Eliezer vigyorog. A fekete mágiáról tart szabadelőadást. „Résen kell lenni, hisz ki tudja, kinek a kezében van a rólunk mintázott bábu, kócbaba, marionett?

És ki szurkálja tűkkel? Igen, vérzik az arcunk.
Nemtelen indulatok hálójában vergődünk!”
És a kocsmá falán libegő gyertyafényben
villognak a lovakkal szeretkező lányok,
egy elmebeteg művész műalkotásai,
és a kocsmáros, ez a sánta gnóm, újabb
kancsó vörösbort helyez az asztalunkra,
s gúnyosan vigyorog. „Kilátásaink egyre
romlanak, ellenségek köröznék körülöttünk.
Mi lesz velünk, Eliezer? Francia verseket írsz,
mert nem bízol az orosz költői nyelvben,
elsodorta egy múlt századi, beteges,
nyomasztóan kiürülő, lázas mélakór.
Akkor beszélsz először Pessoa-ról, mutatod
francia fordításban megjelent verseit.”
„Igen, portugál költő! Van vagy hetvenhárom
heteronimája. Alteredgók, Vászja,
hasonmások. Képzelt költők, konkrét múzeum.”
Még tart a háború. Jönnek az utolsó csaták.
Jön Léna is, beleiszik poharamba. A gnóm
talpas poharat helyez eléje, tölt. Léna
körül néz, elámul, a falon villódzó pornográf
rajzok megdöbbennek. Elbizonytalanítják.
„Hát ide jártok? Bujkáltok, ti szerencsétlenek,
s valaki már tűkkel szurkálja, késekkel
vagdosza a rólatok készült bábút. Fertelem.”
Az években kóválygunk és valahol már
döntenek rólunk, és készül az ítélet.
A kocsmacégérről, a szélben, utánunk
néz a kígyó. Most megúsztuk, de ez nem lesz
mindig így. Előbb-utóbb elkapnak minket is.
Egy itáliai történetben veszek el. Érzem,
hogyan ragad el egy mezőn a szent inkvizíció
három pribékje. „Igen, A kút és az inga,
Edgar Allan Poe még tudott valamit. Hidd el.”
Eliezer bizakodó. Léna a falfirkákat
nézi és mosolyog. Kavarognak az évek.
Ebből az alvilágból nem juthatunk ki többé,
poharunkban gonoszul villan meg a vörösbort.

+ Az Emigránsok ciklus, úgy tűnt, az Orosz ábrándokkal befejeződött, de a harmincas években, iszonyatos sivatagi magányában Bogdanov folytatta a párizsi orosz emigráció jellegzetes alakjairól szóló sorozatát. „Eliezer Kamenezky a bizarr figurák közül is kitűnt – emlékezik Léna nagymama, kissé meghatódva –, minden bizonnyal nagyapád egyik legkülönösebb költő barátja volt, ő ismertette meg Fernando Pessoa és heteronimái verseivel. Szinte semmiben nem értettek egyet, Eliezer az orosz nyelvről is lemondott, mert szerinte oroszul képtelenség kifejezni a modern korszak lelkiületét. Ráadásul a fekete mágia és az alkimisták

izgatták, nem túl gyakori, de hosszan elnyúló találkozásai, az a különös, nagyapád által alvilágnak nevezett, kígyós cégérű pincshelyiség volt a törzshelyük, mert itt nem zavarta meg bensőséges együttléteiket senki. A harmincas években váratlanul jelentkezett Kamenezky és elküldte saját francia nyelvű verseskötetét, Pessoa-kiadványokkal, portugál folyóiratokkal együtt. Ebben az volt a legkülönösebb, hogy a csomagot kézbesítette is, a megbízhatóságáról nem elhíresült szovjet posta. Akkor írt is neki egy hosszú levelet, de erre már nem jött válasz.” Kamenezky később, több versében is feltűnik. Annyit lehet tudni róla, hogy a harmincas évek elején Lisszabonba költözött, de a háború után kitűnt a képből. Én is sokat nyomoztam utána, sajnos eredménytelenül. – Tatjana Bogdanova

XXIII. Emigránsok. Egyedül – Leonyid Andrejev

Papageno áriáját szerette a Varázsfuvolából.
Hamisan füttyült. De a Finn öböl partján lévő
házikóban nem volt villany, igaz, tölcséres patefonját is
pétervári lakásán hagyta, lemezeivel együtt,
amikor bundában, néhány könyvel, kézírataival,
maradék ékszereivel, némi pénzzel,
váltás fehérneművel elmenekült. Hajóval
utazott Helsinkibe. Komor volt a Balti-tenger,
nyomasztóan sötét felhők lógtak az arcába,
esett is, tajtékoztak a hullámok. Tudta, soha nem
tér vissza, ezután ugyanannak az öbölnek a másik
partján él majd, lényegében mindegy,
úgy sincsen sok hátra, de be kell fejeznie
regényét, egyszerűen nem halhat meg úgy,
hogy torzóban maradjon. Egy kis halászfaluban
bérelt egy kunyhót. Berendezkedett
és írni kezdett, az ablak elé tolt faragatlan
asztalon. Egy özvegyasszony járt hozzá,
főzött-mosott rá, bevásárolt, néha együtt teáztak,
de nemigen beszélgettek, nem volt miről.
Esténként kísértalt a partra és nézte az emelkedő,
egymást sokszorozó hullámokat, mindig is
reménytelennek látta az emberi életet,
hát ebben nem csalatkozott. Már az sem
izgatta, hogy mi lehet otthon, csak a regénye
foglalkoztatta. Május vége volt, kezdett
melegedni az idő, őszig semmi nem történhet,
gondolta és forgott maga körül a homályban,
hallgatva távoli hajók kürtjeleit. Ha jön a tél,
majd beköltözik Helsinkibe és felveszi
a kapcsolatot az emigráns orosz kiadókkal.
Ekkor gondolt először arra, hogy titokzatos
eltűnése után barátai, hívei, olvasói esetleg
halottnak hihetik és gyertyát gyújtanak érte.

Ezen akár nevetetett volna, de valahogy nem volt kedve nevetni. Hazabattyogott, levetkőzött, s a szalmazsákján, álomtalanul aludt hajnalig. Hunyorgott, szemébe sütött a tengerből kiemelkedő nap és kezdődött előlről az egész. Már nem remélt új fordulatot.

+ „Leonyid Andrejevet nem ismerte személyesen – emlékezik Léna nagymama –, de az elbeszéléseit, kisregényeit nagyon szerette. Amikor először olvasta el nekem a verset, akkoriban csak fordított szegény, Dumas, Victor Hugó mérföldhosszú regényeit, örültem, hogy megint ír, folytatja még Párizsban elkezdett ciklusát. Nagyon dicsértem, de ellenvetésem is volt, eddig kizárólag párizsi emigránsokról írt, Leonyid Andrejev pedig csak az öböl másik partjára ment el, a szép, új világból lett elege. Mindegy az, legyintett, emigráns volt ő is szegény, bele is halt, s azt se tudni, mi lett a kézírataival.” – Tatjana Bogdanova

Munkácsy Mihály: Fogolyszállítás. Metszet a Honvédalbumban (1868; fotó: Mester Tibor)

Elengedve élni

Most ülj le Tedd keresztbe a lábad
Maradj így sokáig Élethez már
úgyis túl kevés az élet ami
hátra maradt Élet Az mi Talán
idézet Vagy csak ígézet Döglött
kutya belében ott nyüzsögnek a
férgék Lám egy rím mégis megakadt
Vagy kettő Akár horgon a harcsa
Küzd rángatózik nem akar menni
át a túlsó partra Na valahogy

így lehetsz Szádban már a horoggal
rángat az isten fölfelé s rángat
a sátán egyre lejjebb De hol a
fönt és hol az attól lentebb ahol
vagy De csak dőlj nyugodtan hátra Most
van ideje számadásnak s mindegy
vannak-e még más irányok Ahogy
sziklán éhes sirályok vijjognak
benned a pusztulás madarai
De tőlük sem kell félned Ítélet

nincs ahogy kollégád mondta Nem lesz
Bár elhangzottak a vádbeszédek
Fejedben átforrósodott üllők
pengnek Valaki kovácsolja a
jövőt a múlt rozsdás vasából Hát
ints búcsút a jelennek Annak a
tévképnek hogy van Mert nincs jelen Rég
tudtad ezt s le is írtad Förtelem
hogy most mégis kapaszkodnál bele
Nem igaz hogy mindennek megvan az

ideje Van ami időtlen is
létezik A nevetés nem ilyen
Régen a század még tele volt vele
Nevetéssel telt ifjúságod vad

tele s teli szerelmekkel minden
nyár A papír lángolt ahogy lázas
homlokkal versenyt futottál vele
És mindegy volt vers bor regény whisky
pálinka mitől égett az ember
bele ahogy mindegy volt józanul

vagy részegen telt az idő papír
ágy bős hajnalok Cserélődtek a
lányok a vízmosásban s arcodat
fürdették hajzuhatagok s beteg
éjszakák penge holdja vagdosott
össze a gyönyört habzsoló órák
vadonában Megváltónak hittek
s már akkor nem vágytál lenni Szartál
magasról arra hogy ki mit mond és
hogy honnan mondja és hogy mit akar

és hogy miért éppen rád van gondja
Istennek háttal A homlokodra
csillagot férceltek korom-ujjak
és elkárhozottnak hívtak hátad
mögött Hívtak ki ott állt Hitted a
föld neked terem kék mákot s átkot
És nem hallottad anyád sírása
messziről fölszivárgott És apád
káromkodása sem ért el S a sós
lánykönny sem indított irgalomra

Meneteltél az időben a te
idődben irányok és térképek
nélkül Nem féltél hogy eltévedsz hisz
bárhová értél el ott egyforma
volt a világ megélhető része
földestől és csillagostul s mindig
volt üres folt ahol megvetted
lábad s kövekre hajtottad fejed
Tudd már akkor is álmodtam veled
amikor te még nem lehettél mert

idősebb vagyok nálad És mégis
te halsz meg előbb mert az élethez
én vagyok a fiatalabb Mondtam
Én már voltam amikor te még nem
lehettél S leszek mikor neked már
nem lesz napokkal mérhető idő
Tünékeny vagy mint a fény délelőtt

Ismerni látszol a nemlétezőt
s unottan tolod a meglevőket
félre Ízek helyett már csak undor

játszik a szádban Tedd hát keresztbe
a lábad és nyugodj Véget ért a
nagy futás Maradnak néhány léptek
vagy az egyhelyben járás szégyene
s maradtak a bezáput emlékek
melyekkel rég nem tudsz mit kezdeni
A terasz felől liheg a hajnal
de te ülj ott nyugodtan Nem érted
csaholnak még a halál kutyái
csak megnéznek maguknak és mennek

tovább Most inkább szedeged össze
amid még megmaradt Egy törött toll
egy véres hajcsomó S a szék alatt
néhány széttaposott kézirat Majd
később pénzre váltod őket Veszel
pálinkát meg whiskyt Mind előleg
íráshoz pusztuláshoz Vagy máshoz
Na látod ehhez értesz Sajnáltasd
még kicsit magad Míg lehet szabad
És maradj Nincs már hová sietned

A te vonat utadhoz nincs retúr
Retúrod a nincs A volt lehetne
Szitakötők szállnak rá kezedre
gyermekkor-illat permetez szét S az
elme éles mint a szívbe vetett
kés és sötét mint baltán alvadó
vér *Jóságod útján győzedelmed*
Ki csalt meg kit És ki fejezi be
szebben Hát nem mindegy lassul lassan
a gépszíj s a gép köhögve megáll

Az égen átvág egy számár Akár
lehetne metafora is Pedig
nem az A régi és a megvágyott
kerteket fölveri a gaz Soha
oda vissza S nem többé előre
Keresztbe tett lábbal ülsz Zajokra
figyelsz De cserbenhagyott az élet
Csöndre csönd rakódik Emlékekre
béke Az idő hamuja A lét
törmeléke Ijesztően fogy az

HERCZEG TAMÁS ◀

anyag belőle Távolból egy hang
vagy csak ott bent egy lélek felsikolt
talán még lehetne Még visszhang sincs
rá Üres teremben homár hideg
tálon S egy félbehagyott pohár Csak
ülj nyugodtan Tedd keresztbe lábad
Ha megérted helyed még megmaradsz
kis időre Nem baj hogy ritkul az
elméd és képek fogynak belőle
Én majd fölötted állok amikor

elfoszlasz a puha légben S nézek
utánad hosszan elmerengve De
nincs is ebben több Meg kell tanulni
elengedve élni Nem előre
nem hátra nem oldalt és nem körbe
A végpont felé soha nem vezet
egyenes se görbe De téged ez
már ne érdekeljen Tedd keresztbe
a lábad és ülj Enyhe rosszullét
s nem bánat mi megtölt Majd kiürül

Hévíz, 2014. december 21. – Budapest, 2015. május 1.

25 évvel ezelőtt

A rendszerváltozás és előzményei... az én történetem

Roppant nehéz vállalkozás negyedszázaddal ezelőtti eseménysort felidézni. Az idő kiostálja az emlékezet fontos és kevésbé fontos momentumait, ráadásul felerősíti a szubjektivitást. A saját cselekvések jelentőségét felnagyítja, miközben mások máshogy élhették meg ugyanazokat az eseményeket, és erősebb szereplői lehetek a történeteknek. Ráadásul nincs, aki minden meghatározó fejlemény részese lett volna, így természetes, hogy jelentősebbeknek tartjuk, amelyekben mi magunk részt vettünk. A rendszerváltozás óta tényleg túl sok év telt el ahhoz, hogy ne süllyedtek volna el a mindennapi történetek emlékei. Azoké, amik akkor nap mint nap fontosak voltak, befolyásolták a következő döntéseket, de... oly mértékben beleolvadtak a hétköznapiakba, hogy visszaidézni már csak nem képtelenség őket. Nem segíti az emlékezést, hogy szűkösen találhatók forrásmunkák, dokumentumok, elemzések, interjúk, beszámolók a rendszerváltozás békéscsabai történetéről. Talán Dányi László *Az Áchim L. András utcai fiúk* című könyve az egyetlen, amely érintőlegesen, de érdemben foglalkozik a megyeszékhelyen történt eseményekkel. Így az én történetem is szubjektív, esetleges, ezért aztán semmiképpen nem nevezhető történeti pontosságú visszaemlékezésnek.

Középiszkolába – még a hetvenes évek második felében – Gyulára jártam, ott elsőként tűnt fel, hogy március 15-én és október 23-án sok rendőr jelenik meg az utcákon. Végzős diáktársam mesélt a rendőrállam gyülekezési jogot (végső soron a szabadságot) korlátozó jellemvonásáról.

Főiskolásként, Debrecenben, egy-egy házibuli során, és különösen a jazznapok alatt, gyakran lehettem részese olyan beszélgetéseknek, amelyek a valóság nem pártállami olvasatát tárták fel. A második világháború végén felszabadított vagy megszállt-e a szovjet hadsereg, 1956-ra ellenforradalomként vagy forradalomként gondoljunk, a németek vagy az oroszok mészárolták-e le a katinyi erdőben a lengyel tisztikar jelentős részét? A párttagság a belülről elképzelt javítószándékot jelenti vagy a demokrácia elárulását? Ezekről a kérdésekről titokban, de egyre gyakrabban folyt diskurzus szűk baráti körökben, asztaltársaságokban. És itt volt a Szabad Európa Rádió, a maga zseniális műsorstruktúrájával. A kor legjobb zenéit, albumismertetőit, zenekarbemutatóit lehetett hallgatni, és közben óránként híreket mondtak, de ezek legfeljebb tárgyukban voltak köszönőviszonyban a magyar sajtó közléseivel. A hírmagyarzatok, kommentárok sokszor szakadéknyi különbséget mutattak a valóság kétféle tálalása között. Később, hála a rövidhullámú adásokat elfogadható minőségben fogni tudó családi Philips rádióknak, rábukkantam a vatikáni, a pekingi, a tiranai rádió magyar adására, Amerika hangjára, és rájöttem, hogy a valóság még csak nem is kettő-, hanem sokosztatú, hogy a történetek számtalan értelmezést kaphatnak.

A nyolcvanas évek közepén személyesen is megtapasztaltam az egypárti logika rideg kizárólagosságát. Akkoriban kacérkodtam az újságírói hivatással. Az egyik (nem Békés) megyei napilap főszerkesztőjével találkoztunk ez ügyben

– mondjuk úgy, állásinterjún vettem részt –, és kért tőlem három különböző műfajú írást. Ezeket elkészítettem, a főszerkesztő elolvasta, elégedett volt a szövegekkel, mondta is, felvesznek... aztán, ha már ott vagyok, gondolta, bemutat a leendő kollégáknak, megmutatja a szerkesztőségi szobát, ahol dolgozom majd. „Pártrovat” – ez a felirat szerepelt az iroda ajtaján. „Ja, igen, a pártrovatban fog dolgozni, és ehhez be kell lépni a pártba” – jegyezte meg mintegy mellékesen. Akkor jártam utoljára a szerkesztőségben. Ezen az áron nem kellett. Később is akadt még gondom az MSZMP elkerülésével. A főiskola elvégzése után vonultam be kötelező sorkatonai szolgálatra. Úgy hiszem, komoly elismerés járt cégen belül azoknak a tiszteknek, akik ilyen-olyan motivációval rá tudtak beszélni sorkatonáikat a tagságra. Engem három-négy hónapig folyamatosan macerált a politikai tiszt a belépéssel. Persze hoztam az ilyenkor szokásos szöveget: nem vagyok még érett a feladatra, tájékozatlan vagyok a világ dolgait illetően, tanulni kell még nekem ehhez, stb., de ő érettnék, tájékozottnak és tanultnak ítélt... nyomta-nyomta, hogy lépjek be. Tudtam a kockázatát az egyértelmű elutasításnak, néhány ismerősömet hónapokig nem engedték haza, amikor határozottan nemet mondott a sorkatonai szolgálat alatt a párttagságra. Kutyaszorítóba kerültem, nem volt több maszatolós mondat a tarsolyomban. Nagy levegőt vettem, és elszánt arccal azt mondtam: nem léphetek be a pártba. Miért nem? – kérdezte meglepetten a politikai tiszt. Százados elvtárs, én szubjektív idealista vagyok – vágtam rá szemrebbenés nélkül. Rövid ideig tartó csend után a felettesem elkomoruló tekintettel és ráncosra gyűrődő homlokkal válaszolta, mélységes együttérzéssel a hangjában (mintha áttétes rákos betegnek mondaná, aki az utolsó stádiumban van): megértelek, Herczeg elvtárs. Láttam rajta, fogalma sem volt, mit jelent a kifejezés, amit bedobtam. Megúsztam. Többé soha nem vette elő a dolgot.

1986-ben, leszerelés után kerültem gyermekkorom csendes falujából, Pusztaföldvállról Békéscsabára. Csak néhány napja voltam a Melós (Építők Művelődési Háza) vezetője, amikor a munkahelyemen megkeresett két fiatal, civil ruhás rendőr, és különös ajánlatot tett. Kérték, ha a Melósban tapasztalom, hogy valakik „összevissza beszélnek, negatív hangulatot keltenek és szidják a rendszert”, hívjam őket. Átsétáltunk a

piacra, megittak egy üveg sört, és könnyed hangvételű beszélgetés során felhívták a figyelmemet arra, hogy a Melós Manzárd klubjába bizony sok bajkeverő jár, majd ott hagyták a névjegykártyájukat, autóba ültek és távoztak. Később gondolkodtam azon, hogy... ez valószínűleg egy laza szervezési kísérlet volt. Persze soha nem jelentettem.

A nyolcvanas évek végén az ELTE-n hallgattam szociológiát. Budapesten egyre több aktív ellenzéki szereplőt ismertem meg. Jó kapcsolataim lett Nagy Jenővel, a *Demokrata* című lap kiadójával, aki – akkoriban számomra legalábbis – döbbenetes természetességgel beszélt ellenzéki tevékenységéről. Az egyik alkalommal Békés megyei terjesztésre hoztam tőle egy halom *Demokrata* című folyóiratot, de mivel az elhúzódo beszélgetés után nem tudtam az utolsó vonattal hazajönni, ott aludtam náluk. A nyomdagépet, amin készültek a szamizdat szövegek, a kamrában tárolta, hogy ne legyen szem előtt. Miközben megmutatta, említette azt is, hogy nála bármikor lehet házkutatás, és ha ott találnak éjszaka a nyomozók, bizony nekem is priusom lehet. De valahogy annyira szürreális volt a kamrában „elrejtett” nyomdagép és az egész történet, hogy valaki folyamatos macska-egér harcserű állapotban éli a mindennapjait, hogy... inkább éreztem magam egy groteszk jelenet forgatásán, mintsem közvetlen veszélyt éreztem volna. Akkoriban jártam Krassó Györgynél, a tiszta lelkű forradalmárnál is. Lángoló tekintete, átszellemült arca olyan volt, mint a *Vissza a jövőbe* című filmben Christopher Allen Lloydé. Oly nyíltan, egyszerűen és kijelentő módon beszélt a magyar kommunizmus várhatóan nagyon hamar bekövetkező bukásáról, hogy... szinte el sem tudtam képzelni korábban, hogy így is lehet gondolkodni a világról.

A nyolcvanas évek végének friss levegője, a változás szele természetesen eljutott Békéscsabára is. A második Lakiteleki Találkozó, a Magyar Demokrata Fórum Alapszabályának és Alapító Okiratának 1988. szeptember 3-ai elfogadása után felhívtam telefonon a korábbi monori találkozó egyik résztvevőjét, aki arról beszélt, hogy ő sem vett részt a Lakiteleki Találkozón, pedig szívesen ott lett volna. Mondatai, rögtönzött kritikája mintha tankönyvi illusztráció lett volna, úgy süttött belőle az évszázados népi-urbánus szembenállás. Munkahelyemen, a Megyei Művelődé-

si Központban (akkori nevén a Balassiban) arra jutottunk Takács Péter kollégámmal (aki aztán 1994-től 2009-ig volt a békéscsabai csoport vezetője), elmegyünk Lakitelekre, Lezsák Sándorhoz, hogy közvetlen tudásunk legyen az induló mozgalomról. A beszélgetés eredményeképp úgy döntöttünk, hozzálátunk dolgozni, hogy létrejöhön Békéscsabán az MDF helyi csoportja. A *Békés Megyei Népújáság* vezetése megengedte, hogy egy kétmondatos felhívást közlégyünk egy tájékoztató fórum megtartásáról. Sokan érdeklődtek az esemény iránt, de persze volt riadalom is, főképp a régi rendszerhez kötődő, vagy egyszerűen csak a szocializmusban hívő emberek körében. Emlékezetes hozzászólás maradt, amikor egy hölgy felállt, és őszinte félelemmel a hangjában megkérdezte, hogy ugye nem fogunk lövetni az emberekre? Érdekes előzménye az estnek, hogy a kezdés előtt néhány órával rossz érzés fogott el, arra gondoltam ugyanis, mi van, ha a rendőrség nem engedélyezi, hogy megtartsuk a gyűlést... nem jelentettük be előre, tehát bármi okot-ürügyet találhatnak, ami a tiltást eredményezheti. Roppant kínos lett volna, ha eljön 80-100 ember, és azzal szembeül, hogy elmarad a gyűlés. Jobb félni, mint megijedni, felhívtam a rendőrséget, hogy tájékoztassam az esti fórumról. Erős csodálkozásomra, mintha lehallgatástól félne, a rendőr a mondandóm elején a szavamba vágott, és javasolta, beszéljünk személyesen. Néhány perccel belül ott volt a munkahelyemen, és azt mondta, semmi kivetnivaló nincs abban, ha az emberek egy kultúrházban beszélgetni akarnak egymással. A beszélgetés igen jól sikerült, hiszen tizenhárman még aznap este megalakítottuk a Magyar Demokrata Fórum Békéscsabai Csoportját. A következő összejövetelünkre a Melósban került sor, aztán, egyre gyarapodó létszámmal, újra a Téglában jöttünk össze. Oda meghívtuk Pordány Lászlót, a szegedi MDF vezetőjét, aki viszonzta a meghívást. Nagyszerű érzés volt a JATÉ-n, a Bölcsész Karon, az Auditórium Maximum teltházas közönsége előtt beszélni értékekről, szabadságról, cselekvésről, magyarságról.

Néhány héttel később, 1998 őszén alakult az SZDSZ békéscsabai csoportja is, hat fővel. Három vezetője, Dénes Zoltán, Futaki Géza és Pap János ambiciózus fiatalemberekként jelentek meg a helyi közéletben. A kisgazdák nagyon hamar reaktiválták pártjukat, Kis Árpád és Mekis András gyorsan gyarapodó közösséget hoztak

létre. Zsíros Géza mértékadó politikusként járta a megyét, szervezte újra a kisgazdapártot. Nagyhatású, gyújtó hangulatú beszédeket mondott, érződött, jól fogja meg a falusi társadalom többségének gondjait, vágyait. Velük több településen közösen mutatkoztunk be, a helyi meghívókezdemenyzők nem ezeknek a pártoknak az egymástól, hanem az MSZMP-től való különbözőségét látták, ezért hívtak minket együtt, és valóban, akkor még közös baráti asztalhoz lehetett ültetni a(z) ellenzéki) pártok képviselőit, egy új irány különböző útvonalon való megközelítéseként voltak értelmezhetőek a rendszerváltoztatásra készülő pártok törekvései. A Fidesz megalakulására kicsit később került sor. A Téglai Községi Házban 1989 januárjában szerveződött az első nyilvános találkozó, ahol helyi huszonéves fiatalok, Fülöp Zoltán vezetésével megalakították a Fideszt. Békéscsabán akkortájt még és már közel volt egymáshoz az MDF és a Fidesz (én úgy lettem 1990-ben önkormányzati képviselő, hogy az egyik jelölt, a másik támogatott a választáson), én hívtam el Kövér Lászlót, később Wachsler Tamást (utóbb honvédelmi államtitkárt), és ott aludtak nálam, laticelen, mert a frisseiben megvásárolt panellakásban nem volt még ágy. A következő évben, már Nagy Sándorral és Fodor Józseffel, számos kreatív politikai akciót rendezett a Fidesz, Münnich Ferenc egykori belügyminiszter Békés Megyei Rendőr-főkapitányság előtt álló mellszobrára és a Szabadság téri Lenin-szobor eltávolításától a kommunizmus koporsójának az Élővíz-csatornába süllyesztéséig.

Antall Józseffel személyesen először Oroszában, egy az MDF-tagoknak szervezett zárt fórumon találkoztam. Arról próbált – sikerrel – meggyőzni minket, hogy elkerülhetetlen a Magyar Demokrata Fórum párttá alakulása, és nem kell tartani ettől a folyamattól, nem kell aggódnia a pártszerű működés miatt, mert a majdan létre jövő új pártok nem az egypártrendszer MSZMP-jének ismérveit hordozzák majd, nem antidemokratikus szerveződések lesznek, hanem éppen ellenkezőleg, a létükkel az új, demokratikus jövő bázisát teremtik meg. A tanácskozás után néhányan külön válhattunk szót a formálódó új demokrácia leendő első miniszterelnökével. Számomra, így utólag, elképesztően pontos képet festett a jövőről. Nem fantáziálva, lelkesedve, hanem szikár, száraz, pontos mondatokkal fogalmazva. Áradt belőle az igazi államférfi, a ka-

rizmatikus vezető karaktere... Soha, sem azelőtt, sem azután nem hagytam magam, hogy fontos döntéseket egyszeri beszélgetések, szubjektív benyomások alapján hozzak meg... de ez az alkalom olyan volt, hogy többedmagammal akkor döntöttem el, belépek a párttá alakuló Demokrata Fórumba. Egy pártba belépni... bizony, nehéz döntés volt. Túlzott és súlyos elköteleződésnek éreztem, és erre abban az időszakban bizony jó oka volt az embernek.

Az éledő demokrácia sarokköve volt, hogy megmutassuk a társadalomnak, hogyan élhet másképp az ország, mint az egypártrendszerben. Kitaláltuk néhányan (Futaki Géza lakása volt a közös megbeszélések leggyakoribb helyszíne), hogy szervezünk egy Ellenzéki Szabad Szombat nevű eseményt a ligetben. 1989. szeptember 16-án ott volt az akkori szabadtéri mozi színpadán Orbán Vikortól és Deutsch Tamástól ifjú Rajk Lászlón keresztül Debreceni Józsefíg az elmúlt negyedszázad és a jelen számos politikusa. Az esemény nagy érdeklődés mellett zajlott, természetesen a sajtó jelenlétét is kiváltva. Azon a napon készítette első élő adását a Békéscsabai Városi Televízió. Akkoriban szerkesztőként és riporterként dolgoztam a televízióknak, miközben a rendezvény szervezőjeként is vettem részt a programon. Úgy alakult, hogy én készítettem az interjúkat az idelátogató politikusokkal. Kora délutánra járt az idő, kellemes meleg volt, állodogáltunk a nézőtér mellett sörrel a kezünkben, alkalmas volt a helyzet az interjúkészítésre. Kezembe fogtam a mikrofont, a kamerával felém fordult Major Gyula, én a másik kezemből letettem az italt, amikor megszólalt Orbán Viktor, mondván, ne tegyük le az üveget, hiszen ha eddig természetes volt a beszélgetés közben, hogy iszunk egy-egy kortyot, miért kellene ezen változtatni csak azért, mert kamera figyel a párbeszédünket. Úgyhogy akkor készítettem Magyarország leendő miniszterelnökével az egyetlen (ráadásul élő) interjúmat, könnyed, természetes beszélgetésként, sörrel a kezünkben.

Az országgyűlési választásra készülési igazi, akkor természetesen újdonságszámba menő kampányelemeket tartalmazott. Programok készültek, viták sora szerveződött. A gyűlések szereplői közül kiemelkedett Szokolay Zoltán, aki döbbenetes céltudatossággal tudott kampányolni. Amikor agrárfórumon vett részt, tájszólásban beszélt, a munkásfórumra úgy öltözött,

mint egy igazi melós, az értelmiségiekkel való találkozásán pedig a testtartása is sugallta az értelmiségi mivoltát. A kandellábereken elhelyezett plakátokon a gyermekével készült fotókkal szerepelt, „kezünkben a jövő” felirattal. Érződött rajta a határtalan, talán gátlástalannak is nevezhető ambíció, mindenáron parlamenti képviselő akart lenni. A szándéka sikerült, az aztán egy másik történet, hogy két év múlva lemondott mandátumáról, később pedig önmaga is megerősítette azt az információt, hogy a rendszerváltás előtt a III/III-as ügyosztálynak dolgozott. Sokan gondoltuk már akkortájt is, hogy nem az ügynökmúlt a bántó, hanem annak az eltagadása, miközben valaki politikai szerepet vállal. Sajnálatos, hogy ezzel a kérdéssel a kétharmad birtokában sem akart (tudott) szembenézni a korábban radikálisan antikommunista Fidesz, és az egykori vélt ügynökök gyermekeire is hullik a feltáratlan múlt terhe, amit nem az idő, hanem a nyilvánosság és a múlttal való szembenézés tudna igazán enyhíteni.

1988-tól, ahogyan az országos ügyekben már egyre kevesebb befolyása volt az MSZMP-nek, ugyanúgy csökkent a befolyása Békéscsabán is. A Hazafias Népfrent működött még, tulajdonképpen ez a szervezet próbált valamiféle egyeztető kerekasztalt működtetni a város ügyeit illetően. Igen nagy volt a meglepetésem, amikor a Népfrenttől azzal kerestek meg, hogy legyek a szervezet békéscsabai elnöke. A harmincat még be nem töltve, három éve lakva a megyeszékhelyen, megtisztelő lehetett volna a kérés, de éreztem, nem oly egyértelmű a dolog. Úgy gondoltam, ha egy ilyen, a szocializmushoz alapvetően kötődő szervezet vezetője leszek, azzal mintegy belesimulok a rendszerbe, és abba a csapdába esek, amibe sokan kerültek, akik azért lettek párttagok, hogy belülről jobbítsák a rendszert. Ez abban az időszakban divatos álláspont volt, főképp a reformkommunisták érveltek a belülről változtatás szükségességével. Én pedig akkor úgy véltem, így nem lehet igazán rendszerkritikusnak lenni. Nem lehet – és nem kell a Hazafias Népfrent vezetőjeként – lavírozni, kint is lenni, bent is lenni. Az ellenzéki pártok nem valók a népfrentba... éreztem-gondoltam, és a felkérésre nemet mondtam. Népfrent helyett aztán 1989. május 8-án megalakult a Békéscsabai Ellenzéki Kerekasztal, az MDF, a FIDESZ, az FKGP, a POFOSZ és a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság részvételével.

A pozitív szándékok egyébként is sokszor együtt jelentek meg a különböző pártok cselekvési palettáján, így például Erdélybe, a Partiumba is közösen gyűjtöttük és szállítottuk az ottani forradalom előtti válságos időszakban az élelmiszert, gyógyszereket, játékokat, ruhaneműt. Nem mellesleg – visszaemlékezve arra az időszakra – úgy tűnik, a legnagyobb, szinte parttalan derű nem a magyar rendszerváltás bármely pillanatához kötődik, hanem a romániai forradalomhoz. A Ceausescu-rezsim bukását igazi közösségi élményként, kollektív örömként éltük át. Karácsony előtt, az utolsó napok egyikén az Univerzál áruházban jártam. Tömegek álltak szinte euforikus hangulatban a műszaki osztályon bekapcsolt televíziók előtt és nézték, kommentálták a Romániában zajló eseményeket. Az utcán nem lehetett elmenni az ismerősök mellett, hogy ne álltunk volna meg egy pillanatra és ne gondoltuk volna végig közösen, amit szinte mindenki hihetetlennek, elképzelhetetlennek gondolt: a román kommunista rezsim összeomlását. Az ellenzéki pártok közötti együttműködés helyben nem csak a határon túli magyarsággal való együttérzésben, hanem a politikai cselekvés területén is tettenérhető volt. A nagy pártok közötti viták, ellenszenvet helyben kevésbé jelentkeztek. Éppen ezért esett rosszul a következő történet. Az SZDSZ Budapesten az MDF-et becsmérlő plakátot készített, majd az MDF Budapesten azonnal válaszolt egy hasonló karakterű ellenplakáttal. A SZDSZ helyi vezetői, hogy az ellenzéki pártok közötti országos szintű ellentétek ne jelenjenek meg Békéscsabán, nem ragasztották ki ezeket a plakátokat. Gondoltam – és kértem is erre a helyi irodában dolgozó MDF-es aktivistákat – mi se tegyük ki az SZDSZ-t támadó anyagot. Aztán, amikor én elhagytam az irodát, felhívták a központot, ahol azt javasolták, kerüljenek utcára a plakátok. A helyi munkatársak követték is a fentről jövő utasítást...

A tavaszi országgyűlési választás után jött az őszi önkormányzati megmérettetés. Ennek eredményeként a 32 fővel megalakuló közgyűlés Pap Jánost választotta polgármesternek, a fizetését pedig 45.000 forintban határozta meg. Az akkor hatályos önkormányzati törvény lehetővé tette, hogy a testület olyan alpolgármestert kooptáljon, aki teljes jogú tagja a képviselő-testületnek, tehát szavazati joggal éppúgy rendelkezik, mint az egyéni és listás mandátummal testületbe kerülő képviselők. Így lett alpolgármester Domokos László, az Állami Számvevőszék mai elnöke. Békéscsaba megyei jogúvá vált... ízlelgettük akkor a kifejezést és mérlegeltük a jelentését, jelentőségét. A város éppen olyan jogositványokkal bír, mint a megye. Hiába a megye székhelye, központja, bizonyos értelemben nem része annak, egyetlen településként nincs képvisellete a megyegyűlésben.

Az új polgármester demokrácia iránti elkötelezettsége abban is megnyilvánult, hogy az általa vezetett ülések során sokszor hosszan és aprólékosan (ahogy manapság mondani szokás: bizottsági szinten) vitattunk meg egy-egy előterjesztést. Gyakran hajnalig tartott a közgyűlés, a fáradó képviselők az éjszakai szünetekben a Narancsba ugrottak le egy kávéra vagy sörre. Nem sokkal az önkormányzati választás után következett a taxissztrájk. A tanulás időszaka volt ez is: hogyan lehet egy település vezetőinek tárgyalni azokkal, akik megbénítják a városból kivezető utak forgalmát. Bementünk a városházára, ott folyt a bárbeszéd arról, mit is tehetünk ebben a helyzetben, hogy végső soron a lakosság érdekeit szolgáljuk. Igaz, ez már egy másik időszak, Békéscsaba történetének nem kevésbé fontos és nem kevés változást hozó története. De ez az új, ez a másik fejezet már más(ik) lapra tartozik.

Békéscsaba, 2015. május 4.

Szétmállott a rendszer

1944-ben születtem, Békés községben gyerekeskedtem és nőttem fel. Kommunista nem volt a szűkebb családjamban.

Meghatározó élményemmé 1956 vált. Akkor 12 éves voltam, és ma úgy emlékszem, hogy édesapámmal mindennap a népgyűlésen álltunk Békésen a tömegben. Az a lelkesültség csak a későbbi szerelmi élményhez volt hasonlítható: elragadtatott örömmámorban úszott a Főtéren több ezer ember. A Bérház erkélyéről Szatmári bácsi beszélt, higgadt szavai nyugalomra intettek és azt hirdették, hogy szabadok lettünk, elmennek az oroszok. Úgy tudom, hogy utána több mint három év börtönbüntetésre ítélték. Arról is szállongtak hírek, hogy a börtönben agyonverték – bár ez a hír inkább a korabeli hangulatot jellemzi. A későbbi napok, hetek eseményeiből csak a végtelen sorokban Pest ellen vonuló tankokra emlékszem, a nyirkos, sötét, hosszú télre, és arra, amit azóta is orientációs pontként tartok számon, hogy Magyarországon hajnali 2 óra van, amikor New-Yorkban 20 óra. Akkor éjszaka édesapámmal szemünket a rádió varázsszemére szegeztük, és hallgattuk a Szabad Európát, ugyanis este 8 órakor ült össze a Biztonsági Tanács a magyarok ügyében.

Emlékszem még a legendákra, melyek felgyújtották az akkori 12 éves fiú fantáziáját: „még a Bakonyban tartjuk magunkat...”, „a Mecsekben a bányászok még harcolnak...”. S aztán egy atyai barát halkán elmondott meséje: „Miskolc mellett, a hegyekben egy szép 18 éves lányt, a felkelők vezérért elfogták Kádár pribékei és felakasztották.” Hát mi kell egy süvöltvény legényke lelkének, hogy felkerüljenek egére azok az örök csillagok?

Aztán zajlott az ifjúság: tanulás, versmondás, amatőr színjátszás, szerelmek. Ady, Tóth Árpád, a népi írók. Akkor ez az ifjú még azt hitte, hogy

a szegény embernek nagyobb az igazsága, mint a gazdagénak...

Latinosok voltunk, négyen az osztályból „quatturátust” alakítottunk, majd egyikünk Budapestre költözésével „triumvirátussá” alakultunk. Egyszer megfogadtuk, hogy Cicero egyik beszédét megtanuljuk latinul! Én 4-5 mondatig jutottam. 1961-ben jártunk, és a hármas véd- és dacsövetség tagjai arról beszélgettek órákon át, hogy létezhet-e emberszabású szocializmus? U. A. édesanyjától gépelt formában eljutott hozzánk az *Egy mondat a zsarnokságról* – igen nagy hatással volt mind a hármunkra. Még egy emlékezetes élményem volt: 1962 februárjában a *Nagyvilág*-ban megjelent Szolzsenyicin híres novellája, az *Iván Gyenyiszovics egy napja*. Harmadikos gimnazistaként erről írtam a magyar dolgozatomat, elementáris hatással volt rám.

Az orvosi egyetemre jelentkeztem, rögtön felvettek. Az életem a tanulás, olvasás, angol nyelv, udvarlás, az „art kino” világában telt. *Thibault család*, *Parasztok*, Hemingway, Fitzgerald, William Saroyan, Simone Beauvoir, *A legyek ura*, Németh László – ez volt az életem.

Egyszer-kétszer megfricskázták az orromat az egyetem kommunista kis csahosai. Emlékszem például egy csoportgyűlésre (csoportvezető voltam), amikor is az volt a feladatunk, hogy mondjuk el a véleményünket a környező országok magyarokkal kapcsolatos „nemzetiségi politikájáról”. Már akkor is jellemzett, hogy ha kérdeztek, igyekeztem kellő komolysággal válaszolni. Így sugallatomra azt a javaslatot tettük, hogy tekintettel az áldatlan helyzetre, kari ülésnek kellene javasolni, hogy a kormány azonnal kezdjen tárgyalásokat a románokkal. Lett is foganatja a javaslatnak. Évfolyamgyűlést hívott össze az egyetem legvéresebb szájú párttitkára és így kezdte: „Vannak még fasiszta elemek az

évfolyamon!”. Érdekes módon bajom nem lett belőle.

Ennél viszont sokkal kellemetlenebb volt az az eset, amikor egy BM-es „ifjúság védelmis” kihívott az utcára, megmutatta a jelvényét és „beszélgetésre” hívott – három héttel későbbre! Rettenetes lelkiállapotba kerültem ettől az invitálástól, hiszen világos volt, hogy be akarnak szervezni. Tudtam, hogy nincs rajtam fogás, nem vagyok zsarolható, tudtam, hogy csak azért vetették ki rám a lasszót, mert jó tanuló voltam és később esetleg vezető pozícióba kerülhetek (hosszú távra dolgoztak), tehát értékes lehetek számukra. Úgy gondoltam, hogy nem rúghatnak ki az egyetemről, ha nemet mondok és azt is hallottam, hogy „Kádár nem akasztat már” (némi ifjonti pátosszal így fogalmaztam meg magamban). Mégis azt éreztem, mintha a sokat emlegetett Rém, maga a patás ördög jelent volna meg egy intelligens, megnyerő, egyetemet végzett fiatal ember képében. Hiszen tudtam én róluk, nagyon is, de más az, ha meg is jelenik a „szerv” képviselője, és megmutatja az igazolványát. Hetekig gyötörtek, de nem álltam kötélnek, végül pedig „elszemtelenedtem”, ahogy a családi mondás emlegette nálunk Berija esetét, akit elvtársai ezzel a kifejezéssel illettek, mielőtt kivégezték volna. Azaz vettem a bátorságot, és némi vagánykodó pimaszkodás után otthagytam őket a kávéházi asztaluknál, jelezvén, hogy ne számítsanak rám. Pedig akkor már volt ott egy erős állú, rosszkedvű munkatárs is, aki – gondolom – korábban a fizikai meggyőzés szakértője lehetett a cégnél.

Orvosként Gyulára jöttem és évtizedekre bezárkóztam a kórház világába. Feleségem is orvos, a lelkét nemes polgári materiából alkotta jókedvében az Isten. Amikor az egyik, a szakmájában kiváló, vezető állású párttitkár kolléga megkérdezte tőle: „Gábor nem lépne-e be a Pártba?” Csak ennyit mondott elszörnyedve: „Micsodaa?!”

A hetvenes években oktatókórház voltunk és a hallgatókat '56-ra is tanítottam: mi történt az Országház téren, és februárban hogyan végezték ki állati bestialitással a két gyulavári fiatait, Mány Erzsit és Farkas Mihályt, felhasználva a célzatosan létrehozott statáriumot. Pedig egy puskalövést sem ejtettek a fiatalok, akik 1956. december 17-én fegyverrel a kézben néhány órán keresztül a fűben hasalva azt gondolták, hogy megvédik Gyulavárit a pufajkásoktól. Máig „büszke vagyok” arra, hogy rám üzent az ÁVO

(ami persze már másnak hívatta magát), hogy fogjam be a pofámat. Ez idő tájt már süvöltően egyedül éreztem magam: ültem egyszer Békésen a kétéves kisfiammal a pancsolómedence szélén, és hirtelen olyan érzésem volt, hogy magamra maradtam ebben az országban. 1974-et írtunk. Úgy véltem, hogy akik körülöttem járnak, azok mind elfogadták Kádárt. Pedig én nem ezt tanultam Gárdonyitól: az áruló, aki a várba alagúton bevezeti az ellenséget, csak egyféle bánásmódra számíthat. Ezek szerint, ami a töröknek, németnek, oroszoknak nem sikerült, nem tudták megroppantani ezt a népet, azt most elérték Kádárék a kis kedvezményekkel?

A kórházban folyt az élet, mindennapjainkat kilencven százalékban az orvoslás foglalta el. Neveltük a gyerekeket, jártuk Erdélyt. A családból mindkét ágon a református puritánság és a tiszántúli protestáns hivatás eszményét hoztuk. Gyerekeinket is erre igyekeztünk nevelni. Folyamatosan meséltük nekik a közel-, valamint távolabbi múlt magyar eseményeit, beágyazva a család történetébe. Talán jellemző a világfelfogásunkra az a visszatérő, humorosnak szánt mondat, amit a feleségemmel mondogattunk, amikor az élet valamilyen kis keserű piluláját nem akaródzott lenyelniük: „majd, ha Szibéria felé hajtának, majd innánk még a lónyomból is”. Vagy: „Na, majd a táborban!” Mindenesetre akkoriban nem tudtuk elképzelni (mint ahogy talán szinte senki sem), hogy még a mi életünkben véget érhet a rabság, és leomlanak a nagy börtön falai.

Amikor aztán híre jött a lakiteleki találkozónak, két résztvevő gyulai barátunk beszélgetést hívott össze. Tudtam, hogy miről van szó, hogy pártok, szabad választások lesznek, és ez természetesen azt jelenti, hogy végük van – gondoltam én! Ha nem a „szervek” vannak itt előbb, megelőzve szinte a hívogató ismerőst, akkor készen vannak. Abban az időben kalapot viseltem, és háromszor mentem oda a fogashoz, vettem le a fejfedőt, majd tettem vissza. Ugyanis akkoriban már folyton Márait olvastam, és a mester sok helyen céloz rá, hogy a gyakorlati közéletben részt venni nem elegáns dolog: az emberre rátapadnak a valóság foszlányai és árnyék vetülhet a jellemre. Az egyetlen méltó és helyes nézőpont a kívülálló megfigyelőé. Így aztán nem is mentem el az első alkalomra. A másodikra viszont már igen, mivel közben rájöttem, hogy ez az aspektus csak a művészekre érvényes, a közemberre, a földi

halandóra nem. A mi sorsunk a részvétel, nem etikus a kívülmaradás. Így aztán megbeszéltem a feleséggel, hogy ő ne lépjen be az MDF-be, ha szükség lenne rá, ő nevelgesse a három gyereket (mégiscsak bent voltak még az oroszok). Megkönnyebbülten, lelkesen loholtam az ösz-szejövelekre. Úgy gondoltam, hogy egy olyan értelmiségi, aki elfogadott a szakmájában, senki nem volt párttag még a családi körében sem, meg is tud szólalni egy-két nyelven, annak vállalnia kell a közszereplést. Világosan éreztem, hogy az ezer év alatt nem sokszor adódott ennek a népnek olyan lehetősége, hogy szabadon választhasson, polgári demokráciában élhessen.

Én lettem az MDF első elnöke. Jól emlékszem, hogy az alakuló ülésen ott szorongott szinte az egész város: az antikommunisták, a reformkommunisták, a spiclik és mindaz a sok ember, aki csodát várt. Természetesen minden fecnim megvan erről a néhány évről, így a beköszöntő beszédem is. Micsoda naiv lelkesültség sugárizik már az első mondatból is „Egy szabad nép végre kezébe veszi a sorsát!” Amikor kérdezzetik, hogy utólag hogyan értékelem a rendszerváltoztatást (ahogy Antall József használta ezt a szót), akkor ezt a beköszöntő mondatot, annak a megalapozatlan reményeit, megközelítését szoktam boncolgatni: nem volt szabad és ma sem az a magyar ember, mert a szabadsághoz ismeretek, erkölcs és elszánt akarat szükséges.

Ma már szinte hihetetlen, hogy a választásokig eltelt másfél évben mi mindent akart és tett ez az egy-két tucatnyi gyulai értelmiségi és az a 30-40 „harcostárs”, akik mind úgy érezték, hogy az egész magyarság ügyét mozgásba lendítik, tartalommal töltik fel. Jellemző módon „elvi jelentőségű” ügyekkel foglalkoztunk. ’56-os kopjafát állítottunk („Haza, szabadság” – írtuk az oldalára), másik kopjafát külön Mátyás Erzsikeknek. Mezőgazdasági, ipari fórumot próbáltunk szervezni, nem kommunista múltú szakszervezetet. „Adj magyarságot a magyarnak...” címen országos irodalmi, történelmi diákvetélkedőt indítottunk a Kárpát-medence magyar diákságának (megunván a „Ki tud többet a Szovjetunióról?” versenyt). A győztes csapat egy nagy busszal 1990 nyarán Erdélybe ment, a Székelyföldre, a nevezetes városokba, falvakba, így pl. Székelyre is. Még évekig megrendezték a versenyt. Volt a levegőben valami, ami hevítette ezt a kis csapatot: gyulaiak lévén, fontosnak tartottuk, hogy a parlamentben

(egykamrás? kétkamrás?) megfelelő nemzeti-ségi képviselő legyen (így például a Békés-megyei románság is valamilyen beleszólási joggal ott lehessen). Tervezetekkel bombáztuk az országos elnökségünket: úgy gondoltuk, hogy mi, itt a román határnál intenzívebben érezzük a román nemzettel történő „békekötés” szükségességét. Azokban az években számos román polgári politikus megfordult nálunk: Michnea Berindei és Doina Cornea lánya Párizsból: őket kivittük a határhoz és a hídról néztek át szomorúan Ceausescu Romániájába. Utána évekig kaptam az akkor még létező párizsi román politikai emigráció lapját, a *Lupta*-t (angolul persze: *The Fight* címen). Ez a nyugat-európai román szemüveg igen érdekes volt. Később fiatal politikus-társakkal Corneliu Coposu (a Parasztpárt vezetője) is megjelent nálunk (akkor már polgármester voltam). Érdekes és egyben jellemző, hogy ezek a román polgári politikusok nem jutottak komoly szerephez Bukarestben az átfestett kommunisták mellett!

Antallt az első pillanattól kezdve szerettem és tiszteltem. Higgadt okossága, és az a finom ironikus humor – amit oly kevesen ismertek! –, lenyűgözött. Világosan éreztem, hogy egy olyan nagyszerű ember kortársa lehetek, amilyen ritkán adatik egy népnek történelme folyamán. Hosszú távon tudott gondolkodni, a világ és Európa politikai helyzete átlátható volt számára. Hálát adtam a sorsnak, hogy ilyen embert állított mellém. Úgy véltem, szellemiségében tényleg hasonlított azokhoz az általa oly sokat emlegetett politikai eszményképekhez, a nagy nemzeti liberálisokhoz: Eötvös Józsefhez, Trefort Ágosthoz, vagy Baross Gáborhoz, Klebelsberg Kunóhoz, Bethlen Istvánhoz, Teleki Pálhoz vagy akár a saját édesapjához, a miniszterhez, a lengyel- és zsidómentő idős Antall Józsefhez. Bár ezek a régiek különböző politikai habitussal bírtak, egy-egyben hasonlítottak egymáshoz: erkölcsös és tehetséges emberek voltak, akik sokat tettek az országért. Minderre persze azt mondták a dicső szabad demokrata és átvedlett kommunista guruk, hogy korszerűtlen, sőt, talán egyenesen „feudális”. Ebben van is annyi igazság, hogy a jellem és férfias tartás (lovagiasság, nagyvonalúság) valóban nem sajátja az újabb sütetű modern világfi típusnak. Antall kevésszer eresztette el – adott esetben gyilkos hatású – elevenre tapintó szarkazmusát, de egyszer azt találta mondani

az egyik ifjú, „megmondó szellemi titánról”, aki nagyszerű családból származott, de igen messze került annak szellemiségétől, hogy: „mikiégér”. A fiú tényleg hasonlított is valami érdekes áttételes módon ahhoz a bizonyos rajzfilmfigurához.

Jött 1990 ősze, a taxisblokád. Drámai erővel, váratlanul ért az a nap. Kormányunk politikai ellenfelei rendkívüli taktikai ügyességgel használták ki sokak ellenszenvét, elégedetlenségét, és olyan elementáris erőket szabadítottak fel, hagytak kirobbanni a társadalomban, amilyenről csak a történelmi katalizmák leírásában olvastunk korábban. Világos volt, hogy a kitűnő kendőzés és „jogos” társadalmi érzületek színpaljai mögött a demokratikus választás hátbatámadása történt meg. Ez bizony, akárhogy is szépítjük a dolgot: puccskísérlet. Talán sosem fogom már azt érezni életemben, amit akkor: lehet, hogy tényleg fel kell venni a hátizsákot, indulnunk kell, és ki kell állni a barikádra az Országház elé. Micsoda reveláció volt, amikor Antall megszólalt a kórházi ágyán és utána a nagyszerű Bod Péter Ákos a maga nyugodt, finoman udvarias stílusában megegyezett a taxisokkal a forintokról.

Akkor ősszel polgármesternek választottak Gyula városában, ahol már 20 éve orvosként dolgoztam. A 27 tagú képviselő-testületben 7 MDF-es és 7 kisgazda volt, a többiek pedig szocialisták, SZDSZ-esek, Fidesz-esek. Így hát 1 fős többségünk volt a konzervatív oldalon. A politikai ellenfelek ádáz harcát vívtak ellenünk, és a kisgazdákkal sem volt könnyű az élet. Jellemző módon körülbélül két hónappal a megválasztásom után lázadást szerveztek ellenem, 18 aláírást gyűjtöttek össze a lemondásomra, amit egy hosszúra nyúló testületi ülésen éjfélkor váratlanul elémtettek (a kisgazdákat is megnyerték!). Az ok az volt, hogy az újonnan kinevezett 6 osztályvezető közül 2 olyan kapott bizalmat, aki „az én emberem volt”, azaz akinek a képzettségében és karakterében feltétlenül megbíztam. Ebben az első ciklusban ugyanis a polgármesternél volt az egész hivatal fő munkáltatói joga (kivéve a jegyzőt).

Akkor, éjfélkor, 1991 januárjában megragadt a pillanat drámai és teatrális jellege. Bizonyára kellett néhány perc, amíg összeszedtem magam, és megtaláltam az egyedül helyes (némi-ileg ironikus) választ: „A képviselő hölgyek és urak nem ismerik jól az önkormányzati törvényt, ugyanis abban nem szerepel a bizalmatlansági indítvány. Egy polgármestert nem lehet

visszahívni.” A testületben három ügyvéd volt, de még ők is meghökkentek egy pillanatra. Jeleztem, hogy természetesen a köztörvényes okok és szempontok rám is érvényesek, de ha ilyen nincs, akkor legfeljebb feloszlathatja magát a testület és akkor új választást ír ki a Választási Bizottság. Persze engem sem ismertek még arról az oldaláról, hogy egy politikai támadástól nem könnyen ijedek meg. Két-három órás szócsata következett, majd hajnalban berekesztettem az ülést, és egy fél nappal későbbre összehívtam a város vendégházában egy politikai beszélgetést. Ez is tartott nyolc-tíz órán át, közben igen sok sört megittunk, majd pedig folyt tovább az élet.

A város költségvetése nagyjából rendben volt, jelentős adósságállományunk nem volt a négy év alatt. Természetesen a gazdaság, éppúgy, mint az egész országban, romokban hevert. A legnagyobb üzem, a Húskombinát fokozatosan ment tönkre, sok kudarcba fulladt gyógyítási kísérletnél voltunk tehetetlen tanúk mi, akkori politikai közszereplők (helyi és országgyűlési képviselők stb.).

A nagyáruházak épültek, a kiskereskedelem vergődött, a kisipart pedig már nem lehetett a hagyományos régi fényében mesterséges lélegeztetéssel feltámasztani. Iskolapélda-szerűnek érzem az egyik kis mezőgazdasági „próbálkozásomat”. Megvettünk a központban egy szép, masszív régi épületet, és elhatároztuk, hogy egy mezőgazdasági központot hozunk létre a gazdáknak: szaktanácsadás, jogi, könyvelési-, állattenyésztési és növénytermesztési tanfolyamok megszervezése, termékszövetségek létrehozása, nyelvtanfolyamok tartása céljából. Úgy gondoltam, hogy a város sok segítséget tudna nyújtani egy „inkubátor funkció” kiépítésében. Ugyanis már régóta hallottunk a nyugat-európai mintákról, dániai példáról, vagy például a holland virágtőzsde működéséről. A napfény és kiváló magyar föld nem elég. Békésen például sok évtizede tartja magát az a vélekedés, hogy míg a világ sok részén 20-30 cm-es a humusz vastagsága, Kamuton 600 cm! Ahhoz azonban, hogy az árunkat el tudjuk adni a világpiacon, nem elég a szorgalom, a veríték, mérhetetlenül sok aprólékos szellemi munka, előkészítés is szükséges. Összehívtam kb. 60 mezőgazdasági iskolázott embert, hogy alakítsunk csapatot, és nosza, kezdjük a munkát. Már az előkészítő beszélgetéseken oly mérhetetlen pesszimizmus áradt a legkiválóbb-

bak szavaiból (az elmúlt évtizedek annyi rossz tapasztalatát mondták el), hogy az ember egy-két óra lelki mélyrepülés után úgy érezte, legjobban azonnal kötél után néz, rögtön felköti magát, tovább már fölösleges várnia. A tágabb körű konzultáció is ugyanígy zajlott le: nem nagyon volt hozzászólás, inkább csak nagyokat sóhajtottak és sokat tapasztalt kiváló szakemberek.

A Gyula számára oly fontos idegenforgalomban is hasonló volt a helyzet. Hiába tanulmányoztuk a hazai, az osztrák, német példákat a különböző fejlesztésekre, a gazdasági szereplők összefogására, a bizalmatlanság és ellenállás teljes volt. Ehhez az érezhető országos, valamint helyi kormányzattal szembeni zsigeri ellenszenv túl talán valami hagyományos magyar szembenállás is hozzájárult. Nem hitték el, hogy a képviselőtestület jót akarhat. Azt sem érezték, hogy pénzt csak pénzzel lehet csinálni, a városi büdzsén kívül saját hozzájárulás is szükséges lenne.

Ipar, vállalkozás, működő tőke nem jutott el Gyulára. Viszont annyi szélhámossal életemben nem találkoztam, mint akkoriban: vagy belföldi „új típusú” manager volt az illető (ilyeneket látunk mostanában sokszor vásra verve), vagy egy külhonból hazatért, világlátott úr jelent meg nálam (máskor Antall József régi ismerősének mondta magát vagy főrangú leszármazottnak). Na és az olaszok: időnként maffiózó küllemű dinamikus urak jelentek meg a polgármesteri irodában. Hol fogorvosi egyetemet akartak létesíteni kis városunkban, hol pedig uniós pályázathoz verbuváltak volna (bűn)társakat. Az ember csak elámult azon, hogyan is „csinálják a pénzt” (ahogy az amerikai mondja) a nagyvilágban. Például volt egy javaslat, amitől majdnem elájultam, és később Botos Katalin a bankfelügyeleten lo-csolt fel a magas minisztériumi palota felső szintjén, hatalmas irodájában. Azt javasolta ugyanis egy „manager” (magyar belvárosi „yuppie”), okostojás, hogy bocsásson ki a város kötvényeket Baden-Württembergben. A kacagás múltával lakonikusan csak annyit mondott a nagyszerű Botos Katalin: ne tegyétek, sokba kerülne később az a megszerzett pénz. (Láttuk aztán szerte a világ piacain, hogy milyen iszonyúan veszélyessé vált ez a luftballon, milyen katasztrófát okozott a hittelek, az ígéretek és hazugságok világa).

A városnak több testvérvárosi és kulturális kapcsolata volt: Budrio, Csíkszereda, Arad, az ausztriai Krumpendorf, a walesi Droitwich Spa és

mások. Nagyon sokat jelentett és jelent azóta is nekünk a baden-württembergi Ditzingen. Mint ahogy azt megfogalmaztuk Alfred Fögen főpolgármester úrral, ez a rendkívül kulturált kisváros ajtó volt Gyula számára Nyugat-Európa felé.

Az egyik legnagyobb terhet az intézmények, főleg az iskolák jelentették. Én egyébként személy szerint a magyarországi oktatás egész több évtizedes koncepciójával elégedetlen voltam, de tudtam, hogy véleményemet senki nem támogatná, ha megpróbálnám érvényre juttatni. Úgy véltem, hogy az ország szerény anyagi erejét nem feltétlenül a fogyasztás fokozására, még csak nem is a gazdaság tűzön-vízen keresztül történő fejlesztésére kellene fordítani, hanem az oktatásra, a humán értékek, a kultúra felvirágoztatására, hiszen a magyarság jövője a szellem erejében rejlik. Úgy, ahogy azt sokkal nehezebb időkben, Klebelsberg korában Magyarország tette. Sajnos, sem 1990–94 időszakában, sem napjainkban nincs sok esélye egy ilyen hosszú távra tervező gondolkodásnak a technokraták és rövid lejáratú pénzügyérek, közigazdászok és politikusok világában.

Nagy élmény volt Antall József látogatása, a kihelyezett kormányülés 1992-ben Gyulán. Három kérésünk volt: az elkerülőút megépítése, a vár felújítása és egy román kulturális centrum létrehozása. A következő években mindegyik meg is valósult. Engem személy szerint nemcsak ezek a fontos városi ügyek foglalkoztattak, hanem életem maradandó élménye lett maga az a néhány óra, melyet e nagyszerű férfi társaságában tölthettem. Már tudtuk, hogy súlyos beteg, és azt is láthattuk, hogy hihetetlen önfegyelmel képes az ország és a városunk ügyeire koncentrálni: mindez drámai erőt kölcsönzött személyiségének.

Föl lehet tenni a kérdést, hogy sikeres volt-e a „rendszerátalakítás”? Lényegében igen. A kommunizmusnak (remélhetőleg) mindörökké vége lett, a demokrácia intézményrendszere szilárd (ezt soha, senki nem kérdőjelezte meg azóta sem!). Összefoglalva: az ország szabad. Hogy nekem személy szerint mit jelent a szabad választás? Talán érzélgősségnek tűnik, de 1990 után több választás alkalmával megesett velem, hogy vasárnap reggel 7 órakor, amikor már nyitva voltak a szavazóhelyiségek, biciklimmal körbe-karikáztam a városban. Bizony, néha majdnem kicsordult a könnyem a gondolatra: elértük azt,

amiért a pesti utcákon elestek a fiatalok '56-ban, szabad választások vannak!

1994-ben már nem indultam a polgármesterségért, visszatértem az orvosi pályához, ahogy eredetileg is terveztem. Ma közéleti tevékenységem gyakorlati, „földközeli” területekre helyeződött: a város fő kulturális alapítványának, a Wenckheim Krisztina Közalapítványnak vagyok kuratóriumi elnöke. Szobrot állítunk, hangversenyzongorára gyűjtünk, a csodálatosan helyreállított Harruckern-Wenckheim-Almásy kastélyba igyekszünk zenei életet vinni. Fokozott jelentőségű szemponttá vált számomra a hagyományos értékek világán belül a táj, a föld szeretete, művelése. Gyermekkori, békési emlékek elevenedtek meg bennem, amikor elkezdtem a régi gyümölcsfajtákat Kalotaszegen, Udvarhelyszékben és az Alföldön gyűjteni. Baráti Kör alakítottunk a hagyományos kiskertművelés újraélesztésére a régi és modern technikai eszközrendszer felhasználásával (klasszikus

szaporítási eljárások tanítása kertészeink segítségével, internet stb.). Hiszem, hogy nekünk, magyaroknak a gyakorlati élet, az élvezettel végzett munka és a jövőbe vetett hit jelentheti a jövőt.

Nem arról van szó, hogy csalódtam volna a politikában, csak az ilyen irányú illúzióim fakultak meg. Ma már úgy látom ebből a magyarországi perspektívából, hogy mindössze ennyire képes a többpárti parlamenti demokrácia és az emberi természet, többre nem. Hiszen a politikus és a politikai párt erkölce is olyan, mint a közemberé.

Ha végignézzük, hogy milyenek az állapotok hazánkban és különösen a nagyvilágban, elkese-reddhetünk. Tényleg reménytelen lenne az emberi fajzat helyzete? Talán nem, hiszen van fölöttünk Valaki, aki reményt ad. Nekünk, kisembereknek „mindössze” annyi a dolgunk, hogy ne a politikától, az államtól, a várostól várjuk a segítséget, hanem tegyük meg mindazt, amire képesség adatott odafentről.

▶ KUKORELLY ENDRE

666

Naplótöredékek 1990-ből

1.1

Január 1., hétfő. Egy Csengery utcai lakásban buliztunk Su-val, ez biztos. Nem emlékszem, hogy kerültünk oda. És kik voltak a házigazdák. Mert azt nem jegyeztem föl. Sokszor fogalmam sincs, ki a házigazda, ki a csudával beszélgetek hosszasan és meglepően barátságosan, hogy miért örülnek nekem, és honnan tudják, ki vagyok. Örül, én meg röstellem megkérdezni, *ki fia-borja*. Ezt a szép kis népies borjat a naplómon kívül még sosem írtam le. Olvasom a naplót, és eszembe jut, amiről olvasok. Illetve pont hogy nem *jut*, hanem *ott van*, és *előjön*. Napló nélkül szinte semmi, így szinte minden, tehát nem csupán, amit leírtam, hanem a környéke is. Látom, mint valami filmet: olykor éles, inkább kásás-esős, erősen szakadozott-töredezett, de *megvan*.

Ha nem is minden.

Már korántsem nem minden, de még mindenki.

Úgy terveztük, hogy Bécsben szilveszterezünk, nem mentünk. 31-én délelőtt felhívtam Szabó Ákost, és lemondtam. Nem emlékszem, miért. Persze, hogy nem emlékszem, mert nem írtam le. Amerikai fiú, mamája bécsi, festő, nyitottam meg kiállítását, jóban voltunk, aztán eltűntek, soha többé nem láttam őket – már nincsenek meg nekem. Még nem volt internet stb., mint tudjuk. Meg semmi nem volt. Például nem volt szabadság.

Aztán megnézem az előző napi beírást: előbb egy Veres Pálné utcai tömegnyomor buli, innen taxival a Csengerybe. Lovász-lakás, a volt magyartanárnőm, Lovászné lányával. És kollégák, Földényi F. László, Rác Péter, Császár Laci, Garaczi, Farkas Zsolt. Kiírom a neveket, a nap-

lómban nyilván nem így szerepelnek. Éjfél előtt eljöttünk, Su-nak csöppet sem tetszik a dolog, otthon anyuval pezsgőzünk, az jobban tetszik neki. Kicsit beteg. Dél körül arra ébredek, hogy, betegség ide vagy oda, rám mászik. *Egyszerűen rám mászott*, alá van húzva. Bemondják a hírekben, hogy Romániában eltörölték a halálbüntetést. Öt perccel Ceausescuék kivégzése után. A tévében régi baromság, *Az én lányom nem olyan*.

1.2

Január 2. Itthon, fejbevagott állapotban. *Magyar Napló* szerk., kéziratok, új szám összeállítása, bejárás rend. Remek a hangulat amúgy, pezsgőzünk. Haza, lefekszem, Donizetti *Szerelmi bájját* hallgatom. Su jön, fölmondott a Goethe Institutban. Kár. Ajaj. A *Látóhatár* 98/11-es számában az *Azt mondja, aki él*. Telefonált Vértessy Péter, hogy írjak a *Playboy*-ba. Írjak a *Playboy*-ba? Este a *Stúdió 90*-ben Mészöly, a *Napzárt*-ban Kende Péter, Vajda Mihály, Schöpflin György. Vajon miket mondtak?

1.3

Január 3. Tasnády Attila *Együgyű kísértet* című verseskötetét olvasom. Senki nem ismeri. Erdély Miklós *Kollapszus orv.*-ja óta a legjobb könyv. Egész nap dolgozom, tévé-műsorgeterv, írok azoknak, akiket betervezek. Balassa, Földényi, Garaczi, Németh Gábor, Bacsó Béla, Mészáros Sándor, Parti Nagy, Marno, Márton Laci. A 4 órás hírekben Iliescu helyettese, Király Károly nyilatkozik, itt van Bota, Dél-Afrika elnöke, az amerikaiak letartóztatták Noriega panamai diktátort. Nem tudom, miért írtam föl ezeket. Kemény hideg. A Péti Nitrogénművek 1,6 milliár-

dot ér, hétfőtől a hús árát 32%-kal emelik. Su-val politikai vita, majdnem összeveszünk. A szabadságról veszekedtünk. Hogy mit *vagyok úgy oda a szabadságtól*. Én egy gyönyörű és okos észak-nyugatnémet nővel évekig kizárólag a szabadságról veszekedtem. Este az Astoriában Örley kör, Marc Nasdor és Karin Höpp, Földényi és Márton, Kornis és Szkárosi.

1.4

Január 4., csütörtök. Délelőtt Koppány Marcial találkozom. Együtt dolgoztunk két-három évig a Pallas Könyvkiadóban, amire az volt a jellemző, hogy nem adott ki könyveket. Először egy félig orosz kádercsaj igazgatta, majd Hegyi Béla, könyvkiadás helyett azzal foglalkoztak, hogy gyűlölték egymást. Koppánnyal mindenféle prima ötlettel álltunk elő, és semmi. Valahogy, fogalmam sincs, hogyan, sikerült átvernem De Sade márki *Filozófia a budoárbanját*, szerintem senki bele se nézett a kéziratba. A kiadó Ungvári Tamás, ha jól emlékszem, Szalonka utcai házát bérelte, mi pedig Koppánnyal – aki amúgy irgalmatlanul hasonlított Ungvárihoz –, naponta bevártuk egymást a 11-es busz egyik megállójában, a Törökvezs út legvégén, a végállomáson leszálltunk, gyalogoltunk egy jót, és megbeszéltünk mindent. Egyszer például azt, hogy mi lesz *majd*, ha Nobel-díjat kapunk, mihez kezdünk. Mire Koppány azt mondta, hogy akkor a második Nobel-díjra kell hajtani. Vagy én mondtam?

Vagy mégis ő?

Egyszer, épp a konyhában kávéztunk, belépett az Ungvári nagyon csinos felesége. És mikor Marcira pillantott, tett egy furán tétova mozdulatot.

Délután a Magyar Napló szerkesztőségi értekezlete elején Kulin Feri bejelentette, hogy fölveszi Zsámboki Marit, ő meg február elejétől *elmegy*. Politikusnak. Kis Pintér Imre és Reményi József Tamás szerint *válság van*, ez áll a naplómban. A rádióból hívott Katona Terézia, írjak Csonkairól *A hét költője* műsorban. Este pedig Rita néni, anyu barátnője.

Anyukámat kereste. Anyukám viszont nemigen bírja a barátnőjét. Idegesíti őt a szegény Rita. Idegesít, mondja Rita néniről, legrégebbi barátnőjéről, nem fejt ki, hogy miért.

Mi idegesíti.

Nem tehetek róla, teszi hozzá. Rita néni Timkó Ivu mamája. Timkó Iván, huhú, terebélyes téma, majd írok róla. Nagyokos, nagyon művelt,

megszállott. Nulla éves korunk óta ismertük egymást, ha mentünk hozzájuk, vagy ők jöttek hozzánk, ameddig csak visszaemlékszem, irodalomról és filozófiáról beszélgettünk. Egyoldalú beszélgetések voltak, mindent tudott, én meg igyekeztem nem nagyon égni. Nagyfejú, hájas, hirtelenszőke kisfiú, Heideggert olvas németül 12 éves korában. És csokoládét zabál közben. „Sartre-t olvas tizenkét éves korába!”, ez nem Timkó, hanem Tasnády a *Szubkontinensben*. Valahogy később – vagy már akkor? – a politikailag mulatságosan aktivizálódott Csoórihoz csapódott, nem tudom a részleteket. „Csoóri esze” szerepkörben nyomta neki a tutit, *nappali holdkóros* baromságokat. Össze-összefutottunk, ám az már akkor nem a régi Ivu volt. Hatalmas, Károlyikertre néző lakásukat elöntötték a könyvek, mindenütt vastagon áll a por, az embermagasságú könyvtornyok között labirintus-szerű járatokban lehetett közlekedni. Rita néni ki se kelt az ágyból. Mondtam az anyámnak, hogy látogassa meg. Elvégre a barátnőd, nem?, mondtam neki, de nem látogatta meg. Pofákat vágott az én kis anyukám, amikor kereste őt Rita néni. Aztán meghalt Iván. Azt hiszem, senki sem szerette. Csak én. Persze *szeretni*, az túl nagy szó.

1.5

Január 5. Elalszom, kapkodás-rohanás a szerk.-be – fölöslegesen. Enyhe válsághangulat. 2-re indulok a rádióba, épp jön Klimó Karcsi. Beszélgetünk Bodor Bélával és Greguss Sándorral – nem emlékszem, miről. Vissza a szerkesztőségbe, megjött a legújabb szám. És a körzeti orvoshoz, ülök a váróban másfél órát. Nincs felírva, hogy miért mentem. TV: *az SZDSZ bejelentette: bizonyítékok vannak arról, hogy lehallgatják a telefonokat*. Ez áll a naplómban. A mindenit!

1.6

Január 6. Takarítok, leszedem a karácsonyfát, hallgatom a rádióban Hofit. Sevarnadze Bukarestben van. *Félmilliárd dollár japán hitel*. Kettőtől foci, kinn játszunk, pizsok hidegben, Zeke Gyula, Sándor Tibor, Bächer Iván, Zsiráf, Rainer, Garaczi, Fekete Laci. Jól megy, rúgok három gólt. Garaczi hazához, Su-val megyünk Cs. Kiss Lajos/Zsidai Ágiékhoz. Éjfél ott. Hogy miként lehetne jegyet szerezni Bayreuth-ban egy Wagner-előadásra. Elalvás előtt Danilo Kišt olvasok, *A Holtak Enciklopédiája*.

2.1

Március 22., csütörtök. A tizedik nap Estorilban, Portugália, Su Csöpi nevű nagynénje lakásában. Kilátással a tengerre. Su-val Münchenben találkoztunk, innen Lufthanzával Lisszabonba, ez a Csöpi nagynéni vár, taxival szállít minket. Aztán kifizetteti velünk. Még a strandbelépőt is. Cascais-ban strandolunk, fújja a szél a homokot, a víz hideg. Belemegyek. Naponta electrico-val járunk Lisszabonba. Ma kirándulunk, értünk jönnek Csöpi barátai, Armand von Zenthay, meg a felesége, Klári. Azuia nevű falucska, és a Cabo da Roca: 38°47, hosszúság 9°30, 140 méter. Sintrán ebédelünk. A Palais da Pena Richard Strauss szerint a csúcs, Su szerint viszont mindent letarolnak a turisták. Erdei utakon a kapucinus kolostorhoz, apró cellák, elképesztő. A Rio da Mula (öszvér) gátja, Lagoa Azul, egy tóba dőlt fával. Kanyargunk Estorilban a leggazdagabbak villái között, mutatják, hol lakott Horthy. Náluk vacsorázunk, Armand – aki úgynevezett „brazil”, ’45-ben lépett le – mutatja büszkén Kolozsváry-Borcsa Mihály hozzá írt levelét. Még jó, hogy ebből Su nem sokat vesz le. Közben a portugál tévé meg azt mutatja, hogy Marosvásárhelyen verik a magyarokat a románok. Vagy a magyarok a románokat? Egy férfi arccal a földön, rudakkal verik, gyomorszorító. A másnap újság szerint hat vagy nyolc halott, 290 sebesült, Sütőt félig agyonverték. Ülünk Lisszabonban a Brasil kávéházban, Pessoa törzshelyén, bica-t iszunk, és portugál újságokat böngészünk.

2.2

Április 8., vasárnap. Dolgozom, délután megyek választani. Az első fordulóról lemaradtam, március 25-én még Portugáliában voltunk. Su elkísér. A bizottság örül nekem, Su-ról azt hiszik, a feleségem, és kihúzzák az anyám nevét – elég vicces jelenet. Hívott K, hogy beszéljünk. Autót vezetni tanul, mondta, és furcsán nevetett hozzá. A Mosolyban találkoztunk, nem volt jó.

Rossz volt. Már meghalt. Akikről írok, azok közül túl sokan meghaltak már. Hűvös van, esik. Háromnegyed háromig tart a választási műsor, sima MDF-győzelem, a szadeszesek el vannak keseredve.

2.3

Május 23., szerda. Délelőtt itthon, a parlamenti vitát nézem, a kormányprogramot támad-

ják, főleg a Fidesz. Kozma Gyurival összeállítjuk az Örley-kör díjára javasoltakat: Nemes Nagy, Ottlik, Kertész Imre, Petri, Tatár György. Zuhog az eső. *A kudarcot* olvasom. Némi ide-oda rohangálás után haza, közvetítik a kormány megalakulását. Aztán lekeverik az eskütételt, kezdődik a BEK-döntő. Érdekes. Gábor és Szilvi itt, az első féldíj után átsétálunk Garaczihoz. A Rijkaard, Van Basten, Gullit-féle (meg Maldini, Ancelotti, Baresi-féle) Milan nyert 1:0-ra a Práterben a Benfica ellen. Bíró Helmut Kohl. Meccs után az Astoriába, Örley-kör. Záróra után át a Múzeum kávéházba, 1-ig ott. Helmut Kohl és Gorbacsov tárgyaltak Németország NATO-tagságáról.

3.1

Június 1., péntek. Bécsből a Brenner-hágón át Dél-Tirolba. Kuczogi Szilvi vezeti a kisbuszt. Német kisebbségi autonómia van Olaszországban. Lana nevű kisváros, a *Prokurist* folyóirat szervezésében irodalmi napok: 10 Jahre Literatur in Lana. Seidler Andrea szervezi, ő hívatott meg minket, Garaczit (díjat kap), Gábort, Abody Ritát és Szijj Ferit. Akit reggeli után elverek pingpongban. Tombol a nyár, Deréky Palival cseresznyét szedünk az útszéli fákról. Üldögélek a KulturCaffé teraszán, 4-kor és 8-kor rendezvény, vacsora, sörözés, élvezem, hogy németül *kell* beszélni.

3.2

Június 2., szombat. Délelőtt lötyögés. Írogatok az osztrák költők felolvasása közben. Egy közeli, Völken nevű faluban ebéd, délután alszom, este Merano. Itt kúrálta magát Franz Kafka. Eseget. Nézem a merániakat. Vissza Lanába. Chianti, lasagne, tripla adag parmezánnal.

3.3

Vasárnap reggel indulás: Bolzano/Bozen, Postal/Burgstall, Gargassone/Gargazon, Terlano/Terlan, Siebeneich. Dolomitok. És Verona: másfél óra mászkálás, Aréna, a Piazza dei Signorin a Júlia-ház. Mestre, találunk panziót, bevonatozunk Velencébe. Lejárom a lábam. Gáborékkal egy étterembem, sonka, sör.

3.4

Másnap megint Velencézés, nem írom le, mikor mit nézek meg. Bementem a Guggenheimbe. 5 előtt indulunk, kilenc óra út.

3.5

Június 5., kedd. Magyar Napló-értekezlet, semmi újdonság. Félig alszom. Félig nem. Délben a Liszt Ferenc térre, Könyvhét. Körkép, Újhold-Évkönyv, Szép Verse, Weöres-émlékkönyv. A Vörösmarty térre, *A Memória-partot* dedikálom, lényegében nulla vevőnek. Szuper jó az egész. Egyszer csak megjelenik Topor Tünde, nyakamba ugrik, Bandikám, megveszem a könyved, írd bele valamit. És elviharzik. Én meg leizzadok, mert nem jut eszembe a neve. Gond nélkül megkérdezem bárkitől, de ez nem olyan helyzet. Évek óta ismerjük egymást az egyetemről, képtelenség, hogy megkérdezzem tőle. Hogy figyi, mi is a neved? Végül azt csináltam, hogy egyszerűen bemutattam neki Tábor Ádámot. Annyira megrémültem, vagy mi, hogy eszembe jutott a megoldás, be kell neki mutatni valakit. Mondtam Ádámnak, hogy most mindjárt bemutatok egy nőnek, és ha nem érhető tisztán a neve, kérdezzen rá. De tisztán érthető volt, szépen artikulálta. A Goethe Institutban Gahse Zsuzsa felolvasása, utána az Építészpincében vacsoráztunk.

3.6

Másnap semmi. Nem sok. Sok minden ez meg az. Felhívtam Nemes Nagy Ágnes. Súlyos beteg. Halk a hangja. Igen. Este jött Lakatos András, mutat két recenziót a könyveimről az *Új Könyvekben*, az egyiket Csűrös Miklós írta. Most halt meg. Su szerint kertés házba kéne költöznünk. Szerintem is kertés házba kellene költöznünk. Befejeztem Thomas Bernhard *Wittgenstein unokaöccsét*.

4.1

Augusztus 2., csütörtök. Egyszerre ezer dolog, nem sorolom, például egy Mirjam nevű osztrák újságíróval interjú, és Garaczi hívott, hogy úgy tudja, a Droschl Verlag megjelentetné *A Memória-partot*. Találkozunk Csaplárral és Farkas Zsolttal a Margit híd budai hídfőjénél, megyünk Kisorosziba. Meleg van. Mészöly nincs. Nem volt még telefon. A bányatóban úszunk egyet, írok ajánlólevelet Zsoltnak, visszamennék, én maradok. Nyugi egy rohanós nap után. Irak lerohanta Kuvaitot. Másnap Göncz Árpádot közt. elnökké választják.

4.2

Október 3., szerda. Napsütés. Rámolok, dolgozom. Su délben elmegy, kiül valahová olvas-

ni, mondja. A tévében Pécs–Manchester U. 0:1. A M. Naplóban lap-születésnap buli pezsgőzéssel, Mészöly, Szörényi Laci, Pályi András. 4-kor összejön a Lépcsőházi Társaság is, némi szajté-pés arról, mit kéne változtatni az Írószövetségben. Fradi–Antwerpen 3:1, jó meccs, Keresztúry, Topor és Fischer góljaival. Az Újpest–Napoli 0:2-ből csak részleteket nézek, Maradona miatt. Az Astoriában Tábor Ádám és Balaskó Jenő *mulatságos jelenete*. Nem emlékszem pontosan. Tényleg volt valami, de vajon mi? Hivatalosan egyesült a két Németország.

4.3

Október 25., csütörtök. Éjfél után érkeztem haza az Astoriából. Előtte rémes meccs, a Fradi 3:0-ra kikap a Bröndbytól. Keveset alszom, korán fenn, dolgozom. Fél 1 felé jött K. Aztán J. Az Olasz Intézetbe, tömegek, az előtérben zsúfolódunk Wilhelm Drostéval és Enyedi Ildikóval, a fogadásnál Zsabóval és Jovánovitszal egy asztalnál. Hazasétálok. A taxisok blokkolják a várost – érdekes. A tévében Bonta Zoltán filmje, *Barátom, Bódy Gábor*.

5.1

December 1., szombat. Délelőtt nálunk a húgom és Palkó. Aranyosak és fárasztóak. Most fárasztanak. Délben jön Su. Szakítottunk. Várom, hogy jöjjön, de nemigen tudom, mit várok. *Csak nem tudom, miért várom, és mit. Elég kínos*, ezeket a szavakat bírtam leírni. Esik a hó, épphogy. *Megadta a tartozását, 650 DM*, erre a tartozás-dologra egyáltalán nem emlékszem. Beállít Wilhelm (Droste), lánya született, lelkes, de tudja, mi az ábra, udvariasan visszafogja a lelkesedést. Átcipeljük Su könyveit a Kresz Gézába. Vett lakást. Hűvös idő, süt a nap. Foci, remekül megy, részletezve van, nem részletezem. Megjelent János (Rainer) könyve, kapok belőle. Wilhelm hazához, ülök a kádban, felhívtam J-t, jött egyből.

5.2

December 2., vasárnap. J. el. Esik a hó, nyugi van. Behavazódás. A rádióban Gyarmathy Tihamér beszél Kállai Ernő *Művészet veszélyes csillagzat alatt* című könyvéről. Egy Harry de Winter nevű holland producer arról, hogy védeni kell a hazai kultúrát. Oké, védjük! Paprikás csirke, aztán alszom, aztán a Futball és macsó-szövegeimen dolgozom. *A Hétkben* szegény Csengey Dini

BAKÓ ZSUZSANNA ◀

Történelem másként

Az 1848-as tematika megjelenése Munkácsy Mihály életképfestészetében

A XIX. századi Európa katartikus élményt élt át az 1848-ra fókuszálódó forradalmi hullámmal, amely alapjaiban rázta meg a korábbi dinasztikus abszolutizmusra épülő államrendszereket. A francia forradalommal induló folyamat elsöpörte a rendi intézményrendszert és Franciaországban meghonosította az állampolgári jogegyenlőségre épülő alkotmányos monarchiát. Ezt a napóleoni császárság diktatúrája megtépázta ugyan, de elsöpörni nem tudta, és ettől kezdve a francia minta megvalósítandó ideálként lebegett Európa többi állama előtt, a Napóleon elleni háborúk pedig Európa-szerte felébresztették a nemzetállam eszményét és az arra való erőteljes igényt. A XIX. század elején az itáliai forrongások, majd az 1830-as párizsi forradalom és Belgium függetlenné válása jelezték a változás igényének felerősödését, amely 1848-ra egy forradalmi hullámban koncentrálódott. A forradalmaknak minden államban kettős jellege volt: egyfelől a liberális alkotmányosság, másfelől az egységes nemzetállam megteremtése. A magyarság is kettős küzdelmet folytatott, egyrészt a polgári társadalom létrehozásán fáradozott a forradalmat megelőző évtizedekben a reformszágyulésekkel. Másrészt harcoltak a nemzeti függetlenségért is, de ez nálunk bonyolultabb volt, mivel ennek útjában nem egyszerűen szétdarabolt, azonos nyelvű és kultúrájú kisállamok álltak – mint Itáliában és Németországban –, hanem idegen hatalmi erő. A Habsburgok az ország vezetőiként minden függetlenségi törekvést mereven elutasítottak és az ellenállást katonai erővel levertek. A két éven át tartó magyar szabadságharc – amelyet a polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenségért egyaránt vívtak –, össze-

kovácsolta a nemzetet, hiszen mind a harc, mind a leverést követő megtorlás a társadalom minden rétegét érintette. A magyar szabadságharc tehát széles körű összefogáson alapuló nemzeti mozgalom volt, és ezért válhatott igazán nemzeti szimbólummá, és még ma is az.

Magyarországon a tíz éven át tartó önkényuralmi időszakban az értelmiség kereste azokat az eszközöket, amelyek közvetíteni tudják a lakosság gondolatait, érzelmeit. Legalkalmasabbnak a művészetek különböző ágazatai mutatkoztak, mint a zene, az irodalom és a képzőművészet, ezen belül is a leghatásosabb a történelmi festészet volt. A több száz év óta létező műfaj politikai jelleggel bírt, és mindig élénken reagált a különböző történelmi és társadalmi eseményekre. Nálunk a XIX. században éledt fel, és virágkorát éppen az 1850 és 1876 közötti időszakban élte. A régi történelmi harcainkat felelevenítő események valójában a közelmúltra – a szabadságharc eseményeire – utaltak, így mondanivalójuk aktualitással bírt. A képek érzelmi hatásfokát növelte az a tény, hogy számos festő – Székely Bertalan, Madarász Viktor, Kiss Bálint – személyesen is érintett volt a forradalom eseményeiben, vagy ők maguk, vagy családtagjaik révén. Ennek következtében történelmi piktúrájuk erkölcsi mondanója szinte érzelmi átéléssel párosult.¹

A szabadságharc Munkácsy életében is mély nyomokat hagyott, hiszen környezetének számos tagját érintették az események és annak következményei. A forradalom leverése után édesapját, Lieb Mihályt a forradalom támogatásáért börtön-

¹ Bakó Zsuzsanna: Történelmi festészetünk és a müncheni akadémia In: München magyarul. Magyar művészek Münchenben 1850–1914. MNG. 2009–2010. Bp., 2009. 80. p.

erőlködik. 10-kor leadják az Újhold-dokumentumfilmet. Jó. Vagyis izgi.

5.3

Másnap semmi. Tél. 6-ra a Magyar Narancs Lendvai utcai szerkesztőségébe, értekezünk fél nyolcig. Szórakoztató, helyesek, némiképp produkálják magukat nekem.

5.4

Kedd reggel J-vel németezünk. Közvetítik az országgyűlést, belehallgattam – erre végképp nem emlékszem. Bikácsyval az Írók boltjában, ad írást a Narancsba. Este Gábor és Szilvi jött, beszélgetünk Su-ról, az olasz útról, Vigh Mónikáról, meg a készülő gyerekről. Én leszek a keresztapa.

5.5

December 5., szerda. Az Írók boltjában Antall Pistával a délutáni rádiós felvételről. 2-re be, felolvasom a futball-szövegem. Antall valamivel fiatalabb nálam, kedves, harsány, negédes. Néhány hete meghalt. A Pagodában nyüzsgés, Béres Ilona lelkendezik egy bizonyos Volkov nevű csodadoktorról, még a telefonszámát is föl kell írnom. András Sándorral beülünk egy sörre, aztán Astoria. Éjjelkor gyalogolunk haza Bacsó Bélával. Szidja a filozófusokat. Van, akit nem.

5.6

December 6. Iszonyú hideg. Gépelek, dolgozom, az ÉS-ben leadom a Roskó Gábor kiállítását megnyitó szövegem, aztán Csajka Gábor Cypriánnal és Marnóval a Magvetőbe, Keszthelyi Rezső irodájába, megbeszélni a kollégákat. Szidjuk az írókat. Van, akit nem. Megjelent a 2000-ben az *Érzelmes iratok*. Estefelé egyszer csak beállít Kovács Kristóf, hogy összetörte a kocsiját, és hogy *hová írjon. Tanácsot kért!* Tőlem. Mit tudom én, hová írjon. Kanyarodott az Erzsébet hídon Buda felé, vagyis pont az, hogy nem kanyarodott. Hívott Ungváry Rudolf, *ötleteket gyűjt, ugyanis, mondja, lesz egy új kulturális Marshall-segély Magyarország számára, hogy mire használjuk majd.* Ha lesz, akkor jó!

6.1

November 10., szombat. Egy hete Hamburgban vagyok. Egész napos út Wilhelm lepukkant Fordjával, csak Passauban álltunk meg. Első este

az ő régi lakásában alszom, Borsel Strasse 15., egy német festő bérlő, átható terpentinszag van. És hideg. Déllelőttönként melegszenek a napsütéses Elba-parton meg az Unter den Linden nevű kávézóban. Wilhelm csinálja Benno nevű barátjával, van kávéházi focicsapat is, megyek focizni. Réim barátságosak, nagyokat rúgnak a labdába és rohannak utána, amikor csinálók két cselet, megengedő-elismerőn *détáriznak*. Tegnap busszal Lübeckbe, útközben a futballról beszélgetünk. Günter Netzer kommt aus der Tiefe des Raumes. Fordítjuk Mészöly szövegét, *Az ügynök és a lányt*. St. Anne kolostormúzeum, kínai étterem, Dóm, Marienkirche, Buddenbrook-ház, Niederegg nevű prima cukrászda. Éjjel elsétálok a Reeper Bahnra, kirakati kurvákat bámulni. Szépek. 100 DM. Holnap kora reggel összeszedem magam, és kinézek a Fischmarktra.

6.2

December 24. Csinos a karácsonyfa. Túl sok buli, *Magyar Napló*, *Magyar Narancs*, elegendem van a magyarokból. Depresszió. Viszont a fa csinos, a karácsony jó. Anyám, a tesóm, meg a Palkó. Vettem neki íróasztalt az Aradiban, a hátamon cipeltem a Szondyba. Töttössy Bea hív Rómából, megbeszéljük, hogy január 6-án indulok kocsival, egy Michele nevű olasz lányt, a tanítványát is leszállítom. A horvátországi szerbek szeparálódtak Krajnában, a szlovénoknál sikeres függetlenedési népszavazás – a jugókból is elegendem van. Másnap Sándor Andrisnál, sült liba az ebéd. A felesége, Kitty, Kemenes Géfin a nejevel meg a fiával. Este J-vel egy Bernhard-verset fordítgatunk.

6.3

December 31., hétfő. Tegnap megszületett Gábor és Szilvi lánya, Sári. Tegnapelőtt Rác Páter lánya, Rebeka. Déllelőtt az ágyban Laurence Sterne *Tristram Shandyjét* olvasom, idegesítő fordításban. Michele feljött megbeszélni az utazás *részleteit*. Nagyon csinos, és mindent szabad. Kicsit tud magyarul, én kicsit olaszul, nemigen van rá szükség. Este megint András Sándorhoz sült malacozni, később taxival egy Török András-féle buliba. Millió ember. Perneczky Géza, Bojtár Bandi, Margócsy, Gerlóczyék, Spiró, Karátson Gábor, Egyed Laci stb. Fél egy felé Bächerékhez, itt is millióan. Még mindenki megvolt.

(2015. május 4.)

be zárták. Mire kiszabadult, felesége meghalt, majd egy évre rá ő maga is követte. 1850-re az öt gyermek árván maradt, és egymástól elszakítva az anyai ági rokonokhoz kerültek szétszóródva az országban. Mihály Reök Istvánhoz, anyai nagybátyjához költözött Békéscsabára, aki szintén több szállal kapcsolódott 1848-hoz. A forradalom leverése után Békéscsabára menekült, ahol testvére, Steiner Jakab uradalmi tisztartó feleségéként élt. Állást ugyan nem kapott, de azért Apponyi György gróf foglalkoztatta, ügyei intézőjeként. Az ifjú Munkácsy, Békéscsabára kerülve, kezdetben családi környezetben élt és sokat hallott a forradalom eseményeiről. Figyelmesen hallgatta az idősebbek elbeszéléseit, amelyek a politikáról szóltak, hallott a félelemről is, hiszen egy hazafias szóért már elfogatások, letartóztatások jártak. Munkácsy éppen ezek miatt ragaszkodott a '48-as elvekhez, és ezt még csak erősebbé tette az asztalosinasként megtapasztalt nyomor. Munkácsy 1868-ban, pesti tartózkodása idején a Kammon Kávéházban gyülekező haladó szellemű értelmiségiekhez csatlakozott, akik jól látván a festészet helyzetét, a realista szemlélet hívei voltak, és ennek megvalósulását Munkácsy ifjúkori műveiben látták.

Munkácsy azonban pályája egészen korai szakaszában még a történelmi festészetért rajongott, tanulmányozta Székely Bertalan és Madarász Viktor képeit, és egy darabig történelmi festő akart lenni. Még 1861-ben készült rajzfüzetében a portrék és életképek mellett néhány történelmi témát is találunk, mint a *Lovag látomása*, *Zrínyi és társai*, de az 1863-ban készült *Harci jelenet* is a történelmi tematika megjelenéséhez sorolható.² Erről a tervéről azonban hamarosan letett, elsősorban pártfogói, Ligeti Antal és Than Mór hatására, akik világosan látták, hogy a kiegyezés megkötése után a történelmi tematika lassan kiszorul a vezető műfajok közül, és helyét átadja az életképnek, amely ekkoriban egyre népszerűbb lett. Ennek legfőbb oka, hogy a század első évtizedeiben zajló reformországgyűlések igyekeztek jogokhoz juttatni a jobbgyságot és lebontani a szoros feudális kötelékeket, és ezzel fel is hívták a közvélemény figyelmét rájuk. Ennek egyik következményeként az eddigi nemesi nemzet fogalmát lassan felváltotta a nép-nemzet fogalom, vagyis a nép fogalmán ekkor már főként a parasztságot értették. Az értelmiség egy része főként az Alföld népében, közülük is pásztorokban

² Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp., 1958. 25–26. p. Kat. 6. R.: II. tábla 6.

látta a magyarság ősi kultúrájának folytatóit, és a nemzeti hagyományok őrzőiként jelenítették meg őket.³ Az új nemzeti típus népszerűvé válásában nagy szerepük volt a korabeli populáris műfajoknak, főként a képes újságoknak, kalendáriumoknak. Az olyan jelentős lapok, mint a *Hölgyfutár*, később a *Vasárnapi Újság*, vagy a *Magyarország és a Nagyvilág* széleskörű tudást közvetítettek, és nagyszámú képet közöltek.⁴ Az újságok képein az olvasók népi típusokat láthattak, és ezek megjelentek a népeletképeken is.

Munkácsy maga is forgatta e lapokat, sőt később az ő műveit is közölte néhány, így a népi életkép látott típusai megerősítették benne a gyermekori beszélgetések és egyben a szabadságharc emlékeit is. Ezek együttesen vezettek a *Regélő honvéd* megszületéséhez 1863-ban, amelyet a forradalom élménye ihletett.⁵ A sokfigurás, kissé zsúfolt, többalakos életkép sok rajzi és kompozíciós ügyetlenséget mutat, de Munkácsy itt alkalmazta először sikerrel a lélektani ábrázolás eszközét – még ha nem is volt ezzel tisztában –, amelyet a későbbi, realista életképein magas színvonalra fejlesztett.

A honvéd alakja világosan kötődött 1848-hoz, de nem volt ennyire egyértelmű a betyár figurája. Ez tükröződik Munkácsy *Búsuló betyár* című művén is, amelyet 1865-ben festett a Békéscsaba közelében lévő Gerendáson.⁶ Ekkoriban sokat írtak a lapok az országszerte bujdosó, portyázó, és tolvajlásból élő betyárokról, akik sokszor komolyabb bűncselekményeket is elkövettek. Ugyanakkor 1859-ben a *Képes Újság* Vas Gereben cikkével romantikus képet fest a betyárról, aki csupán szerelemfélétségből követett el gyilkosságot, bukását gaz árulás okozta.⁷ Ezt a képet más lapok még kis is színezték azzal, hogy csak a gazdagoktól loptak, a szegényektől nem, vagyis a populáris irodalom közvélemény formáló ereje a történeteket kissé módosította, belekeverve a szabadság romantikus érzését. A lakosság pedig megtapasztalta, hogy a korábban a pásztorokból élő le-

³ Róka Enikő: A nemzeti jelleg és az idegen hatások befogadásának kérdése a századfordulón. In: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. MNG. 2010–2011. 204. p.

⁴ Révész Emese: Nemzeti identitás a populáris grafikában. In.: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. MNG. 2010–2011. 185. p.

⁵ A kép elkallódott, csak fotóról ismerjük. Végvári: I. m. 54. Kat. 5. R.: II. 5.

⁶ Végvári: I. m. 63–65. p. Kat. 48. R.: XVIII. tábla 48. A kép Gerendáson készült, és már korábban is megpróbált egy betyárt lerajzolni a csárdában, de az észrevette, őt kidobta, és szétépte a rajzot.

⁷ Révész: I. m. 193. p.

Munkácsy Mihály: *Búsuló betyár* (1865; olaj, vászon; 71,8x98,3 cm; jelezve jobbra lent: Munkácsy M. 1865; Déri Múzeum; leltári szám: DF 205.9.3.; fotó: Lukács Tihamér)

gények közül jó néhányan arra kényszerültek, hogy napszámosokká váljanak, így sokan inkább a bujdosást választva szembefordultak a hatalommal, és ezzel kivívták a lakosság rokonszenvét. A betyár alakja így vált az idegen szellemű kapitalizálódó társadalomban a magyar szabadság utolsó jelképévé. Munkácsy betyárja ugyan az elfogatást jelző statáriumhirdetmény miatt szomorkodik, és nem tisztázott, hogy mit követett el, de szabadsága veszélyben volt, és így alakja beleillett a fent leírt romantikus képbe, sőt, ki is bővült a cigányzenével és borral vigasztalódó búsuló betyár motívumával, amely a búsuló magyar karakter alaptípusához kapcsolódott, és ez a történelmi festészetből és a romantikus szobrászattól már ismert volt.⁸ Mindez nagyon is beleillett a szabadságharc leverését követő korszak fizikai és mentális sérülésekkel teli időszakába, így sorolható Munkácsy betyárja is az 1848-as tematikához.

⁸ Többen is rámutattak Madarász Viktor *Zrínyi és Frangepán* című képével, illetve Izsó Miklós *Búsuló juhász* című szobrával való motívumazonosságra. Lásd Végvári: I. m. 65. p. és Veszprémi Nóra: Nemzeti jelleg IV. Nemzeti karakter IV/2. In.: XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. MNG 2010–2011. 334. p.

Közvetett módon, érzelmi tartalmak hordozójaként kapcsolható a *Petőfi búcsúja a szülői háztól* című képe az 1848-as témakörhöz.⁹ Az 1866-ban készült képet szintén a gyermekkori emlékek ihlették, hiszen sokat hallgatta és olvasta is Petőfi verseit, mivel ezek igen kedveltek voltak a nemzeti érzelmű értelmiség körében. Petőfi alakja sokáig őrizte a nemzeti függetlenség eszméit, hiszen halálának tisztázatlan körülményei miatt évtizedeken át ébren tartotta nemcsak saját, de a forradalom feltámadásának reményét is, így személye körül erőteljes kultusz alakult ki. Munkácsy képe kerüli az illusztratív mesélést és érzelmi oldalról közelíti meg a témát. A szülőket csak a háttérben látjuk, viszont a költő alakját a művész felnagyította, hátranező tekintete, integető keze fejezi ki az elválás szomorúságát, lobogó köpenye pedig felerősíti a költő alakjához kapcsolódó romantikus érzelmeket.¹⁰

⁹ Végvári: I. m.: Kat. 56. R.: XVIII. 56

¹⁰ *Petőfi élete és halála* című kőrajz. Kollarz metszete 1859-ből, a szülőktől való búcsúzás motívuma a háttérben jelenik meg. A képet közli a XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép. Katalógus. 191. p.

1867–1868-ban Munkácsy megbízást kapott a *Honvédalbum* néhány illusztrációjának elkészítésére, amelyet a szabadságharc kitörésének huszadik évfordulója alkalmából adtak ki. Munkácsy két témát rajzolt, amely a könyv 1868-as kiadásában metszet formájában meg is született, a *Honvéd újoncállítás* mozgalmas jelenetet ábrázol, középpontban a szekér elején „Éljen a szabadság” feliratú nemzeti lobogót tartó honvéddal. A szekéren ülő katonákat nőalakok búcsúztatják, akiknek mozdulatai heves érzelmeket tükröznek, a búcsú nehéz pillanatait, nagyon hatásosan érzékeltetve az esemény jelentőségét és a tragikus végkimenetelt.¹¹ Bár az alakok közül több is kissé patetikusnak hat, a drámai események ismeretében az utókor számára már nem tűnik túlzottnak, hiszen a legtöbb áldozatot a honvédek hozták számosan életüket adva a szabadságért. A másik rajz a *Fogolyszállítás*, szintén sokalakos munka, amely arra a nem csekély feladatra vállalkozik, hogy erkölcsi különbséget érzékeltessen a hazájukat védő és a rájuk támadó idegenek között.¹² A kép középterében lovon ülő sebesült honvéd testesíti meg a győztest, arcán a hazájáért küzdők erkölcsi fölénye tükröződik, míg a kép bal oldalán a lehajtott fejjű, tányérsapkát viselő orosz foglyok csoportja látható. Jobbról magyar népfelkelők állnak, akik szintén az erkölcsileg fölényben lévő magyarságot képviselik. A karakterek hatásosak, és érzékletesen fogalmazzák meg az élet-halál harcot folytató katonák közötti feszültséget. A harmadik mű, amely a *Honvédalbum* számára készült, az *Isaszegi csatátér*, amelynek grafikai és olaj változata is ismert. Isaszegnél 1849. április 6-án heves csata zajlott le, amelyet a magyarok Aulich tábornok segítségével megnyertek. A téma olajfestmény változata készült el leghamarabb, elsőként egy kisebb vázlat. Készült azonban egy nagyobb változat is, de a két variáció között csak a kidolgozottságban vannak különbségek.¹³ Szakértői vélemények szerint a két variáció azért keletkezett, mert nagyobb szabású kompozíciót tervezett, amelyen a győztes magyar honvédek és a foglyok is szerepelnek, de menet közben rájött, hogy a két témát nem tudja egy képi térben ábrázolni.¹⁴ Ezért úgy döntött, hogy a foglyok

csoportját külön rajzban örökíti meg, ez lett a *Fogolyszállítás*, és ez jelent meg a *Honvédalbum*-ban. *Isaszegi csatátér* címmel azonban készített egy önálló rajzot is, amely a sebesültek csoportját ábrázolja. Ehhez még két részlettanulmány is készült, a jobb és bal oldali csoportokról. Ezek aprólékosabban kidolgozott rajzok, amelyek kitűnően fejezik ki a sebesültek fájalmát, a halál és a részvét érzéseit.¹⁵

Munkácsy Münchenből még 1868-ban átment a Düsseldorf Akadémiára továbbtanulni, és itt festi meg első fő művét, a *Siralomházat*, amely a betyár tematika miatt szintén 1848-hoz kapcsolódik, és előzménye a *Búsuló betyár*.¹⁶ A *Siralomház* bár ugyanezt a problémát veti fel, a '48-as érzelmi szál itt is nehezen érvényesül. Ennek egyik oka lehetett Munkácsy megrázó gyermeki élménye is, amikor a betyárok betörték Steinerékhez, és nagynénjét a szeme láttára úgy megverték, hogy belehalt sérüléseibe. Munkácsy tehát tisztában volt a téma és a betyár alakjának árnyoldalaival, és talán szándékosan nem tisztázta a figura identitását, hiszen tisztában volt a körük szőtt misztifikált, romantikus képpel is. A másik oka az, hogy Munkácsy a düsseldorfi akadémia lélektani iskolájának tanulságait alkalmazta a képen, így a sokalakos kompozíció minden alakja más és más érzelmi állapotot tükröz, és ezek elvonják a figyelmet a főhős alakjáról. A betyár a haláltusáját vívó ember típusát képviseli, és vele együtt minden szereplő a falusi lakosság egy-egy típusát villantja fel. Érzelmeiken keresztül életkörülményeikről is sokat megtudhatunk, és szemmel láthatóan ez volt a művész igazi célja. A festmény valójában egy korképet mutat, amely az 1848 utáni évtizedek magyarságának életébe enged betekintést, és elsősorban e tekintetben köthető a '48-as ábrázolásokhoz.

Tépcsínálók című képével, amely Düsseldorfban keletkezett, Munkácsy ismét a szabadságharc témájához fordult, és ez jelzi, hogy mindaz, amit 1848 hordozott, mélyen gyökerezett a lelkében és gondolataiban. Ezeket az emlékeket feltehetően felerősítette a francia–porosz háború, amely következtében Düsseldorf megtelt katonákkal és sebesültekkel.¹⁷ A témát ő maga egy levélben fogalmazta meg, miszerint egy honvéd a csatából hazatérve meséli élményeit az otthon

maradt lányoknak, asszonyoknak, akik kötést csinálnak a sebesülteknek. A szabadságharc élménye közvetett módon jelenik meg, a hallgatóság arcán és mozdulataikon tükröződve. A művész ismét a lélektani ábrázolás eszközeit használja – feszült figyelem, kíváncsiság közönyösség, megrázkódtatás –, mindezt meggyőző hitelességgel. A katona alakjának kiemelése a kompozícióban nem hangsúlyos, és éppen ezzel fogalmazza meg a '48-as élmény erejét, amely az összefogásban, az érzelmi azonosságban nyilvánul meg. Olyan népi zsánerképet látunk, amelynek létrejöttét egy hazafias élmény formálta, amelyre mindenki reagál, amely mindenkit érintett valamilyen módon. Végeredményben a magyar forradalom különlegességét fogalmazza meg, amelyben egy nép egységesen fogott össze elnyomóival szemben a függetlenségért. A kritika azonban a képet a *Siralomházzal* ellentétben nem értékelte, mert éppen az összefogás, az együttérzés erejét, nem érezték ki a kompozícióból.

Az *Elítélt*, vagyis a *Siralomház* kétalakos változata valószínűleg 1872-ben készült el, miután a festő már áttelepült Párizsba.¹⁸ A képen mindössze két alak szerepel, a maga elé meredő betyár és az őt őrző katona. Az asztalon álló két gyertya elsősorban a betyár alakját és a szobát világítja meg. A fény kiemelő szerepe következtében a hangsúly egyértelműen a főhősre terelődik, akinek arcán a végzetével való viaskodás tükröződik, keveredve az elkeseredés érzésével is. A lélektani ábrázolás elmélyült, és ezúttal a magányos hős alakját erősíti meg, aki a hatalommal való szembenállás miatt került ebbe a helyzetbe. Ezt érezték meg a kép méltatói is – többek között Meier-Graefe, Rabinovszky Máriusz –, akik figurájában a harcban elbukott, de magát teljesen meg nem adó szabadsághóstit látták, és alakját a magyarság szimbólumaként kezelték.¹⁹ Ebben az értelemben Munkácsy e témában készült művei között ez képviseli legjobban a forradalom szellemiségét.

Sebesült vándor című képe 1876-ra kapta meg jelenlegi végleges formáját, de eredetileg a *Tépcsínálók* első variációjának készült. Később mégiscsak külön képként festette meg, témája viszont azonos annak tematikájával. A szereplők egy ré-

sze is azonos, viszont a jobb szélen a többiektől elkülönülve ül egy férfialak, aki gyávaságból nem vett részt a harcokban, és most zavartan hallgatja az elbeszélést. Munkácsy itt ismét erkölcsi kérdést boncolgat, de ez a lélektani ábrázolásban nem érvényesül eléggé.²⁰

Az 1848-as tematika megjelenését vélhetnénk felfedezni az *Újoncok* című képén is, amelyet 1877-ben festett Párizsban. Végvári Lajos szerint azonban a kép pusztán csak egy újoncozást ábrázol, nincs köze 1848-hoz. Ezt erősíti meg az a tény, hogy a kokárda és a kalapdíszek más újoncozásnál is használatosak, valamint az erős érzelmek hiánya, amelyek utalhatnának arra, hogy a háttérben élet-halál harc zajlik. Mindez azzal magyarázható, hogy Munkácsy Párizsban lassan elszakadt attól a közegtől, amely korábban ébren tartotta és felfrissítette 1848 emlékét. A kép kidolgozása azonban nagyon gondos, aminek az a fő oka, hogy Munkácsy ezt a képét szánta múzeumba, tehát ő maga a '48-as tematikához sorolta.²¹

Összegzésként elmondható, hogy 1848 szellemisége a realista népeletképek korszakán belül több mint tíz éven át foglalkoztatta Munkácsyt. A képek megfestésében erős lelki indíttatás vezetett, és ehhez kereste a képi kifejezés lehetőségeit. A történelmi festészet erősen vonzotta, és két művén – *Honvédújoncozás* és *Fogolyszállítás* – nagyon közel került a témához, amely mutatja, hogy megvoltak a képességei ehhez a műfajhoz. Őt azonban a népi életkép jobban vonzotta, amely részben beszűkítette, részben viszont kitérítette lehetőségeit, mert bár az érzelmeket nem mindig tudta kellő drámaisággal közvetíteni, jól élt az életkép műfaj egyik nagy előnyével, a populáris erővel. Képeinek szereplői ugyanis névtelen hősök voltak a köznép soraiból, és éppen ezért tudtak a széles néprétegek számára olyan erkölcsi mondandót közvetíteni, mint az összefogás, az erkölcsi fölény, a mély hazaszeretet. Ezáltal megfelelt a korszak új nemzetfelfogásának is, amely a nemzetet már nem a nemességgel, hanem a néppel azonosította. Ezeket az értékeket sikeresen integrálta a népi életkép műfajába, gazdagítva ezzel a történelmi zsánerkép fogalmát.

11 Végvári: I. m. Rajzkatalógus 67. R.: CCXXIV. 67

12 Végvári: I. m. Rajzkatalógus 66. R.: CCXXIV. 66

13 A kép Pákh Imre amerikai magyar műgyűjtő tulajdona, és a közelmúltban került be a gyűjteményébe.

14 Végvári: I. m. 89–90. Kat. 75. R.: XXVI. 75

15 Végvári: I. m. Rajzkatalógus 68–69, Végvári: I. m. 112. p. Kat. 119.

16 Végvári: I. m. Kat. 104.

17 Végvári: I. m. 120. p. Kat. 131.

18 Végvári: I. m. 131. p. Kat. 149. A képet sokáig a *Siralomház* első vázlataként kezelték.

19 Végvári: I. m. 133. p.

20 Végvári: I. m. 168. p. Kat. 218. R.: LXXXVI. A kép külföldi magántulajdonban van.

21 Végvári: I. m. 167. p. Kat. 225. R.: LXXXVI. 225

▶ GYARMATI GABRIELLA

A Munkácsy–Jantyik problematika a magyar Parlamentben

Bár történetünk, az Országházban kialakult Munkácsy–Jantyik problematika a XIX. század végén játszódik, az előzmények a reformkorra tehető, melyeket Vörösmarty Mihály 1846-os *Országháza* című versének kezdősorával foglalhatunk össze: „A hazának nincsen háza...”. Az ekkoriban lezajló társadalmi, gazdasági és kulturális változások okán a helyzetet változtatni kellett.

Az 1882-ben, immár többször kiírt építészeti pályázaton a Műegyetem egyik tanára, az akkor negyvenhárom esztendőes Steindl Imre nyert, aki neogótikus épületet álmodott az adott eszméhez és funkcióhoz. Az építkezés 1885-ben vette kezdetét, és tizenhét éven keresztül tartott, s lett a kor legjelentősebb magyarországi beruházása.

Dolgozatom témájául a Parlament főrendiházi ülésterme számára megrendelt, majd elkészülte után elutasított Munkácsy Mihály-kép, és a végül elfogadott Jantyik Mátyás-művek létrejöttének körülményeit választottam, kitekintést engedve a két festő azon életszakaszának bemutatására, amikor megismerték egymást.

A tervpályázat évében, 1882-ben járunk. Mi történt ekkoriban Munkácsyval? Mi történt ekkoriban Jantyikkal?

Munkácsy Mihály az előző évben fejezte be a Krisztus szenvedéstörténetét feldolgozó képhármas első elemét, a *Krisztus Pilátus előtt* című művet. A párizsi bemutató után a hatalmas vásznat impresszáriója, Charles Sedelmeyer több európai országot érintő kiállításon vándoroltatta, mielőtt azt tulajdonosa az Amerikai Egyesült Államokba szállította volna. A kép 1882 januárjában érkezett az osztrák fővárosba. A festményt a mester is elkísérte. Bécsben február 16-án I. Ferenc József is fogadta a Munkácsy házaspárt, és a festőt Ma-

gyarország apostoli királyaként a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki.¹

Mire még februárban a *Krisztus Pilátus előtt* megérkezett Budapestre, az újságok széles körű tájékoztatással szolgáltak olvasóik számára a képen látható történéssel, a festésmóddal, a vászon méretével, és egyáltalán, a mű diadalútjával kapcsolatban. A felcsigázott közönség kíváncsian várta a festményt. Várta Krisztust. Várta az Istenembert.

A régi Múcsarnok épületében rendezett, egy hónapig látogatható kiállítást, amelyen több vázlat is szerepelt, közel nyolcvanezren látták. Munkácsy barátja, Szmrecsányi Miklós így írt az 1882-es magyarországi bemutatóról: „Emlékezetes napok voltak azok. Az egész nemzet ünnepelte az asztalosinasból világhírűvé lett mestert. A falu népe messze földről elzarándokolt, hogy megcsodálja remekműveit. Rubenst Antwerpenben és Thorwaldsent európai diadalútján Kopenhága felé nem fogadták szebben, mint Munkácsyt az egész magyar társadalom. És csak felemelő érzéssel lehet arra visszagondolni, hogy mily őszintén, mennyire egy szívvel és egy lélekkel nyilvánult az egyhangú lelkesedés a nemzetnek nagy művészfia iránt.”²

Amíg a festő Magyarországon tartózkodott, hálás közönsége a tiszteletére rendezett események

1 Ezt az elismerést a civil szolgálatban nyújtott magas szintű teljesítményért ítelték oda; a XIX. század második felében polgári személyek, például a művészet és a tudomány képviselői is megkaphatták a rend jelmondatának értelmében: „A köz szolgálatában szerzett érdemek jutalma”. A Mária Terézia által alapított Szent István-rend kitüntetése és tagsága nem volt örökölhető, így a kitüntetett halála után a kitüntetést és annak kiegészítőit visszaadták az uralkodónak.

2 Szmrecsányi Miklós: Visszapillantás az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 50 éves múltjára. In: *Művészet* 10/3. (1911). In: <http://www.mke.hu/lyka/10/097-158-tarsulat.htm>

sorával kívánt tisztelni a mester előtt. Egy fogadáson jelmezes felvonulást is tartottak, amelyen Munkácsy Rubens-jelmezben, felesége pedig Stuart Máriaként jelent meg. Február 25-én a Harmónia Társulat koncertjén Liszt Ferenc eljátszotta *16. Magyar rapszódia*-ját, amelyet barátjának, a festőnek ajánlott.

Jantyik Mátyás, miután a rajzolás alapvető ismereteit Orlai Petrics Sománál elsajátította, 1879 őszén, tizenöt évesen megkezdte tanulmányait az Országos Magyar Mintarajz Tanoda és Rajztanár Képezdében Lotz Károly és Székely Bertalan keze alatt. Így idézte fel Esztegar László ezt az időszakot: „Allandóan a legkitűnőbb növendékek közé tartozott, többször részesült iskolai jutalmakban, sőt, kiváló rajzolási tehetségének híre az iskola falain kívül is terjedni kezdett. Szana Tamás még most is emlékezik Jantyik Mátyás néhány feltűnő akt-tanulmányára ebből az időből. De bizonyára legelőbb vette észre a nem mindennapi tehetséget Székely Bertalan, aki első mestere volt Jantyiknak a festészetben. Ugyancsak egy vizsgálati kiállításon tűntek fel Jantyik rajzai Munkácsy Mihálynak is, s az akkor pályája zenitjén levő mester nem is hallgatta el, hogy nagy reményeket köt Jantyik jövőjéhez...”³

Az *Üstökös* című, akkor fennállásának negyedszázados évfordulóját ünneplő magyar élclap 1882. évi első száma a címlapon közölte Jantyik Mátyás rajzát. Ezzel a megjelenéssel lépett Jantyik a közönség elé.

Munkácsy Mihály és Jantyik Mátyás tehát feltelezhetően ekkor, 1882 februárjában találkoztak Budapesten. A Munkácsy és Jantyik életművel is sokat foglalkozó Sz. Kürti Katalintól tudjuk: „Valószínű, hogy 1882 februárjában ismerkedett meg Munkácsy Mihályval, akinek *Krisztus Pilátus előtt* című óriásképét ekkor ünnepezték a Sugár úti régi Múcsarnokban. Bizonyos, hogy Jantyik ekkor mutatkozott be a békési gyökerekre érzékeny, ekkor már világhírű festőnek.”⁴

A fent említett vizsgakiállításon látva munkáit, Esztegar László szerint Munkácsy „meghívta magához Parisba. [...] ...a tizennyolc éves ifjú az eddigi eredményekre s különösen Munkácsy biztatására hivatkozva, azzal állott elő, hogy Parisba akar menni... [...] A párisi négy év egyéb-

ként kellemesen folyt le. A Julián-féle iskolában különösen Jules Lefèvre volt Jantyik mestere, de főleg az első két évben sokat dolgozott Munkácsy műtermében is.”⁵ Végvári Lajos azonban Munkácsy nagymonográfiájában⁶ nem említi Jantyikot. Munkácsy eddigiekben közreadott levélválogatásában⁷ sem találunk a fiatal festővel kapcsolatos információt. (A fennmaradt levélműanyag jelenleg is folyamatban lévő fordítása és majdani publikálása remélhetőleg szolgál majd adalékokkal témánkkal kapcsolatosan is.) Bár a két festő kapcsolatát láthatóan még nem sikerült feldolgozni és egyértelműsíteni, az nyilvánvaló tény, hogy Munkácsy realista festészete nagymértékben hatott Jantyik látásmódjára és festői megoldásaira.

Jantyik leginkább a modell lelkében játszódozó iránt érzékenységet mutató arcképekről, több- és sokszereplős életképekről ismert. Az életmű mennyiségileg jelentékeny egységének tekinthetők a történeti festészet területén tett kirándulásai. Legnagyobb műcsoportot rajzai jelentik, amelyek közül vázlatok, tanulmányrajzok, önálló képgrafikai igénnyel készült és illusztrációnak szánt lapok egyaránt szép számmal találhatók. A műtörténész szakmán belül nem alakult ki egyértelmű állásfoglalás arról, hogy mely műcsoport mutatja Jantyik Mátyás valódi képességét és tehetségét.

Esztegar László, az Országos Széchényi Könyvtár őre így írt a festőről a *Művészet* című folyóirat hátsó oldalán: „Jantyik Mátyás. A név, mely e sorok fölött áll, nem tartozik a divatos művészek közé. Pedig többször fölmerült a nyilvánosság előtt s mindig komoly művészi sikerekkel kapcsolatosan. Csakhogy ebből a nyilvános szereplésből hiányzott az állandóság, a névnek folytonos felszínen tartása, a sikerek pedig olyan természetűek voltak, a melyeket a figyelmes szemlélő és a művészettörténet is észrevesz ugyan, de a melyek nem vezetnek a népszerűség, a közismertség állomásai felé.”⁸

Az Országház főrendi üléstermének képzőművészeti díszítése

A Parlament építésének hetedik évében, miután Munkácsy Mihály száz négyzetmétert kitévő művét, *A renszánsz apoteózis*a című pannót

3 Esztegar László: Jantyik Mátyás. In: *Művészet* 2/6. (1903). In: http://www.mke.hu/lyka/02/muveszet_02_jantyik.htm

4 Sz. Kürti Katalin: Fejezetek a békési képzőművészet történetéből. Békési Téka 35. Szerkesztette: B. Szűcs Irén. Békés, Békés Városi Jantyik Mátyás Múzeum, 2006. 15. p.

5 Esztegar László: I. m.

6 Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 639 p.

7 Munkácsy Mihály válogatott levelei. Szerkesztette: Farkas Zoltán. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 226 p.

8 Esztegar László: I. m.

1890-ben elhelyezték a bécsi Kunsthistorisches Museum lépcsőházában, a festő megkapta Magyarországtól az oly régen várt feladatot. A felkérés két szempontból is fontos volt számára, egyrészt, hogy a magyar államtól, szeretett hazájától érkezett, másrészt az itthon ekkor még kiemelkedő fontossággal bíró festészeti műfajhoz igazodva: történelmi tárgyú képre vonatkozott. Végvári Lajos ekképpen fogalmaz: „A monarchia fővárosával állandóan versenyző magyar közéleti személyiségek nemzeti sérelemnek érezték, hogy magyar művész bécsi középületet díszített művével, ezért hamarosan határozatot hoztak arra, hogy Munkácsynak megbízást kell adni. Az épülő új parlament egyik üléstermét találták alkalmasnak arra, hogy Munkácsy tervezett művét, az Árpádot itt elhelyezzék. [...] (A) hatalmas panneau [...] a magyar országalapítást, Árpád honfoglalását ábrázolja.”⁹

Munkácsy már 1891-ben hozzáfogott a kép-terv előkészítésének, s ebben az évben igen sokat tartózkodott Magyarországon. Egy körutazás keretében hiteles kellékeket és eredeti viseleteket gyűjtött, valamint magyar, szláv és egyéb anatómiai típusokat keresett és fényképezett. Titkára mellett többek között Schabinsky László fotográfus is segítette a modellfotók elkészítésében. Nagykovácsi, Szentés, Csongrád, Kolozsvár, Vajdahunyad, Tiszadob, Töketerebes és Miskolc voltak az utazás általunk ismert állomáshelyei.

A *Budapesti Hírlap* hasábjain Rákosi Jenő ekképpen tudósított a *Honfoglalással* kapcsolatban: „A vászon, az óriás műterem hátsó falával paralel, egy külön konstruált hengeren lógott, a melynek segítségével könnyen lehetett egy süllyesztőbe bocsátani és feljebb húzni a szerint, a mint a művész az alján vagy a felső részén óhajtott festeni. A kép másfél évig készült, de a terminusra, a mikor a beszállításnak a Salonba meg kell történnie, nem készülhetett el. A franciák megtették Munkácsynak (s nyilván magoknak is) a kedvezményt, hogy szállíthatja a megnyitásig, sőt mi több, fönntartották neki az első terem főfalát [...] úgy, hogy minden látogató, a mint belép, elsőben is Munkácsy képével találja magát szemben. A franciák ennyi figyelme és előzékenysége természetesen jól esett a Mesternek.”¹⁰

1894. január 29-én Munkácsy Párizsból így írt Szmrecsányi Miklósnak: „Kedves Barátom, Végre valahára Árpád úton van. Remélem, meg

fogja még egyszer hódítani Magyarországot, könnyebben, mint Párizst. Mert itt bizony nehéz volt a győzelem, de mégis megvan, mert a kétnapi kiállítás Georges Petitnél valóban fényes elégtételt nyújtott minden fáradalmaimért.”¹¹ A festő ekkor még bizakodó volt, nem is sejtette, milyen akadályok gördülnek a kép elhelyezése elé.

A *Honfoglalás* tehát végre magyar közönség elé került. Voltak, akik hazafias vallomásként értelmezték, ám voltak olyanok is, akik az egyébként is feszültséget keltő nemzetiségi kérdések problémafelvetését látták benne. A Parlamentet tervező Steindl Imre nem találta megfelelőnek a művet az általa elképzelt belsőépítészeti megoldásokhoz. A megrendelő végül úgy döntött, hogy a festményt mégsem helyezi el a Parlament felsőházi üléstermében. A festő tiltakozásai hiábavalóak voltak.

A 459x1355 cm méretű *Honfoglalás* végül csupán 1929-ben, Scitovszky Béla, az akkori házelnök indítványa nyomán került át az Országházba.

A Parlament képzőművészeti díszítményeire vonatkozóan a későbbiekben pályázatot írtak ki. 1898-ban a falképpályázaton Jantyk Mátyás nyerte el a lehetőséget a kupolacsarnokból nyíló főrendiházi ülésterem zárófalan lévő két freskó megfestésére. (A pulpituust – akusztikai okokra való hivatkozással – megemelték, így az egybefüggő nagy falmező, amelyre a Munkácsy-képet tervezték elhelyezni, megszűnt. Jantyk két kisebb felületet kapott.) 1901-re készült el a *II. Endre meghirdeti az aranybullát* és a *Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen* (*Vitam et sanguinem!*). A terem által a II. világháború idején elszennvedett súlyos sérülések a két Jantyk-képek szerencsés módon nem érintették. A főrendiház tanácskozási terme a magyar törvényhozás egykamarássá válása óta (1944) azonban eredeti funkcióját elveszítette.

Az európai és a magyar festészet története alakulásának ismeretében fontos kérdés, hogy milyen cél vezérelheti a történelmi tárgyú festmény készítőjét 1901-ben? Mi a két Jantyk-kép? Eseményleírás? A romantikus pátosz közvetítője? Buzdítóan ható forradalmi hang? A Jantyk által festett történelmi kompozíciók már nem a nemzet szabadságáért vívott küzdelem eszközei. Kora történelmi aktualitásából fakadóan az egyetemes beszédmód valamint a nemzeti téma és megjelenítés lehetőségeinek együttes alkalmazását figyelhetjük meg e

Jantyk Mátyás: *II. Endre meghirdeti az aranybullát* (1900; fotó: Pető Zsuzsa, Országgyűlés Sajtószolgálat; közlés a Békés Városi Jantyk Mátyás Múzeum engedélyével)

műveken, amelyek közül a Jantyk-életműben az első a *Szabadka királyi város fogadja Mária Terézia királyi biztosát* című mű még az 1896-os évből.¹²

Lássunk egy ismertetést 1902-ből: „Sétánkban a főrendiház üléstermébe érve, Jantyk Mátyás két freskóját pillantjuk meg. Az elnöki emelvény háta mögött foglalnak helyet. Az egyik: *II. Endre kihirdeti az aranybullát*, a másik: az 1741-iki híres országgyűlés nagy jelenete a »Moriatur...«. Mindkettő téglányalakú falterület, s ehhez simul a kompozíció is. Íme egyik nehéz feladata a freskófestőnek: a térbeosztás. Meg van adva a hely formája s ehhez kell szabnia a képet. Nem bízhat semmit egy-egy festői véletlenre, mi a munka közben kialakul. Ezért mondott a renaissance titánja, Michael Angelo az akkor kezdődő olajfestésről kicsinylő bírálatot, midőn így szólt: az olajfestmény csak gyerekeknek és nőknek való, egyedül a freskó az, mi férfierőhöz illik. S csakugyan az ő lázadó természetének, próféta érzéseinek, erőteljű duzzadó lelkiületének, nem felelt meg jobban más, mint a nagystílusú formális megoldású, széles, nyugodt színkonceptusú, erős vonallendületű freskó. A freskó a fal velejárója. Szerves része, s mint ilyen, helyhez kötött. Nem szállítható át egy más méretű falterületre, a nélkül, hogy formális szempontból meg ne változtatnók. Az a célja, hogy díszítse a nekirendelt falat, miként virág az ágat. Csak arra legyen gondja, hogy ezt a célt híven szolgálja. S már

ez által jó freskó. Ekkor, vagy mondjuk: csakis ekkor van rajta a művészet jegye. Ne csak novellisztikus tartalmat keressünk benne. Ne azt nézzük, hogy a mit a falon látunk, az valóban olyan színű, olyan formájú-e, mint a reális életben.”¹³

A falképek értékelése már megszületésük után sem volt egybehangzó. Dömötör István 1902-ben így írt: „A bennük rejlő történelmi felfogás olyan, mint édes mindnyájunké. Bent ül a köztudatban. S nem is arra törekedtek a festők, hogy e képekbe valami új történelmi tartalmat öntsenek. Céljuk volt: kifejezni e történelmi jeleneteket tiszta festői nyelven. Díszíteni akarták a falat... [...] Ezt kell megértenünk: a művész egyéniségének összeölelkezését a vibráló fénynyel, változó formákkal, intenzív színekkel. Bele kell látnunk a formák és színek intim világába. S ha ide belátunk, ha ezt megértjük, úgy nagy vigyázattal nekifoghatunk a – kritikának. Mert bírálni bár szabad, de bírálni nagyon nehéz. [...] (Ne feledjük, a freskófestő nem fényképész. Ne tévesztjük össze a freskót az illusztrációval.”¹⁴

Németh Lajos 1981-ben közölt véleménye szerint: „A festészeti díszítés programja [...] banális és zavaros volt, nem beszélve arról a stílustörésről, amit a gótizáló környezetben megjelenő illuzionista freskók gyakran okoztak, mint a díszlépcső csarnok mennyezetén Lotz, illetve a kongresszusi és a képviselőházi társalgóban

9 Végvári Lajos: I. m. 231. p.

10 In: *Budapesti Hírlap*, 1893. május 2. In: <http://mek.oszk.hu/04200/04238/html/szuleset.htm>

11 Munkácsy Mihály válogatott levelei. Szerkesztette: Farkas Zoltán. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1952. 192. p.

12 Név nélkül: Jantyk Mátyás – Élt 39 évet. In: <http://www.huszadikszazad.hu/1904-marcus/kultura/jantyk-matyas-elt-39-ebet>

13 Dömötör István: Az új magyar országháza falfestményei. In: *Művészet* 1/3. (1902). In: http://www.mke.hu/lyka/01/muveszet_01_orszaghaz.htm

14 Dömötör István: I. m.

Jantyk Máttyás: Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen / Vitam et sanguinem! (1900; freskó; fotó: Pető Zsuzsa, Országgyűlési Sajtószolgálat; közlés a Békés Városi Jantyk Máttyás Múzeum engedélyével)

Vajda Zsigmond freskója vagy Dudits és Jantyk neobarokk kompozíciói példázatok.¹⁵

És lássunk egy napjainkban született ismeretést: „Jantyk Máttyás képei is az egykori, a képviselőházhoz hasonló aggályossággal kiszámított politikai tartalmat őrzik: itt a magyar örökség önálló témakörét az ellenállási záradékot is tartalmazó Aranybulla kihirdetéséről készített kompozíció hordozza, míg a Habsburgokhoz lojalis történelmi szálát a fiatal Mária Terézia trónját megoltalmazó katonai segély megajánlása képviseli.” – olvashatjuk a parlamenti honlapon.¹⁶

E Jantyk-művek megszületésük után komoly szakmai elismerést hoztak a festőnek. Így ír a *Vasárnapi Ujság*: „Lotz Károly jeles művésznök jubileuma után 1898-ban a képzőművészeti társulat közgyűlése 2000 koronát bocsátott évenként a művész rendelkezésére, hogy ezzel saját elhatározásából tüntesse ki a legutóbbi évben festett valamelyik kiválóbb történelmi kép művészt. Lotz az 1901. évre Jantyk Máttyás festőművésznöknek ítélte oda, az új országház palotájának a főrediházi ülésterme számára készített »Moriatur!« és »Aranybulla« című most befejezett falfestményeiért. [...] Az új nyertes, Jantyk Máttyás 1864-ben született Békésen. Székely Bertalan és Lotz Károly voltak a mesterei. Négy évig tanult Párizsban Munkácsy mel-

¹⁵ Németh Lajos: A művészet társadalmi funkciójának alakulása. In: Magyar művészet 1890–1919. I. kötet. Szerkesztette: Németh Lajos. Budapest, Akadémiai kiadó, 1981. 52. p.

¹⁶ Név nélkül: Országházról. In: <http://www.parlament.hu/orszaghzarroll>

lett; azután visszatért Budapestre, a hol először mint hírlapi illusztrátor tűnt föl. Első képét 1885-ben állította ki még a régi Múcsarnokban. Jantyk a »Vasárnapi Ujság«-nak régi rajzolója, számos képet közöltünk tőle napi eseményekről, népszokásokról, és sok jellemző alakot. A magyaros érzés, a megfigyelés ép oly megbecsülni való tulajdonai Jantykknak, mint a festői csoportosítás, az értelmes és hű előadás. Az országközi két kép a történelmi felfogásban és a mozgalmas, drámai jelenetében is előkelő alkotás.¹⁷

Előbbiek nyomán érdemes elgondolkoznunk azon, létrehozható-e olyan műalkotás, amelyet általában mindenki elismer, amely mindenkinek tetszik? Nem. Természetesen nem. És nem is szerencsés ilyen jellegű mű létrehozására törekedni. Munkácsy *Honfoglalását* elutasították azért, hogy végül egy szintén kritikával illetett művel helyettesítsék. A művészetben időtől és helytől függő kánonok vannak, amelyekhez „akkor és ott” valóban elkerülhetetlennek tűnik a feltétlen igazodás. De az idő megmutatja, volt-e értelme valójában bekapcsolódni egy, mások által már dúdolt dal énekletébe. Másrészt viszont a művészet nem alkothat időtlenül maradandót, ha a közélet hétköznapi eseményeinek kiszolgálójává lesz. A művészet nem lehet hétköznapi érdekek szolgálóleánya, különben elveszíti a halhatatlanságra való képesség kegyelmi állapotát, azaz nem képes betölteni eredeti feladatát és teljesíteni valódi célját.

¹⁷ Név nélkül: A Lotz-díj nyertese. In: *Vasárnapi Ujság* 49/1. (1902). 10. p.

Egy naptár az öröklétnek

Gyarmati Gabriella: Munkácsy-öröknaptár

Az ötlet jó, sőt, remek: tulajdonképpen egy Munkácsy-album, amely öröknaptárként is használható. Vagy éppen naplónak, ahogyan azt a bevezető szöveg javasolja.

A naptár azonban valójában inkább egy Munkácsy-émlékalbum. Rengeteg információval és képpel, sok tanulsággal. Ha sorban olvassuk a szöveget, az első ilyen az utóéletéről szóló rész: szembetűnő, hogy a kultusz jelentősen erősödött az ötvenes években. Érdemes elgondolkodni, miért. Miért találta oly vonzóknak ez a korszak Munkácsy festészetét, és főként témaválasztásának bizonyos vonulatát.

A dokumentumok hullámzó folyama nem követi a szoros időrendet Munkácsy élete eseményeinek vonatkozásában, hanem az adott nap konkrét eseményeihez kapcsolódik. A kép- és szöveganyag a Munkácsy Mihály Múzeum legelőnyösebb adottságát használja (ki): a nagyszámú relikvia- és dokumentumgyűjteményt. Kiemelkedően érdekesek ezek között a festményekhez készült fotók. A hetvenes évek ily módon konstruált zsánereinek sorát megszakította a barbizoni tájképek mesterkéletlen plein-air módszere. A tájképek aféle magánműfajt jelentettek az életműben, még ma is sokkal kevésbé ismertek a közönség számára, mint a zsánerek, vagy szalonképek, illetve a vallásos kompozíciók. Ez utóbbiakhoz kapcsolódik például olyan meghökkenítő fénykép, mint

a mester maga a keresztfán. Az utóbbi időkben vált igazán ismertté, mint a Munkácsy Múzeum anyagának egyik legizgalmasabb darabja.

Justh Zsigmond 1888. január 6-i naplóbejegyzése: „Villásreggeli után Munkácsyéknaál. A mester igen melegen fogad, megmutatja új képeit. Néhány reneszánsz intérierur alakokkal, s egy igen csinos tájkép.” Épp e „csinos tájkép”-ek azok, amelyek még ma is nagyon hiányoznak a

Munkácsy-imázsból. Pedig milyen fontos feladat lenne azt kiemelni az életműből, ami a legizgalmasabb, ami igazolja, hogy Munkácsy kapcsolata a kortársakkal nagyon is létező volt. Erről még ma is keveset tud a közönség, holott a legértékesebb része az utolsó két és fél évtizednek.

Ami emellett született, az inkább a korszak által elvárt teljesítmény, és hogy a művész mennyire figyelt az elvárásokra, azt mind levelezéséből, mind az egykorú forrásokból tudhatjuk. Meg is tett mindent,

hogy ezeknek megfelelően, feljegyzései igazolják, mennyire foglalkoztatta ez, akár a témaválasztásában is.

Néhány fénykép felidéz bizonyos festmény-párhuzamokat: a colpachi kastély a tóval például az 1886-ban festett *Colpachi parkot*, az egyik legnagyobb sikerű késői tájképet. A barbizoni eredményeket némileg a szecesszió jegyeivel, a túlbujánzó növényzettel elegyítő képnek mintegy a keretén is folytatódik a kompozíció, a tekergető,

Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 2014

csaknem életre kelő indákon. Ez idő tájt Munkácsy kétségbeesetten kereste a megoldást egyre sokasodó alkotói problémáira. És a tájképekben találta meg – ismét.

A *Poros út II.* képnél az 1884-es évszám helyett tíz évvel korábbi szerepel a naptárban.¹ Ha valóban 1874 lett volna a kép keletkezésének ideje, az egy évvel korábbi *Majálissal*, Szinyei remekművével együtt a magyar impresszionizmus merész kezdetét jelentette volna. 1884-ben már másrt jelentett. A téma első verziójáról írta Pernecky Géza, „ez maga a heroikusan átértelmezett kozmosz”. Charles Sedelmeyer 1881-ben vásárolta meg a Poros út I-et Munkácsytól. 1914-ben még az ő tulajdonában volt a kép, 1921-ben bukkant fel először Magyarországon, az Ernst Múzeum egyik aukcióján. Vida Jenő gyűjteményébe került, és bár műgyűjteményét Németországba szállították, s ő maga Auschwitzban pusztult el, Munkácsy-képei, hála a Szépművészeti Múzeumba történő kölcsönzésnek, megmenekültek. A Munkácsy születésének századik évfordulója alkalmából rendezett tárlat 1944 februárjában nyílt meg, és a képek a német megszállás miatt a Szépművészeti Múzeumban maradtak, majd a múzeum anyagával együtt beládázták és az ostrom elől nyugatra menekítették őket. Kalandos

történetük nem egyedi a Munkácsy-életmű sorának vonatkozásában.

„A világ legnagyobb Munkácsy-gyűjteménye” feladatai közé a teljes Munkácsy-kép megmutatása is tartozhatna, aminek a nyomai megtalálhatók a kötetben. Bár az illusztrációs anyag változatos, gazdag, és legfőképpen a múzeumi gyűjteményre épül, a Munkácsy életmű legérdekesebb részéből, a tájképekből csak viszonylag keveset találunk benne. Pedig ezek azok, amelyek révén szembesülhetünk azzal a ténnyel, hogy tehetségét megérintették a korszak festészetének forradalmi változásai. Csak éppen nem nagyon tudhattak róla – sem a kortársak akkor, sőt, még a XXI. századi közönség sem igazán manapság. Pedig milyen jó lenne *ezzel* elbüszkélkedni...

A kötet maga szép; anyaga, formája, tervezése vonzó és színvonalas.² A szövegek és illusztrációk válogatása hatalmas szakmai munka (ezt igazából a szakemberek tudják felmérni, lévén csalóka a könnyedség, ahogy megjelennek), és sokat ad hozzá eddigi ismereteinkhez. Jóval több ez, mint egy naptár, és ezt sikere is jelzi. Ez a Munkácsy Múzeum önálló Munkácsy-kötete, ami igen jelentős teljesítmény, mint ahogy az is, hogy az említett szakmai korrektség és hozzáértés segíti a festő és életműve alaposabb megismerését.

¹ A *Poros út* című kép két változatának datálása nem problémamentes. Végvári Lajos a *Munkácsy Mihály élete és művei* című monográfiájában a festmény mindkét változatának elkészültét 1874-re teszi. A Magyar Nemzeti Galéria a kép első (Végvári Lajos szövegében második) változatának fotóját szintén ezzel az évszámmal közölte a *Munkácsy a nagyvilágban* című, 2005-ös katalógusában. Bár valóban felmerült annak lehetősége, hogy az egyik festmény később született, a műtörténész szakma nem tud egyértelműen állást foglalni a kérdésben. (A szerk.)

² A könyvet Nyisztor János tervezte.

Munkácsy Gyulán

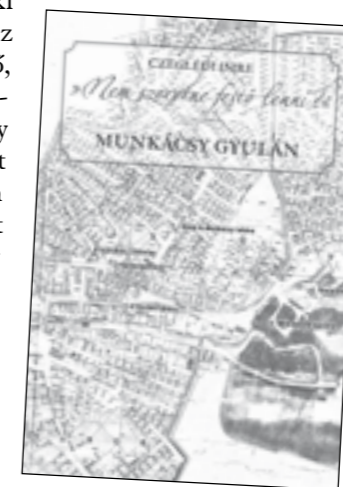
Czeplédi Imre: „Nem szeretne festő lenni?”

Munkácsy Mihály, a legnagyobb magyar festő születésnapját megünnepelni mindig öröm. Munkácsy kétségkívül zseni volt, ritka tehetséggel és szorgalommal megáldott ember, aki Magyarországról indulva Franciaországban bontakoztathatta ki képességeit. Hogy az ő nevéhez ragadt a „legnagyobb” jelző, ennek jogosságát életműve igazolja, mégis látnunk kell, hogy önmagában az életmű, a festett képek összessége ehhez nem lett volna elég. Ahogy nem volt elég Székely Bertalan, vagy Vaszary János esetében – hogy csak két olyan festő példáját említssem, akiből, ha nem itthon élnek és dolgoznak, hanem Munkácsyhoz hasonlóan bekapcsolódnak a nemzetközi műkereskedeleme által mozgatott művészeti életbe, ugyanúgy lehetett volna „legnagyobb”. Vagyis az ünnepen, az ünneprontás szándéka nélkül szálljunk egy kicsit magunkba is: Munkácsyból Magyarországon élve nem lett volna a „legnagyobb magyar festő”, hiányzott volna ehhez az inspiráló közeg, az igazi megbecsülés, a megélhetést biztosító vevőkör, és még sorolhatnánk. Az ünnepi alkalomra Czeplédi Imre, Gyula és környéke egyik legjobb ismerője, összefoglalta eddig megjelent publikációinak anyagából mindazt, ami Munkácsy gyulai jelenlétéhez köthető.

A karcsú kötet, amely elsősorban tisztelgés a város egyik nagy fia előtt (még akkor is nevezhető annak, ha nem ott született, és nem töltötte teljes gyermekkorát Gyulán), alkalmi kiadvány, amely nem tudta eldönteni, hogy inkább a tu-

dományosság vagy a népszerűsítés irányába menjen el. Mindkét lehetőségnek vannak előzményei Czeplédi Imre Munkácsyról írott könyveinek sorában. Így vitathatatlanul tudományos műnek, bár nem a művészettörténet, hanem a családtörténet tudományába tartozónak minősíthető a 2001-ben kiadott, majd 2007-ben megismételt *Munkácsy ősei és rokonsága*, de inkább a tudománynépszerűsítés ágához tartozik az 1963-as *Munkácsy Gyulán*, vagy az 1975-ös *Munkácsy Békéscsabán*. Természetesen itt sem a művészettörténet, hanem a helytörténeti tudomány népszerűsítésére gondolok. De va-

lamennyi ilyen kiadvány hozzájárul a művészi pálya jobb megismeréséhez, az olyan értékes adatok, mint a Munkácsy édesapjának születési adatait feltáró keresztlevél, fontos félreértések tisztázását segítik elő; egyes közzétett anekdoták segítséget nyújtanak a művész társadalmi kapcsolatainak megismeréséhez, hozzájárulhatnak egy-egy kép történetének feltárásához, provenienciájának leírásához. A családtörténet és a helytörténet, illetve a művészettörténet kölcsönösen szolgáltathatnak adatokat egymás-

Gyula Város Polgármesteri Hivatala, Gyula, 2014

Aki a küzdelmét nyilvánossá teszi, az egészségest is gyógyítja

Előszó a *Karkithemia* című monodrámához¹

Új *Morbus Hungaricus*, pedig lényege szerint más, a rák a világ betegsége, s csak így benne a miénk. Végső rendszerzavar, mert épp a rendszer szűnik meg benne és általa. Globálisan, lokálisan, elvontan és a személy testi valójában. Bár a rák sokszor néma, általa a káosz gyakran szólal meg a fájdalom nyelvén.

Egykor fájdalom és a végső határok érzékelése, megélése nélkül felnőtté válni férfinak nem lehetett. És nem vált gyógyítóvá sámánbetegség nélkül az az egykori őserőtelmségi sem, aki egy személyben volt média, színház, jogi intézmény, orvos és pap. Ahogy Lemminkeinent, a Kalevala kalandor hőstét, a varázskének tudóját is próbatételként éri el a végzet, az alvilágba vetik, de a sors elveszni nem hagyja. Édesanyja forrasztófűvel, gyógyírral kelti életre, nem engedi el. Jacques Brel a frankofon flamand, a hatvanas évek orfeumainak apokalipszisjártas táltosa is így énekel: ne menj el, „ne me quitte pas”, és őt hívja el Karkithemia. Még évekig rejtett előtte a ráktündér szándéka, már egy New York-i társulat meghívja őt a dalaiból formált haláltáncszvitbe, a nyugati polgár hamburgerrel és Coca-Colával elköltött utolsó vacsorájához, a mű címe: Jacques Brel él, jól van és Párizsban lakik. Amikor a New York-i zenészek, énekesek angolul éneklék dalait,

¹ A nő szerepét játssza: Kara Tünde. Kar: Galambos Hajnalka, Sente Éva, Csomós Lajos. Díszlet: Egyed Zoltán. Jelmez: Kiss Kata. Zenei munkatárs: Király Péter. Plakát és fotó: A-Team Reklámügynökség Kft., Nyáry Attila. Rendezte: Tege Antal. Ösbemutató: Békéscsabai Jókai Színház, 2015. április 13.

nak, kiegészítve az egyik vagy másik által rajzolt képet.

Munkácsy ifjúkori éveinek megismerése, az ehhez kapcsolódó, sokszor szándékos félremagyarázások tisztázása nagyon fontos. Ez Czeglédi Imre évek óta tartó kutatásainak egyik tiszteletreméltó célja. És ezt szolgálja a friss gyulai kiadvány is, még akkor is, ha valójában minden lényeges tartalmi közlendője korábbi publikációkból ismerhető volt.

A könyv anyaga három jelentős gondolati egység köré szerveződik. Az első azt a kérdést érinti, hogy volt-e köze Munkácsy családjának a bártfai Liebekhez? Ha lett volna, amint ezt a különböző Munkácsyról szóló cikkek állították, akkor Munkácsy igénybe vehetett volna egy ösztöndíjat tanulmányai elvégzéséhez. Mindaddig, amíg Czeglédi Imre elszánt munkával meg nem találta Munkácsy édesapjának keresztlevelét, úgy tűnt, hogy a festő egy jelentős támogatástól esett el. A keresztlevelél azonban egyértelműen bizonyítja, a két Lieb család nem állt rokonságban egymással. Én pedig azt tenném hozzá, hogy ha ez a rokonság fennállt volna, akkor a Munkácsy születése előtt alig hatvan évvel tett alapítványról a Lieb (Munkácsy) családnak biztosan tudomása lett volna. Hiszen, és ez Czeglédi Imre másik fontos állítása, mind a Liebek, mind a Reökök viszonylag jól szituált polgárok voltak, Munkácsy paraszti származásából egyetlen szó sem igaz. Külön kitér a szerző Reök István, az elárvult Munkácsyt gyermekkorában befogadó nagybácsi személyére, akit Munkácsy francia nyelvű emlékezéseinek fordítói szándékosan rossz fényben tüntettek fel. Reök István pesti ügyvéd volt, aki a forradalom után húzta meg magát Békéscsabán, majd Gyulán és Gerendáson. Művelt, széles látókörű ember volt, nem volt agglégény, szerette unokaöccsét, és a legjobb életpályát próbálta megtalálni számára. De, ismétlem, mindez ismert volt Czeglédi Imre korábbi könyveiből is. Itt kell megjegyeznem, hogy éppen ott, ahol a fi-

gyelmetlen kutatókat megfeddi, amiért elfogadták a Munkácsy-felmenőkre vonatkozó, eléggé meg nem alapozott állításokat, Czeglédi Imre szarvashibát vét: Munkácsy születési dátumát ugyanis 1844. május 20-ra teszi, miközben mindenki tudja, természetesen ő maga is, hogy Munkácsy február 20-án született. Ugyanitt korrigálnám, hogy Munkácsy pesti mentora nem Ligeti Károly, hanem Ligeti Antal festő volt.

A könyv harmadik állítása, hogy Gyula nélkül Munkácsy aligha vált volna festővé, egyszerre elfogadható és megkérdőjelezhető. Vitathatatlán tény, hogy Munkácsy Gyulára kerülése, betegsége, megszabadulása az asztalosságból, az, hogy éppen itt kezdett rajzolni és itt találkozott Szamosy Elekkel, vagyis valóban itt indult el a festővé válás útján, Czeglédi véleményét támasztja alá. Más kérdés, hogy ennek túlhangsúlyozása kifejezetten helytörténeti értékkel bír. Ugyanakkor nem tudható, hogy más körülmények között nem jutott volna-e el Munkácsy ugyanoda. Rendkívüli tehetsége, személyiségének sokoldalúsága, szorgalma, odaadása az éppen végzett művészi jellegű munka iránt esetleg más körülmények között is kitűnhetett volna.

A könyv második részében számos anekdotával találkozunk, olyan visszazemlékezésekkel, amelyeket átszíneznek az időközben a visszaemlékezésekkel tudomására jutott történetek, stb. Valamennyi ilyen jellegű forrást erős kritikával kell kezelni, egy-egy állításnak több irányból kell igazolódni ahhoz, hogy a művészettörténeti kutatás, amely elsősorban a művekkel, azok értelmezésével, egyetemes és magyar művészeti kontextusával foglalkozik, figyelembe vehesse azt, beépíthesse a művész pályájáról felrajzolt narratívába.

Mindazonáltal kellemes olvasást kívánok mindenkinek, különösen azon olvasóknak, akik Czeglédi Imre korábbi köteteit nem olvasták, így a könyvből megismert információk az újdonság erejével is hatnak rájuk.

és itt marad velünk ő is, hogy végül ne jöjjön vissza. Tünde dalait egy narkotizált, haláltáncba feledkezett ország slágerei kölcsönzik, Majka, Quimby, Kispál és a többiek sláger-noir-listájáról hallunk lélekvezető dalokat a túlvilágon transzparens zenedobozból, ezek a dalok valós helyzetünk áthallásai, áttörik móriás narkózisunk, színről színre hallunk, a felső regiszterek nem hagynak kétséget...

Kara Tünde beszédes név, segíti a tájékozódást, áttetszővé teszi és csillogóvá azt, ami túl van, mert átéljük a gravitációját, mert zuhanunk előre, elvesztett szereteteink történetébe. Mert készülődő Lemminkeinkenként mi varrjuk össze szüleink, nagyszüleink rák roncsolta, gránát, srapel tépte testét, valóságait. Kara, mert fekete és Tünde, mert mégis ragyog, átélte és áthalhat/áthaltat, de visszahoz, mert visszajön. Mert az igazi táltos, a *tündér* is idetartozik, mert égi módra földi, Máriás, ebben más, mint az angyal, aki odaát van otthon.

Lemminkeinen Kalevala megőrizte képe: a végtelen magánvalóságából kizökkent lélek testi létének végességére döbben. A sámánbetegség szimbolikus halál is, az én halála, és alig elviselhető szenvedés. A test színpadán az epilepszia paroxizmusa, a káosz tánca jeleníti meg és a segítő szellemek nélkül bele is pusztulhat a sámán. De a felépült gyógyító már nincs egyedül, számíthat a szellemvilágra, átjutott a határon. A testi lét végessége helyett a szellemi lét határtalanságára ébred, és otthonra lel a segítői között.

Gyógyíthat.

A szétépítő, a határbontó rák rokona Lemminkeinen, Osiris vagy a sámán testét szétszaggató erőknél, melyek a szellemet a végességgel és a végtelennel egyaránt szembesítik. De közben fordult a világ, Pohjola asszonyai visszavették és áldozattal fizetnek érte. Ma a sámánok mind többen újra asszonyok Szibériában, Koreában, Tibetben. És itt nálunk, Magyarországon is az orvosnők, akik, életük delén, délutánján, úgy 45 és 55 között jegyződnek el Karkithemiával, a korcsoport más asszonyaival szemben mutatva magasabb morbiditást, mortalitást. Áldozatuk kód, megfejtendő talány. A nő már a háborúban sem megkímélte fele az emberiségnek, az élet és a folytatás letéteményesét is a halál körébe vonták. A békében magasabb életkorral jutalmazott csoport, az élet adója és őrizője. Ha karkithemia a káosz tündére, akkor a helyéről elmozdított nő

dramaturgiáját is ő vigyázza. A nőben megtámadott világ magától bontja meg rendjét. A kizökkent idő, és a halál hódoltatja a nőt, ráveszi az abortuszra, G. I. Jane-nek fegyvert ad kezébe, s lám, ha orvos és az életért harcol, eljön érte előbb.

Karkithemia azonban nemcsak az alámérültek műzsája, a városépítés, a metasztatizáló civilizáció angyalaként veti oda a káosznak a leghatalmasabb asszonyt, Gaiát. Karkithemia rokon a meg nem hívott tündérrel, Karkithemia a dekonstruktív posztmodernitás nemtője.

Az angyaloknak, tündéreknek féldrágakövek segítenek üzenni, Karkithemia az emberrel kémiai dialógust folytat, akkor is, amikor a kizökkentett világot rákkeltő vegyületekkel tölteti meg, akkor is, amikor anarchista és a gazdaszerkeztet haláláig halhatatlan sejteket teremt, kivonva őket a kémiai fegyverkezés hatálya alól. A Karkithemiával felvett küzdelem nyelve is kémiai, akkor is az, ha a lelki erőforrásokat mozgósító pszichoonkológia kínál reményt, a sejtek számára le kell fordítani interleukinná, perforinná, granzimekké, a mélyben dolgozó sejtpusztító vegyületekké, akkor is, ha a kemoterápia fogalmazza újra az esélyeket. Karkithemia leckét ad, szembesít és emlékeztet, támad és visszavonul, megköt és felszabadít, beavat...

A rák is sámánbetegség annak, aki legyőzi, de a rákban eltestiesedett a szellemi küzdelem. Az ellenfél a káosz sejtépítészete, a dráma a test strukturális epilepsziájában nyilvánul meg. A rák így eltestiesedett korunk sámánbetegsége, aki legyőzi, gyógyítóvá válik. Példája is gyógyító, mert mások reménysége, mert rés a végzetben. Aki a küzdelmét nyilvánossá teszi, az egészségest is gyógyítja. A színre vitt küzdelem a néző beavatása, a sámán maga válik a néző segítő szellemévé, a történet a sámán útjává, aki magával viszi a határok felé, és segít azokon átlépni. Magával viszi a nézőtérrel az egészségest, a beteget és a beteget ápolót, a gyászolót és gyógyultat.

Magával viszi az orvost is. Aki jól ismeri a betegséget, de az embert a beteg mögött nem mindig, pedig az ember a betegség nagyobbik fele. Ez az alkattani állítás Németh László egyik első írásában olvasható. Kötelező érvényű, kikerülhetetlen, de van benne valami ijesztő ontológia. Amíg az orvosnak szánt figyelmeztetés, a lélek nyugodt. A betegség a beteg nélkül nem közelíthető meg, sőt valójában a betegség és az orvos között mindig ott áll a beteg, akkor is, ha elhallgat-

tatható, ha a kézbevett zárójelentéseket böngésző tekintet elkerülheti a pillantását. Így van ez a betegség történetével is, melyet a beteg történetével hajlamos felcserélni az orvos. Hajlandósága miatt ne marasztaljuk el, hiszen a bizonyíték alapú orvoslás ad szilárd támasztékot a bizonytalanságban döntésre kényszerülő gyógyítónak. Azaz a sokaság sorstanúsága előnyt élvez az egyedivel, a gyakran kiszámíthatatlannal szemben, aki és ami mint talány és titok jelenik meg orvosa előtt. Pőre sors, és rejtjeles talány, ezért kapaszkodik az orvos a kategóriák biztonságos korlátjába a mélységek fölött. Az alkattani maxima a nagyobb terhet mégis a betegre helyezi. A személy egyébként sem tudja kirekeszteni, külsődlegessé tenni a krónikus nyavalyát, mely gondként, korlátként rég beette magát gondolataiba, és mélyen azok alá, az álmokba, a kedélybe, a gesztusok közötti szünetekbe, magába a habitusba, a lét regisztereibe. Pedig de jó lenni elvinni a szervizbe, és otthagyni. De jó lenne a testet rábízni a szerelőre, otthagyni neki a kulcsot meg a papírokat. De jó lenne hinni a forgalmiba ütött pecsétben, vizlát két év múlva.

Mit mond a színész-sámán Karkithemia világos zöld, vakító fehér templomában, mikor a kémiai litániák rózsafüzér szemek helyett infúziós cseppekben peregnék alá: „Karkithemia ékszere, amit a véremlékben hordok. Kilenc deci, tizennyolc feles. Óránként három deci. Intravénásan. Platina. Nehézfém, sejtmeleg.”

Furcsa, hogy egy másik bölcsész, a másik oldalon, érintettként is ezért harcol. A rákbetegséget megszelídítő Susan Sontagról van szó, aki filológiai kényszerességgel vizsgálta meg az ügyét illető diskurzust, és arra jutott, hogy ne keverjük bele a beteget a sorsába. Ne essen szó rákra hajlamosító személyiségről, fejlődéslelektani csapdák-ról, ne hibáztassuk az áldozatot. Mégiscsak jobb a betegnek, ha magát el tudja választani a betegségtől, és testét olyan harci tereppé tudja alakítani, amelyet távolról szemlél, és engedi, hogy a bizonyíték alapú döntéseket hozó bizottságok által elrendelt hadműveletek átrendezzék azt, hogy aztán a katarzis, és az újrakezdés, az újjáépítés örömeivel építse újjá életét – az első visszaesésig, vagy az ismétlődő terápiás kudarcokig.

Sontag nincs egyedül, maga az onkopszichológia sem engedi a lassan félvszázados sejtéseket, felismeréseket, a C típusú, rákra hajlamosító személyiség mitológiáját érvényesíteni. Pedig

lassan az alap kutatásból származó mozaikokat, az epigenetikai kutatási eredményeket is be lehet illeszteni a nagy képbe. Egyetlen dologra kellene csak feleszmélni, hogy a mindig koraszülött ember számára az anya fél évig még mindig anyaméh, egyetlenegy lelki archimédeszi ponttal, az anya szembogarával, melyet a csecsemő nem veszíthet szem elől. Az anya arca Mandylyon, mert a csecsemő számára egész életében szeretetfeltétel, mert odaszentelt gyengéd áldozat. S mert ha ketjük szeretetgyűrűje megsérül és nem hiteles, a felnőtt élete is kiszolgáltatott Karkithemiának. Ez a C típusú sorsseb titka.

Ezért nem az angyal ügye a Karkithemiával való viszony, ezért fordul a Világ Királynőjéhez, a tündéreket is uraló Szűzanyához a bajban a beteg, azért törekszik kék köpenye alá. Ösztönösen is, talán még akkor is, ha angyal, mert a Szűzanya az angyalok Királynője is. Ezért siet a korfui tengerpartra Tünde, és ezért száll hajóra, vagy repülőgéppel az égre Jacques. Mert a test, legyen templom, hadszíntér vagy az örömök felégetett színpada, a földé... Mert a megroppant bizalom és ráhagyatkozás a testben, földies felünkben ámulást, fenyegetést, áldozatot és elleneséget egyszerre lát. Ami reflektálatlan azonosság, élet és magánvalóság volt, tárgyiasul, átadhatóvá és átengedhetővé válik.

Így sejtjük, a tárgyiasított és kezelhetővé tett sors fölött beteg és orvos közösen hozzák meg távolító döntésüket, minimalizálva a zavaró tényezőket, lekasztva mégiscsak vállfává minősített szenvedőről a kezelendő problémát. A lélek hátrébb lép a testtől és átengedi a rendelkezést, de hátrébb lép-e a rákangyal, tündér vagy műzsa, vagy mindez hármas egyszemélyben, vagy együtt távozik a beteggel a rendelől. Marad együtt a beteggel, akkor is, ha a betegség már rá van bízva az orvosra, szövettanászra, radiológusra, sebészre, a csapatra, test a hadtestre. A beteg pedig visszavonul és nagyon egyedül marad, élet szemben a léttel, a kíváncsi lét szemben a megtámadott étellel. A beteg, aki betegsége nagyobb része, betegségét rábízza a csapatra, a kifelé és lefelé nyitott része a szervizben, a felfelé és befelé nyitott rész pedig magában, otthon – szemben Karkithemiával.

Ha a rák nem lesz sámántapasztalat, nem a transzcendens felismerések felé sodró beavatási dráma, akkor is iskola. A magára maradt beteg otthon nem tudja, de felvették. Megkezdődik a

képzés. A talán legértékesebb tudás, a legmélyebb tapasztalat. Kollégium, létbennlakás, külön mentorral, a valóság többet nem az, ami volt. Az alaphelyzet apokaliptikus, minden szín, minden fény más. A diák visszakapja a lét elvesztett kérdéseit, a sámán fellép a színpadra, a kiugrott paptanár belép a káromkodásból állított katedrális gyülekezeti termébe, a vasárnapi iskola mindennapivá válik, a szenvedő szembekerül a testtel, egyszerre veszi vissza és adja át. A sokismeretlenes függvény helyes megoldása a kiszámíthatatlanság.

„Miért? Miért történt ez velem? Miért szállt belém a rák? Miért betegedtem meg újra? Azért, mert elkurvultam? Karkithemia sok partnere jár így. [...] Az ember elkurvul, mert gyógyultnak hiszi magát, holott csak tünetmentes. [...] Szigorú vonású istennő, nem tűr semmilyen erkölcsi lazaságot. Nyolc év után újra megjelent az életemben, a testemben. Úgy, ahogy szokott, csengetés nélkül, némán, váratlanul.”

Alapvető kategóriák változnak, tér, idő, szabadság, én és a többiek, jog és szolgálat, ünnep és hétköznap. A lét rituálissá válik, folyamatos

átmeneti rítussá, elhúzódó liminalitássá, és megszűnik az illúzió, amibe gyanútlanul beleszűletünk. A beteg nem tudja, de reflexívvé és reflektálttá vált léte visszaveszi a határtalant és az időtlent, miközben rettegi a véges távlatot. Mert a tanulmányok nem könnyűek, a zárthelyik szenvedéssel járnak, az alkalmi sikerekkel szemben pedig a kishitűség tesz gyanakvóvá. A békés erőt gyűjt a haraghoz, a sértetten rettegő a megbékülést tanulja. Az iskola bizonyítványában végül összeér a lefelé és kifelé nyitott, visszanyert élet és a befelé és felfelé megnyílt lét a személy keresztjévé zárulva, nyilván.

A *tündér* pedig eljön, hogy eljuttassa mindezt nekünk, mert olyan hosszú ideje nem tanulunk mindebből, mi, Karkithemia rossz tanulói.

Karkithemia titka közös a hajdani sámánok segítő szellemeivel, a megnyílt határok sztalkereként jelen lenni a kifelé és lefelé megnyíló létben, és a befelé és felfelé megnyitott életben. Jelen, ott lenni, a nézői tükroneuronokba égve is... Szólván az angyallal: „Ne me quitte pas... Quand on n'a que l'amour...”

PETHŐ SÁNDOR–ZELEI MIKLÓS ◀

Karkithemia

Zsákomban a rákom: 13 rekeszben

Szereplők:

A nő: Kara Tünde

A kar: Galambos Hajnalka, Szente Éva, Csomós Lajos

Az orvos hangja (kívülről): Király Péter

Díszlet: Egyed Zoltán

Jelmez: Kiss Kata

Zenei munkatárs: Király Péter

Videotechnika: Nagy Attila és Vámos Zoltán

Hang: Kohári Imre

Fény: Kovács Ákos és Komoróczy Gábor

Ügyelő: Gazdóf Dániel

Súgó: Roszik Ivett

Rendezőasszisztens: Kiss Kata

Plakát és fotó: A-Team Reklámügynökség Kft., Nyáry Attila

Rendezte: Tege Antal

Ősbemutató:

Békéscsabai Jókai Színház, 2015. április 13.

1. Találkozás a közönséggel

Játssza: *A nő*. Harminc lesz? Huszonöt múlt? Fiatal. Emiatt áll itt. Adenoid cysticus carcinoma: mirigyrák, az ifjúság jele. Fiatal nők betegsége, a huszonöt-harminc éves korosztálynál jelentkezik először. Szereplőknél a kemény és a lány szájpad határán nőtt a daganat, sokáig észrevétlenül. Hangeffektek, vetített képek.

A nő: – Kontrollra jöttek? Kezelésre? Először vannak itt. Ugye? Az újakat rögtön kiszúrja az ember. Elárulja őket a félelmük, ahogy kerülnek a

többiek pillantását. Mintha azt mondanák, hogy ők tévedésből kerültek ide.

Tükröbe néz, mintha a szájjpadlását vizsgálgatná.

– Persze, ide mindenki tévedésből kerül. Minden testi vagy lelki szabálytalanság legfeljebb tévedés lehet. Vagy kegyelmi állapot, amit azért hív be az életébe az ember, hogy valami olyasmit éljen át, aminek átélésére másképp nem volna képes. Vagy hiányozna a bátorsága! Ezt Karkithemia tanította meg nekem tíz tünetgazdag évben. Ismerik őt? Nem is mutatom be maguknak. Számomra ő a rák műzsája. A rákot a görögök karkosznak hívták. Azt, hogy adni, úgy mondták: tithémi. Karkithemia, az istennő, aki a rákot adja. Rákostó Karkithemia. Az ábrázolásokon olykor hiányzik az egyik melle. Karkithemia nem visel fegyvert. Se íj, se nyíl, se kard, se pajzs. Ő táncol. A flamenco tangó a kedvence.

Szaval.

Vészeli bájjal lejt műzsák közt Karkithemia, Éjszinü tánccal tud ihletet kelteni ő.

– Ezt egy régi görög költő írta. Azt javasolta az athéniaknak, hogy tizedik műzsaként iktassák Karkithemiát az istenek közé. Azért, hogy a testi fájdalomból születő művészetnek is legyen saját műzsája. Mi lett a költővel? Mi lett volna? Agyonverték. Azóta sincs a betegségnek műzsája. A betegség istenítésére soha sem túl nagy a kereslet. A tíz együtt töltött évben először gyűlöltem ezt a sötét, hallgatag nőt! Később megtanultam

Munkácsy Mihály: *Újoncok / Újoncozás* (1877; olaj, vászon; 127x195 cm; jelezve balra lent: Munkácsy M.; Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria; leltári szám: L.U. 64.3.; fotó: Mester Tibor)

tisztelni. Ha meggondoljuk, azonos a szakmánk: nyomorúságból kell örömet teremtenünk. Minden este ezt játsszuk el! Thália és Karkithemia nem véletlenül tesvérek. A színház a halál művésze. Összejövünk aznap este ötvenen? Százan, kétszázan?... Attól függ, mekkora a színház... Nem, nem a színház... csak a néző- és a játszótér. De az biztos, hogy ezek az emberek soha nem találkoznak többé. Ennyi a közös életidejük. Az aznapi alkotásodat iksz-számú ember látja, és soha többet senki. Azután már nemlétező dolog, amit teremtettél. Híre lehet, de azt úgy már senki soha többet nem fogja látni.

2. Karkithemia beüzent

– Megismernek? Nem? A frizurám tényleg nem a régi. Korábban volt egy kis problémám a hajammal. Itt tarkótájéon, de már elmúlt. Nyomtatlanul gyógyul, csak a hajminőség alig észrevehető megváltozása marad utána, és az a kis kellemetlenség, hogy az új hajviselet miatt nem mindig ismerik fel az embert. Foltos kopaszodás. Pedig egész biztosan láttak már. Színésznő vagyok. Rákos, jelenleg tünetmentes. Nem értik a különbséget? Nem baj, majd megértik. Adenoid cysticus carcinoma. Mirigyrák. Az ifjúság jele. Cseresznye-magnyi cucc a lány és a kemény szájpada határán. Olyan, mint egy kismadár agya, még a féltékék illesztése is kivehető, ha elég ügyesen vágják ki az emberből. Okkersárga kisállatagy fehér fogorvosi vesetálon szervírozva. Amikor az orvos formalinba tette, háromszögletű darabokra esett szét. Vajon ilyenkor szaporodik, vagy a gazdatestből kiemelve éppen meghal? Meghal-e egyáltalán?

– Itt, a pincevaróban mindig csend van. Infernális, ahogy leszáll az ember a poklokba. Mindig apu jött velem. A családból mindig mindenki ijedtebb nálad. Te vagy az első védfal. Te már megemészted, mire elmondod a többieknek, és amit látsz az arcon, az valószínűleg rajta volt a tiéden is, amikor először hallottad. Sárga falak, neon, amitől még sárgább lesz a pincében varakozók arca. Az újak zavara és a régi udvarias hallgatása. Összeolvad. Még a sugár is némán teszi a dolgát. Nem röhej, hogy itt csak a színész beszél? Persze... Tháliából múzsa lett... Beszél-nie kell, beszélni, beszélni...

– Itt kezdődik 2001 nyarán. Délelőtt van. Kivételesen ráérek. Bámulok ki az ablakon, el a

bihari hegyekig, amikor egyszerre nagyon gyengének érzem magam. Lefekszem, megmérem a lázamat, majdnem harmincnolc. Egy óra múlva fölment egy fokot. Két óra múlva már mozdulni is alig bírok. A telefonomat még tudom használni, mert még tudok beszélni, és fölhívom az egyik haveromat, hogy nem tudna-e értem jönni, elvinni orvoshoz. Volt a színháznak egy nagyon jó gégeész orvosnője... Benéz a számba és azt mondja, minden rendben van a nátháddal, de mi ez itt a szájpadalesod?! Mert? Azt mondanám, tályog. Közel van a fogaidhoz, de vándorol. Másnap rögtön menjek a szájszészetre, és ajánlott egy orvost. Na, mindegy. A szájszész röntgent csinál és azt mondja, jó, ez biztos tályog! És ambulánsan kivágja. Fekszel egy fogorvosi székben, balról behajol az orvos, jobbról behajol az aszisztens, vág az orvos. Egy nagyobb cseresznye nagyságú valami lepuffan a nyelvedre, és mind a ketten egyszerre mondják, jézusmária! Ekkor nagyon megijedsz. De mivel beszélni nem tudsz...

Nevet, mosolyog.

– És akkor azt mondták, hú, ezt el kell küldeni tenyésztésre. De még gyorsan nekiáll és kitisztítja, amennyire tudja. Körbe se vágta úgy, ahogy az daganatnál szabályszerű... Hiszen biztos csak egy tályog. A tudás csapdájából a tudatlanság szabadul ki. Aki a tályogot nagyon megtanulta, mindenhol tályogot lát. Semmelweis is csak annyit mondott, mossatok kezet. A levegőnél nehezebb tárgy nem repülhet, szállt az akadémiai csúcsokra a brit királyi főtudós kinyilatkoztatása... Néhány pillanattal az első repülőgépek startja előtt. Én... Én pedig ezek után elrepültem, jó messzire az élménytől. Egy hét múlva telefon a szájszésznek.

– Megvan-e az eredmény?

– Be tudna-e jönni?

– Ez már ilyenkor gyanús. Hogy nem azt mondja...

– ...ó, negatív, minden rendben, köszönöm, csókolom.

– Hanem.

– Be tudna-e jönni?

– Mert?

– Mert. Kéne beszéljünk.

– Mert?

– Ezt telefonban nem.

– Háromszáz kilométerről telefonálok. Nem

valószínű, hogy ma eljutok Csabára. Mondja! Ki bírom. Most már sejtem.

– Hát igen, nem jóindulatú.

– Jó, visszamegyek. És akkor a rendelésen majd...

– ...megbeszéljük.

– Karkithemia beüzent.

3. Digi, dugi, daganat

– Az orvosok sem tudják, hogy mitől alakul ki ez a betegség. Fogalmuk nincs. Kezelni tudják. Meghosszabbítani az életet. Sokat gondolkodtam azon, hogy miért a szájüreg? Épp egy színésznél... Talán tele vagyok kimondatlan dolgokkal. Lehet, hogy családi örökség. Úgy veszedkedni, hogy soha egy hangos szó nem esik. Ez talán még rosszabb, mint egy jó üvöltözés. Tehát ez a „mondd meg apádnak, hogy”... Amikor...

Nevet. Eljáttsza a jelenetet.

– Amikor két méterre állnak egymástól. És egy csomó mindenről nem beszélek. Most már próbálok ellene dolgozni. Lehet, hogy a színészet nálam fedőfoglalkozás? Hogy hivatalból minél többet beszélhessek? Nem mindig volt így. Kamaszkoromban rajzoltam. Kirajzoltam magamból a lelki dolgokat. Így beszélgettem másokkal és magammal. Hallgatva. Aztán beszélni kezdtem. A mások gondolatait mondom. Átvette a hatalmat a színészet. Lehet, hogy van még egy csomó bennem rekedt mondat, kérdések, kiáltások. És belőlem egyszerűen így jött ki, daganat-tá változott bennem minden, amit nem tudtam kimondani, feldolgozni, eljátszani. Digi, dugi, daganat... Színésznek lenni és betegnek lenni, vagy fordítva, betegnek lenni és színésznek lenni, ugyanaz a foglalkozás. Mindketten a testükkel dolgoznak. Miért éppen a szájszervben van a betegség? Ami egy színésztönkreteasz. Valakinek, valaki másnak a lelkéből, a tudatából, egy szerepnek a lelkéből, tudatából átjön a rontás, a rossz? És lehet, hogy én ezeket formáltam gombócokká. És ezek jöttek ki rajtam. A végén az derül ki, az ember annyira bonyolult gépezet, hogy szinte a legjobb lett volna létre se hozni.

– A daganat intelligens. Rendkívül intelligens. És azt csinálja, hogy már nem a bőrfelülethez közel jön ki, hanem elbújik. Olyan területekre, ahol sokkal nehezebb megtalálni. Digi, dugi,

daganat, fedezékbe, a csontok mögé... A madár is olyan helyre rakja a fészket, ahol biztonságban van. Tanulni, tanulni, tanulni! És a daganat tanul. Különleges intelligencia. Természetes, mert bennünk születik. Mi teremtjük.

Nevet, de most halkán.

– Gazdatestben lakik. Tehát az, ami kiváltja, az emberben van, benne kell, hogy legyen. Egy létező valami, ami növekszik. És egyszerűen elveszi a te saját életeredet. Kiszorít belőle. Mintha egy élőlényt nevelgetnél magadban. De hogyan jut be és miért?! Azt az orvostudomány sem tudja. Bioalma!

Beleharap.

– Az maga volt az éden, amikor Évának csak egy almába kellett beleharapnia.

Bezúdul egy kamion alma.

– Tessék parancsolni! Harapjanak! Tudjanak! Fogyasszanak! Kárhozzanak! Belém harapott a tudás. A tudatlanság?

Hohó! nagyon sok van még, mit te nem tudsz, S nem is fogsz tudni.¹

– Amikor a Tragédiát rendeztük, az osztály lánytagjai játszották felváltva Lucifert. És igazán vágytam, hogy szinte bármit mondhassak helyettük.

4. Karkithemia beköltözik

Fekszem a nyolcadikon, a kis apartmanomban a színészházban, 2001-ben, nyáron. Nem hallom, hogy zúgna a lift, hogy csapódna az ajtaja, csönd van. Karkithemia egyszer sem csönget. Azonnal bent van. Otthonosan... Szétnéz, fölmer, leltárba vesz. Mint egy végrehajtó. Én nem adom. Ő viszi. Testfogyatkozás. Létfogyatkozás. Egyik sem tervezhető. Váratlanul, ősi módon érkezik, nem készülhetsz föl rájuk. A megbetegedésem előtti valamelyik évben bámultuk meg a napfogyatkozást. Én a Balatonon voltam. Nyaraltunk, buliztunk, vásároltuk a különleges szemüvegeket. Előre tudtuk, melyik percben mi történik. Karkithemia

¹ Madách Imre: *Az ember tragédiája. Második szín.*

érkezésében azonban ott van az ősi tudatlanság. A létfogyatkozás ellen nincs különleges napszemüvegünk. Semmilyen eszközünk sincs. Ott állunk a sötétben ijedten, felvételin a halál házi színpadán. Tizenöt vers, öt monológ, öt dal.

Kisterpeszbe áll, hasára teszi a jobb tenyerét, szép lassan, szabályosan kifújja a levegőt.

– Kvarcból készült kőkapui kapukő, kapukőben laputó, laputóból lapu nő, lapus lesz a kvarcból készült kőkapui kapukő. De nem kellett sokat gyakorolnom. Mindig szépen, tisztán képeztem a hangokat. Fizikai állapotfelmérés is volt, kötélmászás, milyen a hallásod? Van-e gerincferdülésed? Majdnem hetvenen jelentkezünk, s ebből felvettek tizenötöt. Aztán végül is, amikor végeztünk, már csak nyolcan maradtunk. Négy fiú, négy lány. Színészosztályoknál szerintem ritkaság, hogy az ivararány ennyire jó, általában több a lány. Ehhez képest a világirodalom minden jó szerepe férfi. Milyen szerencse, hogy az adenoid cysticus carcinoma jellegzetesen a fiatal nők szerepe!

– Rákényszerít arra, hogy önmagamról gondolkozzam, hogy a saját szavaimmal szólaljak meg és beszéljek saját magamról. Pokolian fájdalmas.

Füzetet emel maga elé, verzál kézírás, kivetítőn is látjuk.

5. Elment a kemóba

JÓ REGGELT!

NEM TUDOK BESZÉLNI. RADIO-CHEMOTERÁPIÁN ESEK ÁT, A FŐORVOSNŐ PÉNTEKEN BE SZERETETT VOLNA FEKTETNI, DE ÉN SAJNOS MÁR MOST NAGYON GYENGE VAGYOK. NEM TUDOK ENNI, CSAK NÉMI TÁPSZERT, ÉS A SUGARAZOTT SZÁJÜREGEM IS NAGYON FÁJ. CONTRAMAL CSEPPEL CSIL-LAPÍTOM A FÁJDALMAT. A HALLÁSOM SEM TÖKÉLETES, OLYAN, MINTHA EGY BEFÓTTESÜVEGBE LENNÉK ZÁRVA. KÉREM SZÉPEN, SEGÍTSENEK!

– Ez 2011. január 3-án, hétfőn, az új esztendő első munkanapján történt az onkológia kapujá-

ban. Tíz év telt el Karkithemia első jelentkezése óta. Már rendszeresen kaptam beszédtechnika-órákat tőle is.

– Öt nappal később következett az első kemoterápiás kezelés. Előző nap a sugár indult. Két Gray per alkalom, harmincháromszor egymás után. Összesen hatvanhat Gray. Sok. De nem annyira. Volt, akit napi négy egységgel lőttek. Na, ő meg is halt. Emellett heti egyszer jött a biológiai terápia. Erbitux. Különös szer: van egy saját kis antennája, ezzel kapcsolódik a daganatos sejtekhez. És pontosan a megfelelő méreganyagot tartalmazza, amely a daganatsejtet megöli, de az egészségeseket nem rombolja. A köröm viszont begyullad tőle. Olyan gennyes lesz, hogy bőrgyógyásznak kell kioperálnia.

Manikűrkészletet vesz elő, szépítgeti a körmeit.

– Már rendben van mindegyik. Gyönyörűek a körmeim! Bezzeg a sugár! Karkithemia gyógyító sugara... A fejsugarazáshoz maszkot csinálnak. Úgy, mint a színházban. Csak Thália ügyetlen. Szem becsuk, száj becsuk, szívószál az orrban, hogy szelelj. A maszkmester gipszet pakol az arcra, irtó kellemetlen, szilárdul, melegszik a gipsz, vakaróznál, nyomasztó bezártságérzet. Karkithemia?! Gyorsan dolgozik. Műanyag lapot húznak ki egy gépből, ráigazítják az arcodra, azonnal megszilárdul, és ezt viszed magaddal minden kezelésre. A végén babonából el kell égetni, hogy soha többé ne legyen rá szükség. Én az enyémet megtartottam. Ez az.

Előveszi a maszkot, nézegeti, felteszi, igazgatja.

– Karkithemia maszkja. Ebben játszom a sugárkezelést egy asztalon fekve. A kellék egy többcsuklós karon egy téglatest, abból jön a sugár. Forgatják körülöttem, attól függően, hogy hova kell lőni. Bent vagyok egy teremben ezzel a robottal, fekszem az asztalon, a hálás gumi-fejjel az arcomon. Rácsavaroznak az asztalra, hogy biztosan helyén legyen a fejem. A hálón ikszekkel bejelölik, ahova lőni kell. A homlokomnál, kétoldalt a járomcsontnál és az orromnál volt célkereszt. Előtte ezt megtervezik számítógéppel és CT-vel. Fizikusok dolgoznak rajta, hogy mekkora legyen a dózis és pontosan hova menjen. Majd egy miatyánknyi idő, és vége a jelenetnek.

– Azt mondják, a sugárkezelés nem fáj. De amikor a harmincharmadik kezelést kapom, akkor érzem, hogy valami történik ott a fejemben. A napi sugárdózis hatványozódik. A végére már érzem a dózisoskat, amelyek bennem gyűlnek. Az egésztest együtt. Égeti a nyálkahártyát, az ínyt... És akkor még a fogak! Én a fogaimmal eszem, a sugár meg a fogaimat eszi. Kizabálja belőlük a fluort. Minden kezelés előtt Elmex zselével kell bekenni őket, és az ínyemet is. Ami a harmincadik sugarazás környékén már pokoli fájdalommal jár. Mar, mint állat, de meg kell csinálni, hogyha szeretnék még fogakat!

– Az élet azonban nem azért van, hogy ilyen borzalmakat átéljünk. A borzalombefektetés nem térül meg, nem tudják meggyógyítani a betegséget, csak meghosszabbítani az életet. Esetleg. Az életminőség javítása a cél. A francba, istennő, hogy cseng a fülem! Nagyon jól tudják a sugárról, hogy huszonöt-harminc év múlva nagy valószínűséggel recidivát okoz. Újraképződik a daganat. És sugár nélkül mennyi idő maradna? Ezért van mégis értelme a sugárnak.

– Meg a zene miatt. Karkithemia hangszere az agycsengő. Egyfolytában cseng a fülem. Van, aki állítja, hogy ez a kemoterápia mellékhatása. De mivel én azt a frekvenciát hallok, amelyen a sugár dolgozik, ahhoz tudom kötni. A szakirodalomban, latin szótárral a kezemben, azt olvastam, hogy egy idő után az agy átveszi a fülcsengést. Karkithemia tehermentesíti a füleimet, és az agyamban zajong.

Nevet, fütyül, az agycsengést utánozza.

– Elhúznál végre, Karkithemia? Tizenketten ülünk itt a kezelőben. Menj most már valaki máshoz!

A kemoterápiás kezelő képe. A betegek nagy székekben ülnek, csöpög beléjük az infúzió. Tévét néznek, magukba néznek.

– Karkithemia ékszere, amit a véreben hordok. Kilenc deci, tizennyolc feles. Óráként három deci. Intravénásan. Platina. Nehézfém, sejtmeleg. Nagyon kényelmes kezelőszékben kell ülni, állíthatod a dőlésszögét, elücsörögsz és közben csöpögtetik beléd. Ott ül tíz-tizenkét-tizenhárom hozzád hasonló ember, mind-egyikre rákötve az infúzió, ki hamarabb végez,

ki később. Nekem egy óra alatt három deci csöpög le. Közben nézhetem a tévét, rohangál két asszisztens, mindenkinek ki-bekötik. Általában nincs csengőd, hanem a nevüket kiáltod, jönnek, átkötik... Ezeknél a szereknél fontos, hogy milyen tempóban csöpögnek le. Bizonyos szereket nem szabad nagyon gyorsan. Általában nem is szokták nagyon gyorsan csöpögtetni, a hányinger miatt például. Van, amikor az ember befárad, elálmosodik. Én például ezt éreztem. De ha túl gyors a tempó, megtörténhet, hogy hányasz is. Kemó közben nem nagyon szokott előfordulni hányás. Azt mindig kérik, úgy menj kemóba, hogy mindenképpen egyél előtte.

Énekel.

Elment, Julcsa, elment a kemóba.

Megáll, újrakezdi.

Elment, Julcsa, elment a kemóba.

Próbálgatja. És majdnem bealszik a dalba, hiszen álmos.

Julcsa, Julcsa, kemóba, kemóba.²

– Népbetegséghez népdal. Hányingerrel, ami sokkal hamarabb elér, ha előtte nem ettél semmit. Nekem a legerősebb hányáscsillapítót kellett bevennem. Tizenkét órán keresztül ható gyógyszer, nekem nem volt elég magában, hanem egy gyengébbel kellett kiegészítenem. Abból többet is be lehetett venni egy nap, és az meg az épp aktuális hányingert húzza visszafelé. De kezelés közben általában nem hányasz. Utána! Olyan fél nap múlva. Reggel már úgy ébredsz, hogy rögtön mész. És vérszesen fogyni kezdtem. Ötvenhat kilóról negyvenhatra.

6. Miért?

– Miért? Miért történt ez velem? Miért szállt belém a rák? Miért betegedtem meg újra? Azért, mert elkurvultam? Karkithemia sok partnere jár

² *Magyar népdalok I.* Második, bővített kiadás. Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula, válogatta és szerkesztette Katona Imre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest [1975]. A *Fonódalok* című fejezet 6. számú dalából, 166. p.

így. Már csak száz kuncsaft, már csak tíz... és abahagyom, és jöhet a megérdemelt polgári jólét... Család, férj, gyerekek... Az első évben még két kontroll, aztán egy, a harmadik évben már el se mentem. Mert majd a jövő héten, a jövő hónapban, majd jövőre... Miért menjek? Nincs semmi baj, hiszen, ha lenne, azt biztosan érezném. Én meggyógyultam. Az orvosom is azt mondta, hogy én vagyok az ő makkegészséges betege. Az ember elkurvul, mert gyógyultnak hiszi magát, holott csak tünetmentes. Az utcanő ritkán jut tíz kuncsaftnyi távolságnál közelebb a megálmódott élethez. Karkithemia táncosaként viszont minden elmulasztott vizsgálattal közelebb kerülünk hozzá. Elmulasztom a vizsgálatot? Tehát jól vagyok. Valójában pedig mulasztástól mulasztásig romlik az állapotom. Mire felfedezzük, már majdnem késő. Szigorú vonású istennő, nem tűr semmilyen erkölcsi lazaságot. Nyolc év után újra megjelent az életemben, a testemben. Úgy, ahogy szokott, csengetés nélkül, némán, váratlanul. Második eljövételét az orvosok recidivának hívják. Én pedig, hisz a díva mégiscsak én vagyok, a daganat kiújulásának.

– A kiújulás hosszú folyamat. 2008-at kihagytam, 2009-ben már volt valami furcsa. A 2010-es MRI pedig már azt mutatta, hogy valami növekszik ott belül, már nemcsak a szájpadrólson, hanem az orrsövény környékén is. Kiújulás. A megoldás? Nem műtét, mert az nagyon nagy irtást végezne a szájszervben. Onnantól kezdve nem tudnám a munkámat ellátni. Ezért döntöttünk úgy, hogy egy időben történjen a kemoterápia és a sugárkezelés... A kemó sugárérzékeny tesz. Asugár sokkal erőteljesebben tud irtani azon a helyen, ahol kell. Ezt hívják radiokemoterápiának. De a káros mellékhatások is erősebben érvényesülnek.

– Az első kemó után a doktornő azt mondta...
– ...én most befektetném magát.
– Nem! Én ezt lábon fogom végigcsinálni.
– Nem javaslom.
– De engem nem kell befektetni sehova.
– Ne hősködjön fölöslegesen. De végül is... Maga érzi.

– Igen, ki fogom bírni a második kemót.
– Jó, de jönnek az ünnepek, el fogok menni szabadságra és nem leszek itt, hogy felvegyem. Most kellene megcsinálni a felvételét. Két napon belül. Ha lehet, ma.

– Nem. Ki fogom bírni.

– Nem bírta ki.

– Már a szilvesztert is úgy csináltam végig, hogy nekem már vizet innom is nehéz volt. A sima víz is csípett. Hogy belém kerüljön valami étel? Az teljesen reménytelen volt. Szilveszterkor már a Himnuszt is csak ülve tudtam meghallgatni. És január első munkanapján megjelentem a kórház kapujában, kezemben a fűzet.

JÓ REGGELT!

NEM TUDOK BESZÉLNI.

7. Eltáv

– És ahogy ott álltam, lejátszódott bennem 2001 nyara. Azon a nyáron voltam életemben először saját pénzből, saját szervezésben görög tengerpartos nyaraláson. Saját pénz, saját betegség. Nagy vagyok. Egyedül voltam otthon. Dőlt volna be a fény a színház nyolcadik emeleti ablakán. De nem dőlt, mert behúztam a függönyöket. Még a hegyeket sem akartam látni. Teleengedtem vízzel a fürdőkádát, beleültem és megkínóztam magam. Akkor még nem értettem, hogy Karkithemia először dühvel támad. Nem tudtam, de jól játszottam el önmagamnak.

– Mért pont én? Ha az úgynevezett rizikófaktorokat nézem... Akkor én nyertem, és semmi keresnivalója itt.

– Dohányzott?...

– Hogyne... a színpadon, ha a szerep azt diktálta.

– Ivott?

– Persze, a középiskolás házibulikon vörösbort kólával. Még húst sem eszem rendszeresen.

– A mozgás!...

– Ebben a szakmában, kedves múzsa, nem lehet ellustulni. Ezt te is tudod, majdnem szakmabeli vagy. Szóval én... Én mindent megtettem... Vagy sokat, sokkal többet, mint mások, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy a világon vagy. Takarodj innen, te sötéttáncú alvilági balettpatkány! Vedd már észre, hogy még csak huszonöt éves vagyok! Júliányi színésznő. Hol van még Nóra? És Bernarda Alba? Áse anyó? Mindezt el akarod venni tőlem? Nem ment el. Ott állt a nappali és a fürdőszoba közötti ajtóban, háttal a behúzott függönyöknek, áttetszően, mint valami hülye, tanulhatatlan szövegű antik tragédiából idevetített

hologram. Fehér ruhában, szalagokkal a hajában. A görögök szalagokkal ékesítve, fehérben temették el a halottaikat. Fehér volt, de valahogy mégis sötétén sugárzott. A kezében valami különös, csendes hangszer volt. Soha nem láttam még ilyet, de úgy éreztem, jobb, ha nem tudom meg, hogy mire való. Akkor még nem is tudtam. Alábuktam a vízben, lehet, hogy csak egy másodpercre, talán sokkal többre, nem tudom, az is lehet, hogy egy kicsit még most is ott vagyok... Vannak ilyen pillanatok. Az első lélegzetvétel már tiszta emlék. A hajam, a hosszú hajam az arcomba tapadt, a szempilláimat szinte lenyomta, ahogy visszaneztem rá. Mint a gyerekmedencében vízicsatázó, arcul öntött kisgyerek, gondoltam, és hiszik vagy sem, úgy emlékszem, elvigyorodtam. Jól van, öreglány! Halálbébi! Ha te nem mész, megyek én! Ha akarsz, gyere utánam! Hová? Korfura! Odüsszeuszt onnan küldték haza a jámbor phaiákok. Neked úgyszólván hazai pálya, én meg jól akarom érezni magam azzal, akit szeretek. Lehet, hogy utoljára, de az biztos, hogy először a veled történt megismerkedésünk óta. Korfu... Kérkúra... A tengerből kiemelkedő, két, női mell formájú hegy... Na, akkor rajta!... Mi nők, ketten... A férfi ne zavarjon, nem hozzád, hanem hozzám tartozik. Karkithemia nem jött velünk. Elengedett arra a hétre Korfu szigetére. Itthon várt.

Bikíniben fekszik a tengerparton.

– 2001 szeptembere. New Yorkban még füstölnek a World Trade Center romjai, mikor mi már a világ legidillikusabb helyén nyaralunk. Tenger, Sissy kastély, szerelmesek öble. Ha párosan ússzuk át, örökre szerelmesek leszünk egymásba. Így lesz? Mit gondolsz? Szeretnéd? Jó lenne?... Ha végignézned?

Kipakolja a hátizsákjából a nyári holmikat, felöltözik.

8. A rendszerben

– A professzor betegeként kerültem a rendszerbe. Úgy bántak velem, mint a hímestojással. Így is lehet ismertséget szerezni, nemcsak a világot jelentő deszkákon. Jó napot, professzor úr! Jó estét, főorvos úr! Hogy van, Tímea nővérke? Tíz kezelés alatt törzstaggyá váltam. Az első suga-

razás, a 2001-es nem hatott meg igazából. Lágy sugár, érezni is alig lehetett. Egy kicsit mintha szárazabb lett volna a nyálkahártyám, megfázásos, köhögéses tüneteim voltak... Egy tubust kellett a számba venni és pontosan oda irányítani, ahol a szájszészeti műtét, vagyis a daganat volt. De alig látszott már a helye! Ezért aztán rám hagytak, hogy szerintem hol van.

– Úgy jártam be, mint valami wellnessbe. Elfogadtak még a haladós orvosok is: nekik mindig tennivalójuk van, mindig sietnek, mindig várják őket, beteg, infúzió, végstádium... Soha nem mondanak többet, mint amennyit kérdeznek tőlük. Vagy még annyit sem. A beszélgetős orvosok kifejezetten megkedveltek. Ők szívesen megosztanak mindent, jobban ráérnek, felkészítenek a következő fordulókra. A kiszolgáló személyzet a legtüneményesebb... Betegszállítók, takarítók, a sugárterápiás kezelő kemény csávói. Nagyon nehéz nekik. Mert nagyon sokan vagyunk... Ők pedig látják a folyamatos leépülést... Soha rossz szót nem hallottam, sem az orvosoktól, sem az ápolóktól. Tették a dolgukat. Tolták fel a hegyre az újra és újra leguruló sziklát, mint az a másik görög, a titán.

– Ekkor találkozom a kockákkal. Ülünk a váróban, fejükön kocka alakú fémkeret, amit csavarokkal rögzítenek a koponyához. Azt a célt szolgálja, hogy a sugarazó gépben pontosan a fejben lévő daganatra tudjanak lőni. Jön az üzlet-asszony szürke kiskosztümjében, az aktatáskájával, és egy ilyen hihetetlen kerettel a fején leül szemben. Talán milliós tárgyalásról érkezett, vagy oda siet... Akkor nem röhögsz.

Nevet, hangosan, teli tüdőből, telítetten. Nagyon szép a nevetése.

– Később már, amikor elmeséled és látod magad előtt ezt a képet, akkor azt mondd, igen, ebben van némi humor. Fekete humor. Mindazt, ami történt velem, még mindig megpróbálom az agyam hátsó polcára tolni. Azt gondolom, azt is érzem, hogy az életem ugyanolyan, mint a betegség előtt. Néha azért vannak hülye, morbid megjegyzéseim. Ezek segítenek felidézni a betegség előtti állapotom. A fekete humor segítség a túléléshez. Röhejes az egész helyzet. De akkor, ott, amikor az első sokkot megkapod, nem röhögsz. Ott mindenki természetes, és mindenki teljesen hétköznapian röhejes.

– Ahogy kijöttem az onkológiáról, s elindultam lefelé, fölfedeztem a rákbizniszt. OncoButik. Valami ilyesmi volt kiírva rá. A használt dolgok számára nyilván létezik: onco turi-turi. De ma már inkább, hisz népbetegség: oncopláza. Egy kicsit lejjebb haladva: parókaüzlet.

– Ez mindig így ment. Üzlet a halállal. 1990 táján a temetkezési vállalkozók beköltöztek a kórházakba. A belgyógyászatban a főszűz szobája mellett a Requiem Kft. irodája. Piacgazdaság! Külön jogszabállyal lehetett őket kiseprűzni.

– Az ötvenes évek Békés megyei falvai. Népbolt, vasbolt, szegénység. Papírbolt is, persze. Benne kék papír a füzeteknek, tollszár, tollhegy, tőtőtoll. Vignetta piros szegéllyel. De legszebb kirakata a koporsósnak van. Kék színű, kis koporsó a kislányoknak, rózsaszín kis koporsó a kislányoknak. Búzaszemmel hintett, nagy fekete koporsók a gazdáknak. De gazdák nem voltak már. Fodrok, csipkék, hatalmas gyertyatartók, girlandok, zászlók. A kéményen hatalmas gólyafészek ült. A gólyát a koporsós kilötte, mert az udvaráról hordta a kiscsibét. Az ásó, kapa a vasbolt kirakatában volt. A nagyharang a toronyból nézte mindet.

Távoli harangzúgás.

9. A pép

– A 2001-es könnyűsugár és a 2010-es recidiva között 2006 májusában, azután októberében megoperáltak. Már 2001-ben megjósolták a panorámaröntgen alapján, hogy a következő években az arcüregembe majd be akar nőni a bölcsességfogam. Emiatt kerültem 2006 májusában újra a Kékgolyóba. A műtét sajnos nem csak fogkivétellel járt, hanem komoly, úgynevezett lebenyfelhúzásos operációt kellett alkalmazni, mivel féltő volt, hogy a 2001-ben sugározott terület nem forr össze. Így azt teljesen ki kellett vágni. Az operáló orvosom segítséget is hívott egy másik kórházból, egy olyan sebészt, aki a lebenyfelhúzás nagymestere. Ennél a műtétnél fenyegetett először az, hogy utána nem fogok tudni rendesen beszélni.

– Ekkor helyezték be az orrszondát, még altatásban. Karkithemia kiváló szakács és kitűnő pedagógus. A világ összes Michelin csillagát és pedagógus nagykeresztjét megérdemelné. Megtanít rá, hogy mindent megegyünk, amit egész-

ségesen undorodva köpnénk ki. És hozzá kicsoda szervírozásban! Szondán keresztül, amit az orrodól vezetnek a gyomrodba. Jobb, mint a pálcika. Az orrszonda a betegség csapatépítő eszköze. Áttetsző, mellközépig érő gumicső, dugóval a végén. Általa megbecsült tagjává válhatsz az onkológián honos ormányosok társaságának. Életkép Karkithemia albumából: fiatal lány a kórház parkjában, melankolikus csüngő, hosszú gumiormánnyal, amit gézszalaggal rögzítenek, hogy ne lifegjen az orra előtt. Ha valaki ijedten vagy szánakozva pillant rá, odamegy hozzá és udvariasan megkérdezi, hogy segíthet-e valamiben. Alig érteni a beszédét, Karkithemia tanítványa. De játszik, ott a parkban is. Ez a mestersége. Az orrszondát felhelyezhetik altatás-kor, éber állapotban is, aki elég ügyes, maga is boldogulhat vele. A lényeg, hogy gyorsan túl kell esni rajta, mert miközben az orrlyukon keresztül egy idegen tárgy igyekszik elérni a gyomrot, könnyen elhányja magát az ember. Ha elfogadnak egy tanácsot, kérjék meg az orvost, hogy ne oldja a feszültséget... Semmiség ez az egész! Egy perc alatt megvan. A feszültség egyik forrása ezen a helyen a feszültségoldás. Orrszondát azok kapnak, akiknek a szájszerve evésre képtelen állapotban van. Például azért, mert már minden kiszedhető kiszedtek belőle. Az orrszonda csattanós igazolása annak a gasztronómiai alapszabálynak, hogy nemcsak szellemi táplálékkal él az ember.

Eljátssza.

– Határozott mozdulattal húzzuk ki a dugót. Ezt követően szívjuk fel fecskendőbe a pépesített ételt, majd a fecskendő kimeneti részét a cső alsó végéhez illesztve, a szerkezet ellentétes, dugattyús végére gyakorolt egyenletes nyomással teleportáljuk az ételt a gyomorba. Megkérdezhették volna előtte, hogy milyen színű dugót kérek. Ne gondolják, hogy Karkithemia konyhája unalmas. Ellenkezőleg, változatos és színes. Igaz, mindent mixelnek és felhívítanak, de mindent más-más színben. Az orrunkon át nem ételt, hanem színeket eszünk... Zöld ebéd: borsófőzelék fasírttal... Barna... Pástétomos zsömlé van vacsorára... Ízeket nem érzel ugyan, de a színek megnyugtatnak, hogy eleget teszel az egészséges élet egyik feltételének, változatosan táplálkozol.

– Csodás érzés az orrszondás ivás. Két hétig semmiféle étel-ital nem kerülhet a szádba. Még vizet se ihatsz, nehogy elfertőzd a sebet, és csak fertőtlenítő szerekkel kezelheted magad. Naponta sokszor. Amikor rendesen iszol, szájon keresztül, azt érzed, hogy a szádban a szövetek egy kicsit megdagadnak, vízzel telítődnek. Amikor orrszondával iszol, a szádban is elkezdnek a szövetek dagadni és dolgozni és telítődni. De az összes szöveted érzed, a gyomrod, a nyakad, a karod... Mindenhol érzed a vizet. Érzéki élmény. Az élet vize.

10. Júlia

Betol egy infúziós állványt.

– A májusi fogműtét után októberben következett a plasztikai műtét. Megcsinálták a nyelátvágást, mert nem nyílt eléggé jól a szám. Átvágják annak a lebenynek a letapadt nyelét, amelyet felhúznak az oldalnyálkahártyáról pótlásként a szápadlásra. Na, ez a műtét, ez fáj. Ez betyárul fáj utána. Idegileg sem bírtam olyan jól, mint a többit. Tudok-e utána tökéletesen beszélni? Úgy altattak el, vagy mesterséges szájpadlemez, vagy nem. Igyekeznek, hogy ne legyen. Megtörténhetett volna, hogy a műtét következtében lyuk marad a szápadon, amit egy mesterséges lemezzel kell elzárni, hogy ne legyen átjárhatóság az orr és a száj között. Erről a veszélyről nem tudtak a kollégáim sem. Szerintem most sem tudják, hogy ilyen lehetőség is volt. Nem mondtam el. Hogy ne is kezdjenek gondolkodni azon, hogy én nem fogok dolgozni. Bár az orvosom szerint elég jól lehet azzal is beszélni, de színésznek alkalmatlan leszek. A zárhangokat nem sikerül kimondani, té, dé. Általában két mondanak helyettük. A szájpadlemez lehet, hogy lenullázott volna. A beszédem nélkül nulla vagy, Júliányi színésznőm... Inkább halj meg! Ó, Romeo, mérkkh vagy kkhe Romeo? Kkhagakkh meg az akhakkh, nevekkh hajkksskkh el, S ha nem kheszekkh meg, eskükkhjjj ékhesemmé És nem leszek Capulekkh én se khőbbé.³ (*A hangokat helyesen ejtve folytatja.*) Mielőtt elballag, ó, Romeo, még jó tanácsot ad: Júliám, ne maradj az erkélyen soká, megfázik a torkod!

– Ami a legjobban megviselt, az az infúziós táplálás volt. A vénák is menekülnek egy idő

után. A Kabiven nevű mesterséges táplálékot kaptam. Tejszerű lötyi, egy nagy, átlátszó nejlonzacskóban, és olyan huszonnégy óra alatt csöpög le. Kórházi Niagara. Vagy tizenkét óra alatt. Kinek hogy bírja az érrendszere. Az nincs jó hatással igazából az érfalra. Na, az enyém se bírta. Amikor nagyon szükség volt rá, akkor lement egymás után több is. Később képtelen voltam felvenni. Bedagadt tőle a karom. Nagyon rossz volt. Nagyon utáltam. Ezért aztán mindig megpróbáltam enni. Inkább eszem, mint hogy ez bekövetkezzen még egyszer. De nekem megenni valamit abban az állapotban már nem tíz perc, hanem másfél óra. Ki van sebesedve belülről a szám. Egyre jobban fáj és csíp. És ezen nem lehet segíteni. Már nem tudom, hogy lehetnék türelmes.

– Ha nem megoldható másképp a táplálás, akkor muszáj infúzióval csinálni. Az is nagyon rossz. Nagyon rossz.

– Ha bent van az ember és a lábában van elég erő, Forma 1-es sebességgel tud száguldozni a kis infúziós állványával. A tudás fája. A tudás almafája. És gyümölcse, az infúziós zacskó.

Rúdtáncmozdulatokkal körülülbegi az állványt.

– Zacsek, zacskó, stanecli. Acskó. Zúdítja a tudást belém. Sokkal okosabb lettem, mióta megbetegedtem. Többet tudok magamról, a többiekéről, a világról. Látom, mit csinálhatnék odakint, az életben, ahelyett, hogy itt vagyok. Itt? Hol? Az élet ellentéte a halál. Akkor itt is az életben vagyok. Ez az élet. Partnerem ez a helyes víz. Infúziós Yorick.

Megsimogatja a tetejét.

– Sose volt nyelve. Nem is koponya. Minimál csontváz.

Zene, rúdtánc.

– Cigit, sajna, nem tudok a szájába dugni, mert szája sincs. Minimál Samu. De el tudják képzelni, ugye? *A próbatételem.* Kiosztották nekem. Arasznyi lét? Milyen jó már az is. A tudás fája. Az örök élet fája. És az arasznyi lét Samuja. Samukám, tubicám, gyöngyöm, virágom. Teherbe estem tőled. Egy betegséggel terhesen.

³ Az eredetit fordította Kosztolányi Dezső.

11. A pumpa

– De kijövök a kórházból. Megszenvedtem, hogy jól érzem magam. Évi két MRI, Magnetic Resonance Imaging, vagyis mágneses magrezonanciás képalkotás. Bele kell csúsznom egy szűk tubusba, nem szeretem kinyitni benne a szemem, mert a teteje tizenöt centiméterrel van fölöttem. Hallom, ahogy mormog a szerkezet, és visz egyre beljebb és beljebb. A vizsgálat előtt beállítanak egy vörös lézertényt, ami bejelöli az arcom közepét, rögzítik a fejemet, mert azt akarják fényképezni. Nem szabad nyelni, nem szabad beszélni. Simán meg lehet csinálni, hogy ne nyeljen közben az ember. Negyven-ötven percig tart az egész. Hányszor megcsináltam már! Ki lehet bírni. Vagy mégse? 2001-től kell félénként MRI-re járni. Ha kihagysz, nem szólnak utánad. Nagyon sokan vagyunk. A legrosszabb a hangja. A hangjának az intenzitása elérheti a százhusz decibelt, ami egy landoló sugárhajtású repülő motorhangjának felel meg.

– MRI közben intravénás kontrasztanyagokat kapok, hogy jobban lássák a szöveteimet. Beültetnek egy branült, a vizsgálat elején. Van egy gépezet, ami tele van a kontrasztanyaggal, abból jön egy kis göndör cső és azt rácsatlakoztatják a branültre. Amikor betolnak, rá van csavarva a mutatóujjadra ez a kis flexibilis csövecske. A cső nyúlik, jön veled. A másik kezedbe adnak egy pumpát, amit ha rosszul vagy, meg kell nyomni, és akkor megállítják a vizsgálatot és kihúznak. Vészcsengő. Vészpumpa. A mazohista klausztrofóbiásoknak maga a paradicsom ez a vizsgálat. Én csukott szemmel csinálom végig, megpróbálok gondolni mindenfélére, de az a jó, hogy baromira kell koncentrálni arra, hogy ne nyeljek, ne mozduljak, ne köhögjek. 2007-ben mind a kétszer el is mentem, 2008-ban már kihagytam. A kurvulás. Talán megúszhattam volna a mintavételi műtétet.

12. Recidiva

– 2009 tavaszán szólt az asszisztens, hogy legyenek szíves bemenni az orvoshoz... Akinek van rákrutinja, az nagyon jól tudja, hogy ez mit jelent. Akkor én annyira megijedtem, hogy megint eresztettem egy teli kád vizet, ültem benne és sírdogáltam. Mi ez, hogy már megint itt van, és jaj,

Istenem. Arra gondoltam, hogy a társamnak ne kelljen végignéznie az agóniámat. Mert amikor az embernek már recidivája van, akkor elég erősen elgondolkodik az életésélyein. Nem akartam, hogy neki rossz legyen. És én akkor... Akkor én azt gondoltam, hogy ebből, hogy neki ne legyen rossz, az a kiút, hogy mi szakítunk. Ismerik a verset?

Elmondja József Attila versét.

Ringató

Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékelő derűvel,
tavi csokolással.

Lehet, hogy szerelme
földerül majd mással,
de az is ringassa
ilyen ringatással.

– Vagyis arra gondoltam, hogy én szakítok. De erre nem lettem volna képes. Azt kértem a Jóistentől, hogy ettől valahogy menekítsen meg. Azt kértem, hogy ne nekem kelljen elszakítanom ezt a szálát.

– Biztos van bennem valamennyi gyávaság is a halállal kapcsolatban. Nem akarja az ember ezt egyedül végigcsinálni. A legrosszabb utat választottam. Nem azt mondtam, hogy megoldom és meggyógyulok, hanem arra gondoltam, hogy jöjjön valaki.

Sír:

– És akkor ő bevonzott egy másik nőt. De hát ő is szeret engem annyira, hogy abból végül is nem lett semmi. Pontosan akkor érkezett, amikor erre szükség volt, és akkor ment, amikor kellett.

Nevet.

– És rögtön arra gondoltam, nehogy már elvigye! Az a másik nő. Hiszen ő az enyém! Hát így maradtam itt órá a kemoterápiámmal.

– Egy kicsit sok a dátum... Számburjánzás. A mintavételi műtét 2010 novemberében kimutatta a kiújulást. Öt nappal utána már előadásom volt és végigbeszéltem, -enekeltem egy órát. Kicsi

műtét, de azért csak kilyukasztják a nyálkahártyámat a szájszervben, csak kotorásznak ott, ami fájdalommal és némi átrendeződéssel jár. De a közönség mindebből semmit nem vett észre. Lejátszottam Karkithemiát!

Sag mir, wo die Blumen sind,
Wo sind sie geblieben
Sag mir wo die Blumen sind,
Was ist geschehen?

– Marlene győzött a párbajban. Én játszottam őt. Holott Karkithemia mindent megtett, hogy ne sikerüljön.

– Áspiskígyó.

– Az orvosom azt mondta, hogy ha még egyszer megoperál, utána már nem tudom végezni a munkámat. Ne nyúljunk a kiújuláshoz késsel. Így kerültem a radiokemoterápiába. Kemóznak, sugaraznak és erbituxoznak. A sugár fényérzékennyé tesz. Télen is a legerősebb fényvédőkrém kell használnom. A sugár kimeneti oldalán, hátul a jobb oldalon ellipszis alakú foltban kihullott a hajam. De a fölötte lévő haj takarta, nem vette észre a kutya sem. Legfeljebb azt, hogy megváltozott a frizurám. Nézzék! Most már nem is látszik! Ugye?

Körbefordul, megmutatja.

– Az Erbituxtól nemcsak a köröm gyullad be, hanem pattanások jönnek ki az arcon is.

Elmosolyodik.

– Ellentmondásos istennő. Mielőtt magával vinne, egyszerre tesz öreggé, serdülővé. A kemoterápián demokrácia van: valamelyik mellékhatás mindenkit elér. Olykor több is egyszerre.

– Voltak olyan állapotaim, amikor kevesebb voltam, mint negyvenhat kiló. Azt éreztem, hogy most kéne elengedni magam. Megfogni Karkithemia felém nyújtott kezét, és azt mondani: jól van, vigyél! Kétszer történt meg, hogy ennyire könnyűnek éreztem magam. Az első alkalommal nem volt belémfecskenedezve semmiféle szer, a saját testi gyengeségem volt a könnyűség oka. Mert nem ettem és nem ittam. Ez rögtön a kórházba kerülés első napjaiban történt. A második pedig, amikor az utolsó kemót kaptam. Mindig az hozott vissza... Nem az, hogy úristen, én

még mennyit szeretnék élni, el kéne játszani még lady Macbethet.

Hát félsz az lenni tetteben s akaratban,
Ami vágyban vagy? Kéne, amit az
Élet diszének ítélisz, mégis úgy élsz,
Hogy pipogyának ítéled magad
És „félek“-kel felelsz az „ízlenék“-re...⁴

– Vagy ilyesmi. Semmi. Nem, nem. Nem magammal foglalkoztam. Azok akarata hozott vissza, akiket szeretek. Mert nekem baromi könnyű. Kéz a kézben szépen átsétálok. Mind a kétszer azt súgtam magamnak, hogy ülj föl szépen, igyál egy kortyot, egyél valamit, hogy életben maradj. Nem tudom, hogy ez másoknál hogy van, amikor azt érzik, hogy a halál kapujában vannak... Lehet, hogyha én átéltem volna a klinikai halált, és visszahoznak belőle, akkor azt mondanám, hogy ez, amit kétszer is megtapasztaltam, ez smafu. Ez még egyáltalán nem az, még nem az a kapu, még nem az az út, vannak lépcsőfokok.

– A rákosztályon három hét alatt durva cserélődések mennek végbe. Ha elég sokáig élsz, megismered a beteg típusokat. Egy beteg társam, akivel végig együtt voltam, egy háromgyerekes anyuka volt. Nagyon tiszta asszony. Otthon halt meg a helyi kórházban, a születésnapja után egy-két nappal. Ha a saját kórházadba hazaküldenek, az rossz jel... Háromágyas volt a kórtermünk, és az egyik ágyon folyamatosan cserélődtek a betegek. Nagyon sok mindent lehetett látni. Ami biztosan a munkámban is segít. Az egyik kollégám mondta egyszer, hogy neki a karjában halt meg a barátja, és az volt a legdurvább, hogy azt figyelte közben, hogyha a színpadon kell ez a tapasztalat, akkor föl tudja majd idézni. Én is gondoltam hasonlókra nagyon sokszor. Amikor végstádiumos emberek kerültek be.

– Az asszony, aki elvesztette a rövid távú memóriáját, nem volt végstádiumban... Mint egy filmben. Senki nem hiszi el, hogy ilyen tényleg létezik. És igen. Próbáltam segíteni neki. Sokszor félrebeszélte. Azt hitte néha, hogy otthon van. Azt nem is magyaráztam el neki soha, hogy ő most kórházban van. Nem zökkentettem ki. Hanem mindig rávettem valahogy, hogy feküdjön vissza. Ha más néven szólított, általában próbáltam helyreigazítani. Nem mindig sikerült, hiszen

⁴ Shakespeare, *Macbeth* I. felvonás, 7. szín. Szabó Lőrinc fordítása.

nem tudtam beszélni. Az volt a legröhejesebb, hogy a férje, amikor behozta, rám nézett, mert látta, hogy én vagyok képbén a kórteremben, és azt kérte, vigyázzak rá. Rábízta egy tökéletesen néma emberre a memóriakieséses feleségét.

Nevet.

– Derültem rajta magamban. Ott nem röhejsz, de azért fölfogod a helyzet iróniáját. Volt egy másik betegársam, aki nem bírta a kemoterápiát, pedig nagyon nagy szüksége lett volna rá. Nem lehetett kemóznia az asszonyt. Olyan mértékű allergiás rohamai voltak tőle, hogy egyfolytában hányt. Egyetlenegy kemó után! De annyira legyengült, hogy nem lehetett folytatni a kezelést. Az orvos azt mondta, ezen nem tud segíteni. Most abba hal bele, hogy nem kemózzák, vagy abba, hogy kemózzák?...

– Ott feküdtek a békétlenek is. Az egyik betegnek a másik kórteremben nagy fájdalmai lehettek. Egy pár napig tartották bent, de azt úgy stabilan végigüvöltötte. Azt lehet hallani... Nekem két olyan pillanatom volt a három hét alatt, hogy muszáj volt valahogy mindent kiüvöltölni magamból. Baromi röhejes lehetett!

Nevet.

– Mert érteni nem igazán lehetett, amit mondtam.

13. Újra kinyitni

Nevet.

– Csak én értettem, belül. De hallani az én üvöltésemet is hallotta mindenki. Bejött az egyik nővér, olyan, aki nem szúr, hanem ebédet ad meg hasonlók, nővérnek hívjuk őket is. Bejött, leült mellém és akkor dumáltunk, mert kedveltük egymást, és mondta, hogy nem szabad sírni. Miért nem szabad? Miért ne szabadna?! Mert nincsen semmi baj. Már hogyne volna! Itt ülnek a szüleid. Éppen azért ülnek itt, mert kurva nagy baj van! Mi bajod lehet? Szeretnék nem itt lenni. Mindenki tisztában van veled, hogy addig maradj, amíg az állapotom eléri a kiengedhetőt. Én is tudtam ezt, de olyankor egyszerűen ellepi a gőz az ember agyát és valahogy muszáj kitör-

nie. Igaz, hogy nagyon sokat tudsz gondolkodni, hiszen van időd. Volt olyan időszak is, amikor bevitték a kórházba, hogy nem tudtam olvasni, annyira szédültem. Nekem azt volt nagyon nehéz megemészteni, hogy föl tudok állni, a betegársaim infúzióját el tudom zárni, amikor látom, hogy arra van szükség, ő meg alszik. El tudok menni vécére, tudok sétálni, nem kilométereket, de a kórházi folyosót már körbe tudom sétálni. Egy csomó mindenre képes vagyok. Néha meg is értik, hogy mit beszélek. De mégsem tudok enni! Nem tudok magamba annyi erőt gyűjteni, hogy ne kelljen intravénásan kapnom olyan dolgokat, amiket én nem akarok. És mivel nincs semmi más dolgod, csak gondolkodsz, gondolkodsz, egy ideig ezt is meg tudod emészteni, de nekem volt a három hét alatt két olyan pillanatom, amikor egyszerűen kicsaptam. Nagyon idegesített, amikor kímélni akartak, és anyu például suttogni kezdett. Én megszólalni se tudtam. Vettem a füzetemet.

Kivettett verzál kézírás.

NE SUTTOG!
KÉRLEK, NE SUTTOGJ, MERT AMÚGY
SEM HALLOK RENDESEN.

– Egyszer amiatt is hisztiztem, hogy a sugár elvette az ízérzékelésemet. Akkor már majdnem megbolondultam a kórházban ettől. Képtelen voltam elfogadni. Fáj is, de még az ízét se érzem.

Nevet.

– De az ízeket legalább fel tudtam idézni magamban. A dobozos tápszernek például éreztem valami ízét. Nyilván úgy gyártják, hogy még mi is érezzük. Akkor nagyon jólesett. Csokisvaníliásbanánosepresnarancsos kiszerelesben kapható. Később, amikor már teljesen éreztem az ízeket, újra megkóstoltam. Egy korty után letettem! Nem lehet, hogy ember ezt megissza. Az ízérzékelésem fokozatosan tér majd vissza. Van egy olasz paradicsomleves, ami szerintem nem sokkal több, mint sűrített paradicsom vízzel felfőzve, egy kis sóval, rengeteg cukorral és reszelt sajt van benne. De az valami olyan isteni volt! Az első, ami már nem csípett. Áprilisban történt. Hát én azt annyira élveztem. Hogy tényleg érzem! És nem csak elképzelem.

– Az utolsó sugárkezelést 2011. január 31-én kaptam. Március végén érkeztem vissza. Hazajöttem, végigmentem a lakáson, hogy nekem milyen jó most itthon. Nem jutottam szóhoz. Igen. November végén mentem el és majdnem áprilisban jöttem vissza. Furcsa gondolatai vannak az embernek. Amikor novemberben elmentünk, megfordult a fejemben, hogy én ide már nem jövök vissza. Amikor becsuktam a lakásajtót, jól megnéztem mindent. Úgy utoljára. És nagyon nagy boldogság volt az ajtót újra kinyitni.

Megint a tengerparton vagyunk.

– Mi történt Karkithemiával? Nem, nem győztem le. Az isteneket mi soha nem tudjuk legyőzni. De az iránta táplált harag, a sugárágyú alatti félelem és a betegség mélypontjain érzett feladás is elmúlt. Nem betegséggént élem meg a vele való találkozást. Tudom, hogy az életem

része. Én úgy vagyok egészséges, hogy beteg vagyok. Ez a természetes állapotom. Nem jut naponta eszembe. Bizonyos dolgokra, s lehet, hogy én már föl se fogom, úgy tekintek, hogy ezek azért vannak, mert megéltam a betegséget. Annyira hozzám tartozik. És nem akarok keseregni rajta. Karkithemia a legtöbbet kapja tőlem, amit istennő halandótól kaphat: tiszteletet. Én pedig tőle a legnagyobb ajándékot, amit isten halandónak adhat: időt. Talán Nórát, Bernarda Albát, lehet, hogy még Áse anyót is. Így elkerüljük egymást még egy ideig.

Az istennőnek mondja.

– Megegyezünk?

Vége

Munkácsy Mihály: *Tépcsínálók* (1871; olaj, fa; 141,3x196 cm; jelezve balra lent: Munkácsy M. 1871; Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria; leltári szám: 2010.; korábban Károlyi István letétje; fotó: Mester Tibor)

„»Szereped van itt...«”

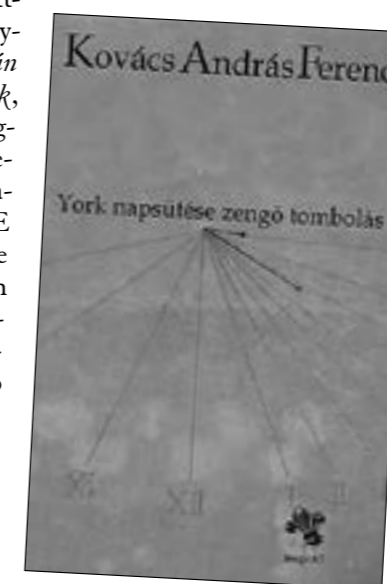
Kovács András Ferenc: *York napsütése*

Kovács András Ferenc költészetének színvonalas recepciója joggal emelte ki és helyezte értelmezői szempontjainak fősodrába e poétika és gondolkodásmód szerepjátszó és emlékeztet-technikai alakzatainak vizsgálatát. Az 1990-es évek közepére nagyhatású verskötetek sorában kidolgozott poétikai összetett-ség felmérését szinte ezen könyvek (*Költőzködés, Lelkém kockán pörgetem, Üdvözlét a vesztesnek, És Christophorus énekelt*) megjelenésével szinkronitásban keletkezett tanulmányok megalapozó módon el is végezték. E tanulmányok szempontkészlete és gazdagsága nem egy esetben azonban gond nélkül áthelyeződött az elmúlt húsz év vers-termésének mibenlétét faggató írások jelentős részébe is, miközben a Kovács-líra – sejtésem szerint – alapvető változtatásokat és átcsoportosításokat hajtott végre önmagán. A konzervált recepciók toposzok egyike – amely ennek a költészetnek átfogó jegyeként a világszínház-szerűséget, egyfajta theatrum mundi jelleget ajánlott fel – rendre előkerült Kovács 2014-es *York napsütése zengő tombolás* című versválogatásával kapcsolatban. Nem csoda, hiszen a részben William Shakespeare emlékének ajánlott, 1980 és 2014 között keletkezett műveket tartalmazó könyv par excellence színháziként határozta meg magát. De – hogy állításunkon egy-

üttal árnyaljunk is – legalábbis olyanként, amely téma-, hagyomány- és motívumválasztásaiban ezer szállal kötődik Shakespeare alakjához, drámaszituációihoz, hőseihez, a mindenkori színházi lét minden- és ünnepnapjaihoz: a költeményekbe és a költeményekben közvetítendő valóság a színház kronotoposzához rögzítődik.

A színház szavainak használata egy költeményben olyan tér-idő összefüggéseket, tér- és időpoétikákat, lejegyző-rendszereket, antropológiákat hozhat magával, amik mások, mintha a városlíra, Kavafis vagy Jack Cole világának világ-szerű elemei emelődnek be. A színpad, a színpadi látványi tárgyiaságok szintje, a párbeszéd, a testi jelenlét a színház médiumához erőteljesen kapcsolódik. De kapcsolódik-e a költészethez? Kérdésünk: milyen szavak beválogatását engedí, és milyen eseményeket követel meg a *York napsütése zengő tombolás* világa ahhoz, hogy az

emlékműállítás gesztusa mellett valamiféle előadasként, még inkább előadódasként működjön? Egyáltalán: előállítodnak-e benne egy előadás feltételei? Figyelmes-e a médiumok (költészet, színház) különbségeire? Ha igen, a különbségek poétikai hasznosításának eseteire, kockázataira, akadályaira (utóbbi kapcsán: az akadályoztatás eljuttat-e újszerű bizonyosságokhoz és esetleges-

Magvető Kiadó, Budapest, 2014

ségekhez)? Mennyiben engednek panorámikus széttekintést e poézisre, mint műveleti területre, az ilyen és ehhez hasonló sorok: „Szereped van itt... / Ma lépsz föl!”?

Ebből az aspektusból tanulságos a kötetnyitő *Északi színház* című ciklus mottóját idézni, különös tekintettel az utolsó mondatra („A semmi miatt!”): „Hát nem szégyen, hogy itt ez a színész / kitalált érzelmekbe – egy mesébe! – / így bele tudta önteni a lelkét: / az átéléstől elsápadt az arca, / a szeme könnyes lett, átszellemült, / a hangja megtört és egész személye / így átalakult?! A semmi miatt!” A mottó a *Hamlet*-ből vett citátum (Nádasdy Ádám fordítása) eredetileg színjátszásra utaló reflexióként egy színdarabban hangzik el. Egy, a 16. században (is) fontos művészetelméleti kérdést tematizál az átlényegülés, a fikcionalitás természetéről értekezve: a kitaláció (kiszámíthatatlan birodalma) erősebb vonzerőt jelent, mint a valóság. (Csak utalnék arra, hogy a könyv poémái közül jó néhányat foglalkoztat az illúziókeltés lehetőségének gondja: *As you like it*; *William Shakespeare közöttünk*; *Prospero-credo, Prospero-prológius*; *Shakespeare a Globe-től búcsúzik*; *Theatrum mundi*). A metamorfózist lehetővé tevő semmi (ami miatt a valóság mintegy alulmarad) korántsem rideg üresség, hanem a versgyűjtemény egyik legkidolgozottabb trópusa, egyben dilemmája, amely számos költeményben akár szó szerint, akár parafrázisaiban visszarezonál. Eredeti szövegkörnyezetében (*Hamlet*, II. felvonás, II. szín) a „semmi miatt” szerkezet arra irányítja a figyelmünket, hogy egy ember átlényegül előttünk a színpadon, testének, hangjának, játékának színrevitelével, fel tud erősíteni egy nem létező világot és egy erre irányított figyelmet. A „semmi miatt” befolyása alá vonja az esemény-szerűséget. A mottóként jól kiválasztott mondat kardinális eleme („semmi”) egy költemény (jelesül a *Pro Domo*) részeként egészen mást is jelenthet, mások a következményei és körülményei: „Csak én írok, versemnek hőse: semmi. / Vak úrnek voltál viselőse, Emmi”. A „semmi” nagyon is valami a színpadra szánt (vitt) drámaszöveg nyelvi-diszkurzív performativitásához képest. A „hőse semmi” és a „viselőse, Emmi” sorokban a „semmi” megismétlése nagyon másként történik. A „semmi” és „Emmi” közvetlen akusztikus összecsengésein túl (amelyek a színpad médiumában nagyon közvetlenül megérezhetőek) figyelmesek lehetünk olyan részben akusztikussá

tehető betűszintű szubverziókra (rövidülésekre, gyarapodásokra, torlódásokra, kiegészülésekre), ahol a hangok nemcsak kooperálnak, hanem felhalmozódnak és ütköznek, a „semmi miatt”. Az alábbi, poétikailag számottevő találkoztatásokra gondolhatunk: sem/mi/mi/att; hő/se se/mmi; vi/se/lő/se; viselő/seE/mmi. A sorpár ominózus struktúrái azt hagyják olvasni, amit a mondás elsikkaszthat, mert értelemmel és hanggal takar el. A belső történések projektálása, a sajátos dadogás azokban a betűkonexiókban van (mi-mi; se-se; seEmmi) amelyek felett könnyedén átsiklunk. Miközben a „semmi” a leírt és kimondott szavak által lesz, melyek leírva és kimondva nagyon mások is lehetnek: további tartalmazott, sugalmazott vagy nyugalmazott szavak, szótörédek által megtörtendő valamiként – nemcsak a *Pro Domo* első két sorában, hanem a „semmi”-t vonatkoztatási mezővé tevő, azon szisztematikusan elidőző *York napsütése zengő tombolás* kötet egészében. A nyelv folytonos cirkulációjára jó példa lehet a *Pro Domo* „Emmi” elemének további vizsgálata. Meglátásom szerint ebben az egyetlen nyelvi elemben tropológia, életrajzi és költészettörténeti referencia metszik egymást, miközben jeldarabolódás és kiegészülés megy végbe – és ez a koprodukció együttesen válik alapjává a Kovács-versek rétegzett *személyességének*, ami a sokrétű *semmi* mellett talán legszubtilisabb fejleménye a jelenlegi versválogatásnak. A hangsúlyozottan dologi, életrajzi referencialitás (minden ismeret, amit a szerzőről tudni vélünk) kikapcsolhatatlan az „Emmi” olvashatóságából, ha azt az Emma név (a szerző édesanyja Elekes Emma, színésznő) sajátos alakjaként értelmezzük. Az „Emmi” egyszersmind a „semmi”-vel kerül relációba egyrészt rímhelyzetben, másrészt a fentebb már említett alkalmi betűszintű összekapcsolódás eredményeként („viselőseEmmi”). A „semmi”–„Emmi”–„seEmmi” elemhármas pedig folytonosan olyan későmodern klasszikusok holdudvaraként időződik fel irodalomtörténeti memóriánkban, mint például *A lírikus epilógja* vagy az *Ének a semmiről*. Olybá tűnik, mintha az „Emmi” újratanulná, újramemorizálná magát többszörösen áttételes emlékezés szövegeseményeként. Az „Emmi” érzékelhetősége így egyszerre finoman bonyolult és egyszerre végtelenül személyes.

Hasonló szövegműködéssel találkozhatunk az *Északi színház* című versben: „Ophelia volt

/ Akkoriban – esténként / Folyton megőrült, / Fuldokolt az örömtől, / Füstté omoltan / Dánolt, fönn, Dániában, / Megháborodtan, / Mint a bomlott habfodor / Hült ködre festett / Vár-fokon, lőrésen, / Hol szél füttyölget, / Szoknyafény suhan, s a hang / Magas lépcsőkön / Döng, bolyong a térben – / Földült szereplők / S megingó díszletek közt – / Szép, hibbant anyád / Szeretembe vadult, gyors / Szíve alatt már / Téged hordott bolondul / A Hamletben – a / Harag rendezése volt, / Ötvenkilencben, / Új csodálat, rettenet / Rezzent anyádban – / A színpadon a lenni / Vagy nem lenni / Megmoccantál – így lettél / Minden önmagad, / Rejtett színész – de lélek, / Atyád szelleme / Jó most, tört árnya áthat, / S nem hagy már soha többé”. A grammatikai koherencia ellenére a költemény sorai között helyenként óriási szakadékok húzódnak (máshol lappanganak), az összeillesztéshez logikai erőfeszítéseket igényelve („Ophelia volt / Akkoriban – esténként / Folyton megőrült”; „Szép, hibbant anyád / Szeretembe vadult, gyors / Szíve alatt már / Téged hordott bolondul / A Hamletben”; „a / Harag rendezése volt”; „A színpadon a lenni / Vagy nem lenni / Megmoccantál”; „de lélek, / Atyád szelleme / Jó most”). A költemény egy időben létezik egészében és részleteiben, előállítva – vagy ha úgy tetszik, előadva – egy olyan koincidenziát, amelyben a színésznő, Ophelia, a várandós színésznő; a várandós Ophelia; a várandós Elekes Emma; a magzat; Hamlet; az ifjú Hamlet, az idős Hamlet; a Szelleml király, az apa szelleme, a Harag rendezése, a Harag napja egységbe rendeződik – pontosabban egy egységre értődik, egy összerántott pillanattá, a szó minden esetleges értelmében. Mintha temporális sávok és időzítések tárolójává avatódná a vers. A „lenni vagy nem lenni” e cirkuláló képzetek összeolvasásával és bizonyos megértésével hozódik létre. Összeolvasás, ami kifejtésre és kifejezésre vár. A képzetek kölcsön is adódnak egymásnak ebben a működésben, így nem is lesznek biztosan és akadálymentesen jelen. Parafrázálva a Hamlet-deklamációt: lenni vagy nem-lenni. A grammatikai-szintaktikai kifogástalanság bonyolult összeértéseket takar. Gondoljunk csak a művön belüli és kívüli világok oszcillációjára „a / Harag rendezése” szerkezetben, ahol is a találkoztatás minden hivalkodás és nagyszabású idézetapparátus valamint paratextuális segédeszközök nélkül az elérhető személyesség

maximumán történik. A költemény az olvasás kurrens eseményévé teszi azt, hogy a „Harag” homonímiába belenyomul egy csomó különbség. A vonatkozathatóság öntudata megrendül, és az átkapcsolhatóság helyévé válik ez a szó. Hiszen egyszerre lesz Harag György színházi rendező jelölőjévé, s egyszerre tapad hozzá a tipográfia és interpunkció eredményeként („a / Harag rendezése” egyfajta baljós, fenyegető jelentéstónus, továbbá közvetten, ám akarva-akaratlan beidézi / kikölcsonzi Celánói Tamás *Dies irae* kezdetű középkori himnuszának nyitányát. Talán nem teljesen önkényes értelemtulajdonításról és *kapóra jött* összefüggés beléptetéséről lehet szó részünkről ez utóbbi esetben, hiszen a Celánói-opus közismert első strófájának latin nyelvű második („Solvat saeculum in favilla”) és harmadik sora („Teste David cum Sibylla”) a *Pro Domo* és *Az utolsó premier* című versek tartalmazottja (megjegyezhetjük, hogy a kötet más verseitől sem idegen a felszámolás-felszámolódás különféle poétikai-retorikai technikáinak használata: *Tegyük fel: A, mint apokalipszis, de; Szigetlakók; A puszta színház; Szöveg. test; Látók dicsérete*). Ráadásul *Az utolsó premier*-ben a Celánói Tamás-citátum egy fölöttébb különös transzformáción megy keresztül a vers jelfolyamatának végére. A „*teste David cum Sibylla*” idézetből mintegy *kíhal* e két név, és helyüket egyfajta matematikai-kombinatorikai jelű veszi át, két ismeretlenes egyenletté rejtélyesítve a sort („*teste X cum Y*”), ami – az érem másik oldaláról közelítve – a behelyettesíthetőség allegóriájává is válik. A metamorfózist kísérő, egyben jelölő tonális pusztítás erős jeleneteiből és katakrétikus szóképek szövevényeiből arra következtethetünk, hogy az utolsó premier és az utolsó ítélet ábrázolása közt meglehetősen elmélyült motivikus és egyáltalán a létezés vagy létmódot érintő átjárás létesül („hajókürt hördülése, / hangszórók haragja támad – / próbababok tátozása // mond ki minket- Zöld sugárzás / zátonyán a véghetetlen színpal árnya / fennakad, ha elmerülnek // mind a kartonharsonák, ha / kárpitörvény kórusában / hallgatásnak himnuszát már // fuldokolva kornyikálják / csörgősipkás kerubok”).

Az elhívásra, szereposztásra, majd ítéletre váró lírai én versszituációjának tanulságteli darabja *A társulat s a színház* című miniatűr remek: „álmokba visszajár, hív: / »Szereped van itt... / Ma lépsz föl!« És miben, hol? / Szövegem mi

ALKIMMÉA

Villányi László: *Kimméria*

A fantázia szüleménye, képzelt világ a cím-beli miniország, sőt, mikrokontinens? Embere válogatja: kinek valóság, kinek délibáb, kinek játék. Nem csupán megveszekedett földtörténet-szek, szakma-megszállott geográfusok, az isten háta mögé is bekukkantó turisták számára lehet valóság (valóság a négyzetben vagy valóság a gyökjel alatt), s nem pusztán a mítoszi örvényeknek engedők, a kultúra évszázadaitól elkábítottak, a szerelembe gyógyíthatatlanul szerelmesek ismerhetik fel benne saját álmukat (vagy az ellenkezőjét).

E sorok játékkedvelő írója például a magyar mellett katurd identitással is rendelkezvén, az első oldaltól kezdve otthonosan érezte magát a különös birodalmacskában (melynek felfedezéséért az elbeszélő kalauzolásával csak a tatai Öregtőig kell utazni, inkább a képzemények, mint idő és tér szárnyain), hiszen a jelenleg tizennégy főt számláló katurd néppel rokon populáció körében találta magát. Némi irigykedéssel: mert a mi közösségünk még nem jutott a kifinomultságnak oly fokára, mint a kimmerek, akik két eltérő színű szemmel nézik a mindenséget. Viszont katurd szümpózion-rendezvényeink az interneten is ellenőrizhető szervezetségét, eredményességét egyelőre mindössze közelíti a bőséges értelemmel megáldott, ám az érzékekre sokkal fogékonyabb kimmér etnikum diszciplináris struktúrájának alkalmankénti esetlegessége. (A feltételezhető, sajnos eddig még feltáratlan kimmér–katurd rokonság, az ötöd- vagy nyolcadfokú testvérség közös előzménye – noha más és más irányból érkezünk a kétséges temporalitású jelenbe – például a capillár ősmundák karinthikumaiában és

lesz? / Kit játszom én, kivel, ki / játszik? Törjem-e / széjjel a színpadot, s csak / izzak a fényben?” E vers olvasása során nehéz egyértelmű döntést hozni arról, hogy aki itt megszólítódva beszél, voltaképpen egy színész (egyáltalán egy színpadra szánt cselekvő) dilemmáit imitálja-e, vagy pedig inkább egy önmagára tekintő szerep versnyelvből adódó dilemmáival van dolgunk. Már a megszólító – megszólított pozícióinak elkülöníthetősége is nehézségekbe ütközik. Úgy tűnik, mintha a lírai ént egy külső hang instruálná (ezt a feltételezést az idézőjel-használat külön exponálja): „»Szereped van itt... / Ma lépsz föl!«” Ugyanakkor a külsőként aposztrofált hang eredete a vers állítása szerint az „álmokba visszajár, hív” sorhoz kötődik. Az álmokba visszajáró hang státusza fölöttébb komplikált, hiszen az mégis az énről leválva tér vissza az énhhez mint „külső” hang. Valamilyen módon elképzeltetvé teszi azt, aki itt beszél, megteremtve a beszéd létrejöttének feltételeit, de az elképzeltetés nehézségeiről is vall. A nyolcsoros költemény akkurátus központozása felkínálja azt a lehetőséget, hogy a címet és a költemény első, interpunkcionálisan jelöletlen (ezáltal a verségéhez való értelmi viszonyában tüntetően eldöntetlen) sorát összeolvassuk: „A társulat s a színház // álmokba visszajár, hív”. Az erőteljes összeolvasási ajánlat a címbe kikülönült két fenomén (társulat, színház) pozícióját és jelenlétét igazán hangsúlyossá teszi. A szöveg a második és részben a harmadik sor elhívására kérdésekkel és feltételeltséggel válaszol (miben, hol, mi, kit, ki, kivel, törjem-e szét). A „válasz”-szerkezetek, melyek tehát a kérdés és feltételeltség játékszabályai szerint alakulnak az én (egy színész?) eredetének és önmegjelölésének kérdéseivé is válnak. Ha egy (önmagára tekintő) szerephez a versnyelv figurális működésének való kitettségből közelítünk, további poéti-

kai fejlemények tárulnak föl a „Szereped van itt”, valamint a „Törjem-e / széjjel a színpadot, s csak / izzak a fényben?” szakaszokat illetően. Előbbi esetben eldönthetetlen ugyanis, hogy a szerepnek melyik jelentése és funkciója aktivizálódik (a szereposztás szerint eljátszandó szerep, avagy a fontosság értelmében vett szerep; az tehát, hogy *szereped van valamiben*, például abban, hogy a vers nyelvi működése a maga eldöntetlenségeiben táruljon fel). Utóbbi esetben a kérdésbe oltott cselekvés helyett („Törjem-e / széjjel a színpadot s csak / izzak a fényben”) egy másfajta nyelvi történés szabadul el: a rejtett hexameteres forma *törhetetlen* egysége nem engedi meg a deklamációt a maga teljességében. Az írásbeli *tördelés* ellenére az időmértékes gravitáció végig érzékelhető marad. A nyelv médiuma képessé vált a különbségek felerősítésére és *előadására*.

A személyesség, közvetlenség alakzatainak, a komplex érzelmi és mediális átmentek előállításának, valamint a poétikai dilemmák előadhatóságának újabb és újabb rétegzettségei volnának kitapinthatók a *York napsütése zengő tombolás* kötet filológiai is érdekesítő hivatkozási hálójának, kompozicionális és temporális rendjének elemzésével. Jelen kritika csupán négy (egymással összefüggő, ám Kovács András Ferenc különböző korszakaiból választott) költeményrészlet vizsgálatán keresztül igyekezett hozzáférni a versnyelv „színházi létmódjának” néhány jelenetéhez. A kötet tétjeit illetően rendkívül invenciózusnak érzem a borítóra tervezett napórát (Bodor Anikó munkája), ami az idő mérésének, de talán pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy az idő átélésének, kizökkenésének az óramutató járásával nem éppen egyező *elolvasását* teszi lehetővé, kiteve a tájolásnak, az évszakok rendjének, s nem utolsó sorban az olvasói figyelemnek.

egyéb utópikumokban lenne tetten érhető.)

Két különböző színű szemmel néz az egyébként a fekete-fehér koloritot kamatoztató könyv, a *Kimméria* is. Olvas-hatjuk előlről végéig, hátulról előre, netán összevissza (ezen olvasásmódok mindegyike javallható és gyümölcsöző), nem derül ki, mi volt előbb: a kim- vagy a -méria. A győri lírikus Villányi László költői lelkü epikai alanyának regénnyé füzéresedő elbeszélés-zanzái? A könyvgerinc szerint is (társ) szerző tatai Lévai Ádám grafikái? Villányi kezdett írni Lévai műalkotás-kész vázlatainak ihletében? A képzőművész kapta el az együttgondolkodó vizuális lendület a gyarapodó szövegek olvastán? Nem is egy lendület, de három, mert az egységes tónusúnak nevezhető (bár itt-ott poézisba, illetve régebbi Villányi-opusok újra- és kiegészítő közlésébe váltó) kimmériádákhoz a kötet felénél stílust cserélő, a fantasztikus realizmus szellősebb vonalrajzait felváltó tömöttebb, sötétlő – fenyegető és anatomikusabb – ábrák (nem is egyfélék) szintén kapcsolódnak. *A kettős én chimérijája* fejezet címe az illusztrációk mozgékony mélytengerét, hullámzó rébuszosságát is jel(lem)zi. Lévai mappájából majdnem minden

Kelet Kiadó, Budapest, 2014

oldalpárra jut. Szem-sudoku: bizonyos – lapszélig határolatlan – mezőket a saját tekintetünknek kell „beírnia”.

Vajon csupán ketten alkották a szokatlan *képzpróz*-t? A könyv szellemével összecsengő módon még mindig titokban tartva a mű témáját (de előre bocsátva: a görög mitológiától Adyig s tovább fel-felbukkanó kiméra, chimaera, chiméra, Khimaira, összes tengeri macska-, fenéklakó porcos hal-, mesterséges kreatúrává egybeoltott embriócsoport-, oroszlánfejű-kecsketestű-kígyófarkú-tűzokádó szörny vonatkozásával – csupán annyira hasonlít a könyvbéli nép tagjaira, mint a kiméra szó a Kimméria szóra), arra kell gyanakodnunk: többen alkották. Virtuálisan legalábbis. Konzultatíve. Elkimmérülve.

A könyv eddigi sajtóvisszhangja nyomtatékkal említi, hogy a kimmérizmus, a kimmér történetében történő elmerülés és rekonstrukciós írói-rajzoló törekvés: fertőző kór. Ha az olvasó elkapná, ne búslakodjon. Forduljon André K.-hoz, aki ugyan – említésével ellentétben – nem 19., hanem 20–21. századi külhoni magyar író; forduljon a fülszöveget író Sári László tibetológushoz (a *Kimmériát* a Kelet Kiadó bocsátotta közre); forduljon a kiváló férfiú Jász Csenge indianistához, ki egy helyütt ugyancsak említetik. Forduljon „László deákhoz”, kiben a könyv narrátorát és szerzőjét mintha egyszerre üdvözölhetnénk, oly tipikus deáki minőségében (hiszen jó kimmér mindétig tanul), ám Deák László költő nevére, távoztából való visszaidézésére is fordíthatjuk a titulust. Villányi szövege óriási valódi és (copyright Parti Nagy Lajos) valódisítvány művelődéstörténeti kaleidoszkópjával, bizonyítónan bizonytalanító mozaikjával maga is egyfolytában forog, pörög, szemfényveszt az olvasó előtt.

Miféle irodalmi-képzőművészeti jelenség tehát a *Kimméria*? Kavargóan színes, olvasmányos, fejtörésre és melázásra indító kispikái ciklus, megannyi grafikától kísérvé, a kimmér mitoszociológia egy nyelvét e két, egymásba kölcsönösen beavatott nyelvezettel: szöveggel és képpel tolmácsolva. Szikrázó erotikájú, szabad vallozású, kissé azonban a testiség legéteiribb örömeit részletezve is szorongó szerelemfilozófiai útmutatása és gyónása egy közelebből, egyértelműen meg nem nevezett, mégis plasztikus, önmagát hitelesítő (s mind konkrétabb életrajziségben megjelenülő), csöndes ironiával mindig felvértezett történetmondónak. Középpont-örvényét a

varázslatos Lény szítja, a tatai Öreg-tóban lakozó, babonázó nőnemű látomás-valóság. Körötte és általa keletkezik az a Kimméria, amely része is, nem is Magyarhonnak; az ország, mely része is, nem is saját kontinensének; a földrész, melyet talán már nem a Föld ringat és renget, hanem az emberi tudásból és nemtudásból, vágyból és csalódásból párolt magánuniverzum, azt pedig az időtlen időktől örökig közös világmindenség.

Szerelemfilozófia helyett állhatna szerelemvallás, szerelemcentrikusság. A szerelem és szexualitás, hódolás és élvezet, szeretet és ráció éltette utópia *igenek* és *nemek* sokaságából liánosodik. Égboltszéles literátus horizont pillant jóváhagyóan vagy intően az előadásra. Épp csak említőleg: a Janus Kimmériusnak hívott Janus Pannonius, Kleist és Kafka (nevükben – utóbbi áldozat-alakjainak nevében is...? – a K. mintha kimmér titkos jel lenne), Borges etc.). Irodalmi aranycsinálás, írói alkémia zajlik Villányi vegykonyhájában, nemhiába *Alkémisták Kimmériában* az egyik epizód. A kitereljesedő kimmér-elmélkedésben az írások egymás potenciális anagrammái. Motívum-átvetések, variatív témakidolgozások, hátulsó pár előre fűz játékú átrendeződések. Parányi zökkenésekkel, hogy azért el ne kapassuk magunkat, a nőtisztelő férfivágytól és a férfidédelgető asszonyi adakozástól harmonikus, a testiség oltárán nemesen áldozó Kimmériában tud(hat)ják, amit József Attila tudott: a konzonancia nem egyéb, mint megértett diszsonancia.

Villányi örömet cserkészik kedvenc terepein: a fikcionalitást leplezve bővíti a dús Mátyás- és a szegényesebb Lajos- és Zsigmond-mondakört (*A kimmér reneszánsz* stb.). Királyok mellett művészek társaságában érzi jól magát mesélője (*Stendhal Kimmériában; A bűn és bűnhődés chimérája* stb.). Lenyűgözi a feltárló hiedelemvilág (*Beavatási szertartások; Kimmériai babonák, jóslatok, gyógymódok; Szent Iván-napi szokások* stb.), de nem idegenek tőle a kimmérek hétköznapjai sem (*A kimmér foci* stb.). Akiket a tartalomjegyzékből *A kimmérák csiklókultusza* cím ragad meg, azokat a még összetettebb kimmériai ismeretek megszerzése céljából *A kimmér Ninon* és a műfaji specifikumot képező *Vivaldi titkos naplójából* lapjaihoz, a test-csoda himnuszaihoz irányíthatjuk.

Problematikus, hogy a könyv terjedelmének mintegy harmadát a caputok jegyzetei képezik – mivel a caputok lényegében önmaguk jegyzetei.

Így a tényleges *Jegyzetek*ben a (patakokból egybeömlő) szövegtöbba olyan csermelyek futnak, melyeknek forrása és bugyogása már nem lep meg (ebbe a részbe Lévai Ádám finom érzékkel grafika-kavicsokat vetett). Viszont a szerény epikai ego a számos utalás, célzás közepette elhallgat olyan, nem mellékes filológiai tényeket, amelyek segíthetnének a könyv talányos műfaját meghatározni. Tudomást szerzünk ugyan chicagói, torontói felolvasásairól, de arról nem, hogy az irodalmi estek híre és egyes szövegek nyersfordítása eljutott a nagy amerikai zeneszerző-matuzsálemhez, Alan K. Hovhanesshez (jegyezzük meg: eredeti neve Alan Vaness Chkimerkian!). A komponista ráérezett e próza mély muzikalitására, és a rá jellemző találékony egyszerűséggel a rövidtörténeteket *kimmek*nek keresztelte el, melyek

egyikét-másikat megzenésíteni szándékozott, az általa „tizedik műzsának” becézett, az esztéták számára máig rejtélyes Alkimméa tiszteletére. Kimm: akár műfaj-elnevezés is válhat belőle rövidprózánk palettáján.

A *Kimmériában* értés és félreér(t)és, mosoly és merengés írja felül egymást, folyton váltogatott pozíciókban. Olyképp, mint a *Kámaszútrában* a lingam és a jóni. A kimmérek krónikása is szívesen pillant messze Keletre, hogy mindjárt vissza is térjen az Öreg-tó irányába: „Csikló és punciszavunk bizonyosan kimmér eredetű”, írja ketős, magyar és kimmér hon- és nyelvidentitással. Visszatérjen? Hiszen el sem távolodott. Amióta esztét-lelkét-testét tudja, a Kimmérius nép meg a tó felé tartott, s most könyvével segít, hogy egy lépéssel mi is közelebb kerüljünk a Lényhez.

Munkácsy Mihály: *Az elítélt* (1872; olaj, fa; 87,5x115,7 cm; jelezve jobbra lent: Munkácsy M.; Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria; leltári szám: 4620.; fotó: Mester Tibor)

▶ BARTUSZ DOBOSI LÁSZLÓ

Mezítláb

Iancu Laura: Míg kabátot cserél Isten

A *Míg kabátot cserél Isten* című új, immár ötödik Iancu Laura-verseskötetben szereplő hat ciklus mindegyike egy-egy, az azonos ciklusban található versből kiszakított sor adaptálása, amelyek mintegy témamegjelölő szereppel tematizálják az egybeválogatott poémákat. Az *Éjszakáink, mint téli temető* ciklus a tél, hideg, fagy szavakon és egy pogánynak ható, kötetindító „ráolvasáson” keresztül vezet minket valami fájdalmas, a nagy háborúban megcsönkített haza iránti, kétségbeesett szerelem útvesztőibe. A költő „félíg lerágott szavakkal kapaszkodik” (*Ordas szerelem*) a magyar sors nehéz örökségébe és siratja a ciklusban többször visszatérő „elmaradt karácsony” motívummal kifejezett nemzet árvaságát. „Árvaságunk nagyobb, mint maradék hazánk.” (*Csendélet*) Olyan érzésünk van, mint ha a költő csak most csodálkozna rá a XX. századi magyar sors kataklizmáira. Mintha csak most tudatosulnának benne 1920, a Don kanyar és '56 borzalmai, melyeket versbe sírva ír ki magából. „Áruld el, Uram, / van-e még jogom a múlthoz? / Minap is azt hallottam: idő csak a jelenben van, / s mi sokaknak történelem / ('56, 1920... - folytatni nem lehet), / az másnak félrerugdalt lom. / Hát, ami másképp van, nem lélegezhet?” (*Este a faluban 9.*) A kérges idők fájdalmai, a rekedt félelmek korszaka csak most, évtizedekkel az anyaországban való letelepedése után kezdik mardosni a lelkét, csak most dolgozza fel, amiket a nemzete, annak idején megélt.

Furcsa leírni, de például Trianon a moldvai magyarság kirekesztettségében semmiféle változást sem hozott, hiszen már évszázadokkal korábban megszakadt a kapcsolatuk az anyanem-

zettel. Így válik érthetővé a régi-új hazát megtalált Iancu Laura kései keseregése.

A kötet második ciklusában – *Árnyéktalan fájdalom* – folytatódik a költő félelemérzésének kivetítése a versnyelvbe. Itt azonban a mondandó kiegészül egyfajta önostorozó hangnemmel: már önmagát is zavarja az állandósult rettegés, amely rátelepszik minden napjára. „Miféle halálra ébrednek nap mint nap? / Azt sem tudom, mitől félek,” (*Téltudat*). Ugyanitt saját magát „ostoba tudat”-nak nevezi, akinek még a hite is ellene fordul. Szinte értetlenül áll saját erőtlenségének zsákutcájával szemben. „Mennyit lázadtam, Istenem! / Csoda, hogy hozzám is eljött / minden nap, és velem a reggel, / és meghozta a sötétséget, elvitte az éjszakát, / csoda, hogy az idő tette a dolgát.” (*Zsákutca*) Talán az egész kötet legfájdalmasabb felkiáltója a *Szerda* című költeményben második fölénk. „Körülölel egy messziről jött rettenet, / egyedül vagyok, hitetlenség, / egyedül, veled.”

Ez a ciklus egyben az első és a harmadik ciklus közötti összekötő kapocs szerepét is betölti. Az első ciklus fájdalmát, félelmét folytatva átvezet minket a kötet címadó versét és egyben legdominánsabb részét képviselő *Míg kabátot cserél Isten* ciklus kétségbeesett hazakeresésébe. „Árnyéktalan a fájdalom, / tán nem is fáj, csak gyanútlan, / hazatalálni de nehéz / gaz verte utakon.” (*Anyám imádkozik*) Ebben a versben bukkan fel először az az anya motívum, amely a szerző édesanyjához fűződő rendkívül mély, zsigerekig lehatoló kapcsolatát több versen keresztül is bontogatja. Nagy-nagy hiány, örök fájdalom az édesanya távolléte, s a nehéz sorsával szembeni

tehetetlenségérzés kapcsán előkerülő szomorúság. „Hazakísérem minden este, / A bőgő földet ringató anyámat, / Újabb nem tudja, hol keresse, / Hol találja a szülőházat.” (*Újabb*) A költő az édesanya motívumba szűkíti bele magát Magyarfalut, s egész gyermekkorát. Mindazt, amitől nem lehet elszakadni, s amit mégis minden erejével el akar engedni. Szinte érezzük, hogy micsoda lelki súlyként nehezedik a vállára a múlt. Olyan szellemi, lelki hadseregnek érzi a gyerekkort, amellyel állandóan hadakozni kényszerül. „mégis, úgy érzem, szívem visszafelé dobog, / mint csapdák közé szorult vad, / ki réges-régen megadta magát, / legyen megérkezés, feltámadás, / konykul állok, és várom a csodát.” (*Látogatók*) S bár gondolatai, érzései mindvégig ott járnak a gyermekkori környezetben, ez a visszafelé dobogó szív mégsem a múltba vágyódásról, sokkal inkább a múltban élés-

Magyar Napló, Budapest, 2014

ről árulkodik. Az áttelepülés óta eltelt mintegy húsz év alatt azonban oly mértékben elmélyedt a szakadék az emlékezetében élő, számára kedves és koherens kultúra és a szülőföld jelenlegi képe között, aminek az áthidalása lehetetlennek tűnik. Félelmek törnek elő ebből a szakadékból, s ezért csak úgy tud örülni, a megtalált új hazának, ha egyben ez a másik, régi haza, a biztonságot jelentő háttér ország is jelen van. Ez a kettősség pedig feloldhatatlannak tűnik. Nem véletlen tehát, ha a ciklus mintegy húsz verséből tizenkettőben szerepel a haza szó, s az összes többiben ennek valami-féle szinonimája.

A negyedik ciklus, az *Estére a fák is hazamennek*, a hit és hitetlenség kettősségében ráncigálják hol egyik, hol másik oldalra a költőt. Az ide válogatott versek a hitetlenséggel küszködő hívó imádságai, amelyekben rendre megszólítja Istent és panaszkodik. „Mégis van átok, Istenem, / vas-tag kabátban jár, / arca maga a félelem / és egyidős velem.” (*Szökevény*) Vagy máshol: „Más ez a csend, Uram, / más ez a nyughatatlan nyugalom. / Ajkamon, mint marni gyáva / vipera, ide-oda vetődik az ima,” (*Fehér fohász*)

Az ötödik ciklus a legrövidebb. Mindössze öt verset tartalmaz, amelyeket a tartalmi mondan-dón túl, az egy-egy kortárs alkotónak – többek között Weöres Sándor, Mezey Katalin, Oláh János – dedikált tisztelet fon egységbe.

Egészen különleges, Iancu Laurától szokatlan vállalkozás a kötet utolsó, hatodik ciklusa, az *Este a faluban*. A ciklus tíz, teljesen azonos sémára és hangnemben készült verse olyan hihetetlen indulattal íródott, amelyre alig-alig találunk példát az életműben. Ezek a versek, kivétel nélkül, Istennel szembeni szemtelen vádaskodásokként csattan-nak. Mindegyik az „Áruld el, Uram” felszólítással indít: számon kéri Istent az értelmetlen halált, a hazátlanságot és hitetlenséget, s az élet minden olyan számára fontos kérdését, amelyre nem találja a választ. Ezt erősíti a versfüzér utolsó darabjában a kétféle szedés mód is, ami ettől egyfajta párbeszéddé, dialógussá alakul. „Vedd komolyan, Uram, / nincsen szó, ha nem Te beszélsz!” Válaszok pedig természetesen nincsenek.

Nem tetszik a kötet borítója. Mert bár igen komoly szerep jut az évszakoknak – „...és megjötték vele az évszakok, / egyszerre mind a négy.” (*Érintés*) –, az őszi levelek és a fatörzs göcsörtjei sehogy sem illeszkednek szervesen a szövegkorpusz mondandójába. Amúgy érteni véljük a költő szándékát, amellyel a természet átistenítettségét kívánja elénk tárni, de ha már a verseket vizualizálva mindenáron egy évszakot kellene hangsúlyosan megjelenítenünk, akkor sem az őszi esze a választásunk, sokkal inkább a tél kíváncsora a borítóra. Kétségtelen tény, hogy a Máté Gábor által készített fotó hordoz némi fájdalmas elmúlás-hangulatot, de azon túl, hogy kissé didaktikusnak érezzük, színvilága sem fejezi ki igazán azt a sötétebb tónust, amit a kötetbe gyűjtött versek képviselnek.

Nem kívánunk szereptévesztésbe esve borítótervezői feladatunkba kontárkodni, a *Míg kabátot cserél Isten* című kötetet újra és újra átolvasva azonban, egy alkonyodó havas tájon, mezítláb, a falu felé futó leánygyermeket tudnánk jó érzéssel elfogadni. Ezek ugyanis azok a motívumok,

amelyek a lelkileg nem egykönnyen adaptálható kötet gyökér-mondandóját adják. Ezt támasztják alá a hat, tematikus ciklusra bontott verseskötet visszatérő szavai is, többek között a tél, a hold, a fekete, az este, a szél, a halál, az árnyék, a háború, a hó, a haza, az angyal és a félelem. A fájdalom, elhagyatottság, kiszolgáltatottság kifejezésére agyonhasználtak tűnő fogalmak valahogy mégsem hatnak elcsépeltnek. A költő oly őszinteséggel tárja eléink félelmeit, hogy azok szinte tapinthatóvá válnak. Szinte látjuk magunk előtt a mezítlábas Iancu Laurát, ahogy feltörve, megsebezve, csapzottan keres valamit az elveszett, vagy éppen soha meg sem talált boldogságból.

A mezítlábaság azonban nemcsak az elvezettség, kiszolgáltatottság metaforájaként értelmezhető, hanem annak az idegvégződésekkal

finomhangolt érzékenységnek is, amellyel az ember mintegy letapogatja maga körül a világot. A városi ember, cipőbe zárt lábával mindebből semmit sem érzékel. Iancu Laura könyvét olvasva azonban pontosan tudjuk, hogy a költő lélekben merre „járkált” legutóbb. Ettől lesz olyan ez a kötet, mint egy gyónás. Mert bár nem a saját történetét akarta vele megírni, mégis az lett belőle.

Álljon itt befejezésül Iancu Laura néhány sora, amelyről úgy érezzük, hogy minden fentebb megtárgyalt fontos elemét tartalmazza ennek a még mindig kibontakozóban lévő, elmélyült, „mezítlábasan finomhangolt” életműnek: „minden halottal én haltam, / hiába hogy megszöktettek, / kézről kézre adtak az évszakok, / hazából haza loholok.” (*Este a faluban 2.*)

Munkácsy Mihály: Siralomház (1869–1870; olaj, fa; 137x195 cm; jelezve balra lent: M. Munkácsy 1870; Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria; leltári szám: 65.547.; fotó: Mester Tibor)

Nem ugyanaz

Jenei Gyula: *Mintha ugyanaz*

Bár Jenei régóta – ha mégoly szerény – szereplője az irodalmi életnek, neve nem, vagy csak kevesek számára márkanév. Magányos vagy csoportba szerveződő költők nem kiáltották ki mesterüknek, apa- vagy bátyfigurájaknak, nevét nem hivatkozzák ronggyá interjúkban, nem szerveztek konferenciát, amely az életművét tárgyalja. Persze bizonyos diskurzusban lehetne ez előny és erény, tekinthetnénk rá, mint kevesek csemegéjére, mint titkos favoritra. Talán nem kéne Jenei Gyulát csak úgy hasonlítani, de mégis eszembe jut Marno János, aki sokak áldozatos munkája után a kánonban már az őt megillető helyen van; Gál Ferenc, akit egyre többen emlegetnek; vagy egy egészen más eset, Rubin Szilárdé, akit hosszas kerülők után sikerült kimenteni a prózafordulat árnyékából, és felmutatni unikalitását. Nem tudom, hogy Jeneire vár-e hasonló, lesz-e, aki kanonizálja – abban sem vagyok biztos, feltétlenül kell-e –, az mindenesetre egyértelmű legújabb, hetedik, válogatott és új verseit tartalmazó kötetét, a *Mintha ugyanaz*-t olvasva, hogy mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel.

A kötet nagy részét tehát korábbi versek teszik ki, ezt állítja legalábbis magáról. Bár a filológusi hajlamom hamar elcsitítottam magamban, anynyi azért jól látszik, hogy a kötet javát – nemcsak mennyiségi, hanem minőségi értelemben is –

a megelőző, *Az időben rend van* című kötet versei adják. Ugyanakkor elgondolkodtat, hogy miért kellett hangsúlyozni ezt a borítón is, amikor Jenei költészetének egyik legfontosabb jellemzője az újraírás, újrendeződés: motívumok, témák,

versrészek vándorolnak az életművön belül, emiatt sok szöveg, mondjuk úgy, több rétegből áll, amolyan „önpalimpszeszt”, ahogy Vilcsék Béla nevezi őket az *Eső* 2011/4-es számában. Egy-egy szövegen egy egyszerű írásjelszere is változtatni tud, a *Mintha ugyanaz*-ban pedig rendre találkozunk a kisebb-nagyobb változtatásokkal: szócsere-től, szórend-változtatáson át a szöveg új versformába tördeléséig sokféle megoldással. Persze szószálhasogatás, de mégis kérdés, hogy ezek ilyenkor régi vagy új szövegek-e.

Értelmezésemben – és ez nagyjából összhangban van az

általam olvasott kritikák álláspontjával – *Az időben rend van* tétje az a felkavaró gyászunka volt, amely az anya haldoklását és halálát feldolgozó *Egy érzés leltározhatatlansága* című ciklus verseiben ment végbe. Mondhatnánk figyelmen kívül, hogy nincs ez másként a *Mintha ugyanaz*-ban sem, ám meglátásom szerint a két kötet között vannak hangsúlyeltolódások – ha azok nem feltétlenül nagymértékűek is. Ha *Az időben rend van* „óvatos számvetés” volt – ahogy Tóth Krisztina írta a

AmbrooBook, Győr, 2014

hátsó borítóra –, akkor a *Mintha ugyanaz* annak javított, pontosított, 2.0-ás változata.

Az időben rend van ugyanis bármennyire jó kötet, meglehetősen farnehéz, nincs jól kisúlyozva, utólag az első feléből talán két szöveg emlékeztet: a kötetnyitó Kosztolányi-parafrázis *Hajnali éberség*, valamint az *Úgy örömtelen*, az előbbi kiemelésekor azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kötetzáró *Ritmuszavar* című verssel keretbe foglalják a kötetet, és ez a keretesség, az egymásra utaltság nagy segítségére van a nyitóversnek.

Ha átpörgetjük a két kötetet, feltűnik, hogy *Az időben rend van* versei jellemzően négysoros strófákba vannak szedve, a kötetnek lényegében ez a strofikus, dalszerű forma a formája. Ezzel szemben a *Mintha ugyanazban* – bár abban is találni jó néhány strofikus verset – a tömörszerű szabadversek dominálnak úgy, hogy sok közülük korábban strofikus vers volt. Ez arról árulkodik, hogy Jenei szándéka szerint a kortárs költészetünk köz- és formanyelvéhez közel(ebb)i hangot igyekezett megütni, és ennek érdekében hajlandó volt (jó) néhány szövegét „áthangszerezni” is. Kérdés, hogy (1) sikerült-e, (2) nyert-e vele.

A strofikusból szabadverssé áttördelt szövegek zeneisége nem sérült, hiszen az összecsengések, rímárnycok ugyanott maradtak, legfeljebb még rejtettebbek, még inkább belesimulnak a szövegbe. A versek prozódiailag valamivel áradóbbak, hiszen a sorok hím- vagy nőzárlatai itt nem tagolják a szövegritmust, a – strofikus formával gyakran együtt járó – szótörések elhagyása pedig verszenei szempontból tulajdonképpen jót tett, letisztultabb, homogénebb szövegeket kapunk. Ehhez a belátáshoz az is hozzátartozik, hogy a szótörés – vagy a Jeneinél elő nem forduló szócsonkolás –, vagyis a szójáték, ami a nyelvkritikai, a nyelvűs-paradigma jegyében születő költészetek sajátja, bár eleinte egyfajta felszabadulást hozott, mostanra azonban ez a poétika meglehetősen kiüresedett, a szójáték nyelvi trükké silányult, ráadásul gyanúba keverte a legtöbb kötött formájú költészetet. Ugyanakkor azt nem vitathatjuk el, hogy adott esetben éppen a szótörés és az általa létrejött többértelműség nagyon is termékeny és izgalmas értelmezési irányokat képes megnyitni. Például az *Úgy örömtelen* korábbi verziójának zárlatában, ahol azt olvassuk: „ha erre gondolok, úgy vagyok öröm- / telen, hogy minden érzelmtől üres”. A vers tehát a sortörés rövid pillanatára egyszerre képes állítani örömet

és örömtelenséget – ám ez értelemszerűen nem történik meg az újabb, szabadverses változatban.

Visszatérve a kötet egészére: nem kívánom részletesen elemezni, körüljárni az egyes verseket, különösen nem az anya haldoklását és halálát feldolgozó gyászverseket – jöllehet, azontúl, hogy a versek erősek, találni bennük önmagukban is kitűnő képeket, például a *Jó lenne már* vers eleji hasonlatát, amelyet az erős, eredeti hasonlatokat preferáló fiatal költészetünk bármely képviselője megirigyelhet: „üres voltam, / mint egy megkezdetlen szemeteszsák”. Fontosabbnak tartom azokat a hangsúlyeltolódásokat, pontosításokat, amelyek alakítanak az előző kötet számvetésén. A versforma kicserélése inkább a szövegek modalitását változtatja meg: a szöveg már kevésbé meghatározott a sortól, a sorhossztól, így ráhagyatkozhat a mondat- és gondolategységekre, a mondat- és gondolatrítmusra. Ezáltal a szöveg jóformán előbeszédnek hathat – csak finoman stilizál felül –, áradóbb, narratívabb. Ennél fontosabb azonban a kontextus, a kötet verseinek összetétele.

Az időben rend van számomra elsősorban gyázmunka, ott az *Anyám* című vers zárlata nem tűnik hangsúlyosnak, a *Mintha ugyanaz* viszont olvasatomban éppen ezt bontja ki: „anyám öreg, pedig csak hatvanöt éves. / amikor gimnazista lettem, fiatalabb / volt, mint most én. s a lányom / már gimnazista.” (51.) Itt a középkorú férfi számvetése, létösszegzése dominál, nem pedig az elszámolás – elsősorban saját maga felé – az anyával. Talán éppen azáltal lett hangsúlyosabb a lírai én felismerése – tudniillik az idő múlásának, az eljövő saját halálának felismerése az idősebb családtagok, elsősorban az anya halálában –, mert az olyan, a témát kitartóan, nagyívűen analizáló versek, mint a *Ha kérdenéd, Nem szomorú, nem vidám, Hajnali éberség, Ritmuszavar, Az időben rend van* a *Versidő* című ciklusban egymás mellé kerültek. (89–109.) Ezek mellett a Jeneire oly jellemző nosztalgikus(abb) darabok teljesítik ki a kötet elégikus hangvételét: „a spájzban kalapács, turmixgép, reklámszatyor, / csírázó krumpli, liszt, kiló cukor, néhány / félrohadt vöröshagyma, meztelen izzó, üres / tojástartó, két kimaradt fehér csempe, / kólás flakon, olaj, bolti metélt. egy füzér / cseresznyepaprika sok éve porosodik; már / nem bírom a csípőset, fáradtak számban / az ízek. [...] itt az alma sem / bírja ki a telet, szeplős lesz, akár a gyerekek, / rancos, mint a fahéjszagú öregek. [...] gyomorhajos

koldus / ez a kamra, ácsingózik a bőség után; s rég / elfeledte, milyen ízű a dióhoz harapott jonatán.” (*Ízek*, 116. – *kiemelések tőlem*: M. B.)

Van azonban egy másik olvasati mód, talán csak a kötet vezérverse engedi, ami egy régebbi Jenei-vers, a *Másutt esendőbb*. A verszárlat így szól: „anyám // magyarul szól hozzám, / másutt esendőbb vagyok / s nyelvtelen – mégsem / tudom, hazám ez // vagy kényszerlakhelyem”. Ha felfigyelünk erre a kötet eleji részletre, a szülőhaza és a szülőanya analógiája mentén egészen más kontextusban olvashatjuk az anya halálát, és ez leheletfinoman teszi a *Mintha ugyanazt* – nevezzük így – közérzeti állásfoglalássá. Ezt látszik erősíteni a kötetet záró néhány vers is, amelyek nem egyszerűen gyermekszemszögből megírt elégikusan reflektált emlékezések, mivel nem az oly sokszor megverselt „idilli gyerekkor” válik témává, hanem az a gyermeki tapasztalat, amely elválaszthatatlan annak közvetlen kontextusától, a szocializmustól: „és óra előtt sorba állnánk / a pofonért, és az az állat énektanár nem kérdezne, / csak ütne, s én, az elkényeztetett egyke gyorsan / megtanulnám, olyan vagyok, mint bárki: / szemétségből is feljelenhető, igazságtalanul is üthető”. (*Kenyér*, 136.)

Nem kérdéses, hogy a kötet összességében jó, de meg kell jegyezni, hogy vannak benne gyengébb darabok. Úgy tűnik, Jenei nagyon

ragaszkodik egyes verseihez, ugyanis kritikusi már korábban is szóvá tették, hogy az alkalmi – pályatársnak ajánlott, kiállításra vagy előadásra írott stb. – versei meglehetősen gyengék, nemegyszer – ki kell mondanunk – érdektelenek. Hogy csak egy negatív példát említsük: a Várszegi Tibor előadására írott *Az ittlét öröme* (84.) című vers mintha igyekezne azt a bizonyos – valószínűleg *A bot* című – előadást leírni, állításait azonban nem támasztja alá semmi, és az így nem több tartalmatlan, ötletszerű és néhol patetikus nagyotmondásnál. „profán és érthetetlen: ahogyan / magunkat sem – mert talány. teremt és / születik: szögletes báb: [...] a mozgásban fölsejlik / a mozdulatlanság. lassú vagy gyors / az enyészet. suhan és robajlik a tánc.” Az egyetlen kivétel a Somlyó Györgyről írott *Ingek és öltönyök* (85.), ez azonban azzal véteti észre magát, hogy maga is alkotója a kötet elégikumának: „ült a téren csontfehér / öltönyében. ült csontfehér / ruhában a napon egyedül / és öregem. könyvhétre // hívták dedikálni, de senki / nem ment oda hozzá.”

Ám a hibákkal együtt is: Jenei Gyula költészete érdekes, nem harsány színfoltja a magyar irodalomnak, amelyre érdemes figyelni. Van ugyanis tőle mit tanulni, például a higgadságát, ahogy tárgyához, illetve alakító türelmét, amelyel soha-nem-kész verséhez nyúl.

De mennyire sötét?

Molnár Gusztáv: *Alternatívák* könyve III. – Összmagyar alternatíva

Julien Bendának, *Az írástudók árulása* szerzőjének elméleti meghatározása szerint az értelmiséget a szenvedélyes tudásvágy, az alkotásigény, az igazság kimondása, az alantas politikai szenvedélyekkel szembeni közöny, az erkölcsi tisztaság, a személyi függetlenség jellemzi. A francia gondolkodó és regényíró ideális értelmiség-modellje – némi recenzensi elfogultsággal – úgy illik az *Alternatívák* könyvének írójára, mint... kézre a kesztyű.

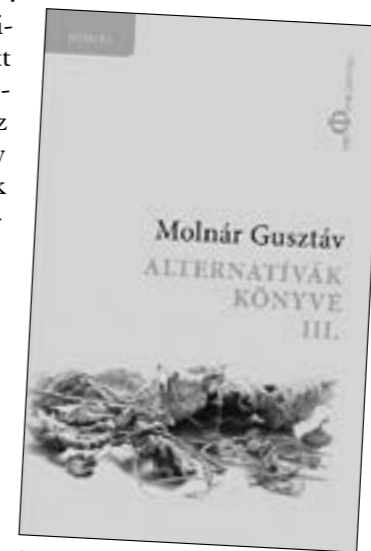
Hogy Molnár Gusztáv filozófus-politológus illetén erényei milyen mértékben érvényesülnek a gyakorlatban, az írás tett-voltában, annak a bizonyítéka ez a vaskos kötet – sorozatban immár a harmadik –, mely egyetlen, még 1987 januárjában, Bukarestben megfogalmazott, eddig közöletlen esszét követően, a kényszerűségből Budapestre áthurcolkodott szerző 1988 és 1993 között született írásait tartalmazza. A kisebb hányadában kéziratban maradt, jobbra különböző magyarországi lapokban napvilágot látott szövegek: a konferencia-alkalmakhoz kötődő előadások, esszék, tanulmányok, elemzések, polemikus cikkek, glosszányi szösszenetek és az időnként folyamatosan vezetett, majd meg-megszakadó politológusi diáriumok műfaji egyneműsítése végett a szerző maga nevezi „sajátságos napló”-nak a könyvet, melynek – úgymond – „szinte minden sorát megcáfolta a történelem”. (M. G. megfogalmazása.) Az időrendhez való szigorú ragaszkodás következetes kötetrendező elvként való alkalmazása – a helyel-közzel éppen emiatt elkerülhetlenné vált ismétlődések ellenére – valójában azt a szándékát szolgálja, hogy hiteles tanúja legyen „a kommunizmus bukása előtti és

utáni magyar históriának, amikor még nem dőltek el egyértelműen a dolgok”.

Eszmetörténészek, értelmiségszociológiát művelők számára egyaránt izgalmas, még mindig bőven kutatni való anyag a magyarországi, illetve a részben Magyarhonba emigrált, részben a határokon kívül „honn-maradt”, erdélyi rendszerváltó értelmiségi elit viselt dolgainak kutatása. (Elsősorban a magyarországi ellenzékiek, szamizdat-szerzők, -szerkesztők mellett az erdélyi Limes-kör tagjaira gondolok, a még kiadásra váró dokumentumaikra.) Molnár Gusztáv ennek a rétegnek s az általa alapított Limesnek prominens képviselője volt. Saját megfogalmazása szerint „a radikális közösségi liberalizmus” nyelvezetét beszélte (amivel akkoriban az MDF nemzeti liberálisaihoz állt közel) közelmúltat feltáró, a jelent elemző, a lehetséges közeljövőt alternatívák formájában latolgató politológusként, a geopolitika művelőjeként – néhány globális vagy európai kitekintésű, az összenövés/szétfejlődés esélyeit mérlegelő eszmefuttatás mellett – főleg Közép-Kelet-Európára, azon belül Magyarországra, illetve Erdélyre-Romániára összpontosított. Kiemelten kezelte, fejtette ki „az európai nyilvánosságban elmondható és értelmezhető módon (...) a magyar kérdés botrányát, hogy tudniillik mi az adott nemzetállami struktúrában (beleértve a saját nemzetállamunkat is) halálra vagyunk ítélve.” Nem, Molnár Gusztáv egy pillanatra sem állt be a nyavalygók, a dicső múltat elsiratók sorába. Óvatos optimizmusa – nem csupán közíróként, hanem a közélet sűrűjében forgolódo MDF-szakpolitikusként, kutatóintézeti vezető-

ként is – jegyben járt a politikai kiütkeresés imperatívuszával, a nemzetstratégiákra vonatkozó javaslataival. Igyekezett elkerülni a szimbolikus politizálás csapdait. Saját, önkorrekcióra ösztönző szkepszise ellenére, jó néhány diagnózisa pontosnak bizonyult, néhány jövődőlését „nem cáfolta meg a történelem”. Azzal sem vádolható, hogy amikor – uram bocsá’ – túltengett benne a derűlátás, nemzetstratégiai javaslatai túllépték volna az „alternatívák” szintjét. Néhány utópisztikusnak, akár naivnak tűnő ötlete – például a Közép-európai Konföderáció szükséges és lehetséges voltáról szóló fejtegetése – megvalósíthatatlansága ellenére, okos érvekkel alátámasztott gondolatkísérletként állja meg a helyét.

Nem csak a könyveknek, a kéziratoknak (gépiratoknak) is megvan a maguk sorsa. Nem, most nem a terentiusi megértésre gondolok, hanem szó szerint a kéziratok, a gépiratok gyakran kalandos utóéletére. Az *Alternatívák* könyvének járulékos részei, az utólagos lábjegyzetek, kötetzáró jegyzetek számos fogódzót kínálnak arra nézvést, hogy egyik-másik Molnár-kéziratnak mennyire „regénybe illő” sorsa, illetve recepciója volt. Hiszen – például – a kötet első, még Bukarestben született írása, a *Volt Közép-Európának egy különös tartománya*, melyet a szerző egy tervezett Limes-kötet bevezetőjének szánt, a Securitate kezébe került: „Az 1987. február 7-én bukaresti lakásomban tartott házkutatás során valamennyi gépirat-példányát – a kéziratot ósváltozattal együtt – elkobozták. (Szemben a többi tanulmánnyal és a Limes-viták teljes anyagával, amelyekből volt biztonságba helyezett tartalékpéldányom.) Az ún. Limes-dossier többi anyagával együtt kaptam vissza a bukaresti Történelmi Levéltártól.” Nemrégiben terjedelmes interjút készítettem a Berettyó menti Hegyközszentimrén irodalmi-művészeti folyóiratunk, a Várad számára a borászként is jeleskedő Gusztávval. Beszélgetésünk során könyvekkel kibélelt remetelakában elmondta: még sok visszaszerezni valója van az immár szabadon kutatható bukaresti levéltárból...

Pro Philosophia Kiadó. Kolozsvár. 2014

Sajátságos története van az 1988-ban, immár Magyarországon írt *A mérgezett orvosság. Az erdélyi írók 1956-ban* című tanulmányának. A tárgyilagos kíméletlenséggel, kíméletlen tárgyilagossággal megfogalmazott, fájdalmasan őszinte szöveg önmagukkal való szembenézésre készítette (volna) a születése időpontjában még élőket, mítosztalanításra ösztönözte (volna) a már elhalálozottak emlékének, hagyatékának apóloít. A szerző alaposan körülnézett az '56 októbere idején, illetve a forradalom leverése után közzétett nyilatkozatok sajtóanyagában. Az eredmény egyáltalán nem vált (volna) a korszak erdélyi magyar íróinak a dicsőségére... Részint kegyeleti okokból, részint az érintettek tiltakozása miatt, a tapintatos, óvatosskodó budapesti lapszerkesztők szerre elutasították a kézirat közlését, mely végül 25 év elteltével került be az *Alternatívák* gyűjteményes kötetébe.

A könyv egyik legfontosabb vonulata az a Molnár Gusztáv-i elvárás, remény, jövődőlés, hogy az európai integráció felszámolja a nemzetállamok kizárólagosságát, miközben a nemzetállamok fölötti és alatti szintek egyre több funkcióját veszik át az államoknak. Később a szerző maga – ismételtelen – megállapította, hogy jóslata nem vált valóra. Mint ahogy nem jött be a föderatív nemzeteszmet felvázoló, a magyar nemzet pluralisztikus egységét szorgalmazó vezérgondolata sem. Molnár Gusztáv tudásvágyának, alkotásigényének (lásd fentebb Julien Bendának az értelmiségre vonatkozó elvárásait) állandó megnyilvánulása a világ (azon belül: Közép-Európa, Magyarország, Erdély, Románia) megértése és befolyásolása volt. Románia európai integrációjában Erdély kiemelt szerepére, vagy akár a romániai magyarság társnemzeti státuszának elnyerésére vonatkozó illúzióiról, akár a föderatív nemzeteszme megvalósíthatóságáról, egyaránt le kellett mondania. Amikor még látott politikai kiutat, a nemzeti identitás-választás problematikáját az alapvető emberi jogok kérdéseire kötötte.

Molnár Gusztáv – az értelmiségi elit megannyi más, a rendszerváltás alatt, után közszereplést, mondhatni: politikai aktorságot vállaló tagjával egyetemben – megtapasztalhatta, hogy a „világ másképp megyen”, „nem hallgat rájuk”. Miközben a rendszerváltás során, a politikai átmenet idején az értelmiség aktivizálódott része ideig-óráig kitüntetett politikai-hatalmi pozícióba került, nagyon hamar, néhány éven belül ki kellett józanodnia: a státuszvesztés, az újbóli marginalizálódás tapasztalatával szembesült.

Mannheim Károly – Julien Benda kortársa – az *Ideológia és utópia* szerzője volt egyike azon gondolkodóknak, aki oly korban, amelyet az első világháború hitbéli alapjaiban rendített meg, a lehetetlennel próbálkozott: a darabjaira tört szellemi világ cserepeit kísérte meg begyűjteni, egy egységes világkép összerakása érdekében. Tette

ezt, miközben így vallott az írástudók peremre szorulásáról, közérzetéről: „az értelmiség olyan, mint az őz az egyébként már túlságosan is sötét éjszakában”.

A rendszerváltás körüli derengést elhomályosító sötétségben a kérdések felvetése, helyes megfogalmazása legalább annyira fontos volt, mint a válaszok, a megoldások felcsillantása. Molnár Gusztáv egy mostanában született bejegyzése szerint immár inkább óhajt szemlélődni, mintsem hadakozni, vitázni, politizálni. – Viszont nem vált önmagába bezárkózott remetévé.

2014-ben, Hegyközszentimrén, visszatekintve a múltba fordult jelenkorra, így fogalmaz: „Mi soha nem békélhetünk meg a saját helyzetünkkel. Fontosnak tartom, hogy a kilencvenes évek elején ebből a léthelyzetből még fel lehetett vázolni valamilyen politikai kiutat.”

Az előző számunk tartalmából

Fekete Vince, Vörös István, Szabó T. Anna, Zentai Adél, Tőzsér Árpád, Tóth László, Varga Imre, Fecske Csaba versei

Elek Tibor beszélgetése Fekete Vincével

Egressy Zoltán, Potozky László prózája

Markó Béla esszéje Sütő Andrásról, Filep Tamás Gusztáv esszéje Szabó Gyuláról

Kritikák Fehér Renátó, Kiss Judit Ágnes, Totth Benedek, Szilasi László könyvéről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Fekete Péter igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrassy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3.000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.